T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

ABBÂSÎ SARAYINDA BİR OPORTÜNİST ŞAİR: EBÛ DÜLÂME (ö.161)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Seda CANTÜRÜ

BURSA – 2022

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

ABBÂSÎ SARAYINDA BİR OPORTÜNİST ŞAİR: EBÛ DÜLÂME (ö.161)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Seda CANTÜRÜ

Danışman:
Prof. Dr. Şener ŞAHİN

BURSA – 2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı'nda 701323036 numaralı Seda CANTÜRÜ'nün hazırladığı "Abbâsî Sarayında Bir Oportünist Şair: Ebû Dülâme" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı 11/03/2022 günü 17:00 – 18:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Şener Şahin

Üye
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Hüseyin Günday

Üye
ÇANAKKALE 18 MART ÜNİVERSİTESİ
Prof.Dr. Ramazan Demir

11/03/ 2022

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 11/02/2022

1- Tez Başlığı / Konusu: Abbâsî Sarayında Bir Oportünist Şair: Ebû Dülâme

2- Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 115 sayfalık kısmına ilişkin, 10/02/2022 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 13'tür.

3- Uygulanan filtrelemeler:

4- Kaynakça hariç

5- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

6- Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

7- Gereğini saygılarımla arz ederim.

10/02/2022

Adı Soyadı:	Seda CANTÜRÜ
Öğrenci No:	701823036
Anabilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Programı:	Arap Dili ve Belagatı
Statüsü:	☒Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman

Prof. Dr. Şener ŞAHİN

10/02/2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **"Abbâsî Sarayında Bir Oportünist Şair: Ebû Dülâme"** başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

10/02/2022

Adı Soyadı:	Seda CANTÜRÜ
Öğrenci No:	701823036
Anabilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Programı:	Arap Dili ve Belagatı
Statüsü:	Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Seda Cantürü
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Arap Dili ve Belagatı
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı	: X + 105
Mezuniyet Tarihi	: 11 / 03 / 2022
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Şener Şahin

ABBÂSÎ SARAYINDA BİR OPORTÜNİST ŞAİR: EBÛ DÜLÂME

Klasik Arap edebiyatının önde gelen mizah şairlerinden Ebû Dülâme Zend b. Cevn el-Esedî el-Eşca'î el-Ezdî (ö.161), Emevî Hilafetinin son dönemiyle Abbasi hilafetinin kuruluş dönemlerine şahitlik eden "muhadram şairler" kadrosunun en seçkin üyelerinden biridir. Abbasi hanedanının üç kudretli halifesi es-Seffâh, el-Mehdi ve el-Mansûr'un, her daim meclislerinde görmeyi arzuladığı, anekdot ve şiirlerini dinlemekten zevk aldığı muzip bir nüktedandır. Özel menfaati için kurguladığı hikâyeleri, uydurduğu rüyaları sayesinde bahsi geçen halifelerin iltifat ve teveccühlerine mazhar olmuş; hayatı boyunca da menfaat temini için izlediği türlü entrika ve stratejilerin meyvelerini toplamıştır. Çevresinde cereyan eden her hadiseyi, akıl almaz taktiklerle kendi lehine çevirebilen Ebû Dülâme sıradan bir "tufeylî" olmayıp, mizah yeteneği ile şiir dehasını başarıyla harmanlayan usta bir şair ve birinci sınıf bir nüktedandır. İşte bu tezde, klasik *edeb* kaynaklarında azımsanamayacak nüktesi bulunan; birinci el teracim ve tabakat eserlerinde, klasik Arap tarihi kaynaklarında dağınık da olsa hakkında epeyce bir malumat bulunan Şair Ebû Dülâme'nin sosyo-kültürel bir portresi sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebû Dülâme, Klasik Arap Edebiyatı, Şiir, Mizah, Nükte, Anekdot, Oportünizm, Abbâsi, Emevî

ABSTRACT

Name and Surname	: Seda Cantürü
University	: Bursa Uludag University
Institution	: Social Science Institution
Field	: Basic İslamic Sciences
Branch	: Arabic Language and Rhetoric
Degree Awarded	: Master
Page Number	: X + 105
Degree Date	: 11 / 03 / 2022
Supervisor	: Prof. Dr. Şener ŞAHİN

AN OPPORTUNIST POET IN ABBASID PALACE: ABU DOLAMA (died: 161)

Abo Dolama Zand b. Cawn al-Asadi al-Ashcai al-Azdi (died 161) is one of the most distinguished members of the "muhadram poets" cadre, who witnessed the last period of the Umayyad Caliphate and the establishment periods of the Abbasid Caliphate. He is a mischievous humorist that the three mighty caliphs of the Abbasid dynasty, es-Seffah, al-Mahdi and al-Mansur, always wanted to see him in their assemblies and enjoyed listening to his anecdotes and poems. By means of the stories and dreams he made up for his private benefit, he received the compliments and favors of the aforementioned caliphs and throughout his life reaped the fruits of his intrigues and strategies he followed for the sake of gaining benefits. Abo Dolama, who can turn every situation in his favor through unbelievable tactics, is not an ordinary "tufayli", but rather a master poet and first-class humorist who successfully mixes his jokes and wits with his poetic genius. In this thesis, a socio-cultural portrait of the poet Abo Dolama will be tried to be presented, and the distinctive lines of the poet and his witty identity will be highlighted.

Key Words: Abo Dolama, Classical Arabic Literature, Abbasid, Umayyad, Poem, Poet, Humor, Humorist, Anecdote, Oportunism

ÖNSÖZ

Zengin Arap kültür tarihi, nazım ve nesir sahasına ait ilk mizahi ürünlerini çok erken bir tarihte, henüz Hz. Peygamber hayatta iken vermeye başlamıştır. Şakacı kimliği bilinen Sahabe Nu'aymân'a ait rivayetler bir yandan hadis koleksiyonlarında kendisine saygın bir yer edinirken, diğer yandan hem nükte avcılığına meraklı ahbar ravileri hem de latife derleyiciliğine düşkün üdeba sınıfı bu malzemeye ilgisiz kalmamış, anekdotik müktesebatı kayıt altına almak için hummalı bir telif ve tedvin faaliyetine girişmişlerdir. Söz konusu telif geleneğinde şaka ve nüktelerine hem hacimli ansiklopedik eserlerde hem de nevadir koleksiyonlarında sıkça rastlanan çok sayıda mizahi şahsiyet bulunmaktadır: Cuhâ (ö. II./VIII. yüzyılın ikinci yarısı), Eş'ab b. Cübeyr (ö. 154/771), Ebü'l'İber (ö.?), Cemmâz (ö.242/ 857), 'Abbâde (ö.250/864), Ebü'l-'Aynâ (ö. 283/896), Müzebbid el-Medînî (ö.?), Cahza el-Bermekî (ö. 324/936) gibi bunlardan bazılarıdır.

Mizah olgusunu hayatın merkezine oturtan bu nüktedan şahsiyetler kadrosu içerisinde, kuşkusuz, Ebû Dülâme'nin de haklı bir yeri bulunmaktadır. Hem tarihte yaşamış gerçek bir şahsiyet oluşu hem de şaka ve latifelerini çoğu zaman şiiri araçsallaştırmak suretiyle yaratmış olması, onu edebiyat tarihçileri, nükte derleyicileri ve biyografi yazarları açısından oldukça cazip bir figür haline getirmiştir. Klasik *edeb* kaynaklarının pek çoğunda kâh belirli bir başlık altında toplanmış, kâh eserin farklı yerlerine serpiştirilmiş Ebû Dülâme nükteleri de gerek anlatıcı gerekse dinleyen açısından cazibesini korumuştur.

Sözü edilen anekdotik merviyyâtın şimdiye kadar ilmi ve akademik bir yaklaşımla ele alınmamış, kısasıyla uzunuyla Ebû Dülâme nüktelerinin Türkçeye kazandırılmamış olması ise ciddi bir eksiklik gibi durmaktadır. Son devir Osmanlı biyografi yazarlarından Hamid Vehbî'nin, İslam kültür tarihindeki pek çok meşhur şahsiyetin tanıtımını yaptığı *Meşâhîr-i İslâm* adlı eserinde mizah figürü olarak Ebû Dülâme'ye yer vermesi ise bir istisnadır ve bu münferit değerli çabanın yeni araştırmalarla desteklenmesi gerekmektedir.

Bu amaca hizmet etmek üzere belirlediğimiz "*Abbâsî Sarayında Bir Oportünist Şair: Ebû Dülâme (ö.161)*" başlıklı tezimiz 1 Giriş ve 3 ana Bölüm'den oluşmaktadır. Tezimizin 1. Bölümünde; temel tarih ve biyografi kaynakları taranarak Şair Ebû

Dülâme'nin adı, nesebi, lakabı, künyeleri saptanmakta, şahsiyet profiline ait ana çizgiler belirginleştirilmektedir.

2. Bölüm fıtraten şair tabiatlı biri olan Ebû Dülâme'nin nüktedan kişiliğinin öne çıkan özellikleri, anekdotlarının sayısal durumu, mizahi tasvirleri, zarif espri anlayışı vb. konular üzerinde durmaktadır. Şahsiyetinin en belirgin özelliği kabul edilen oportünist yönü üzerinde ise çok daha detaylıca durulmaktadır. Bu bağlamda, türlü menfaat temini için izlediği ilginç stratejiler, başvurduğu akıl almaz entrikalar tanıtılmakta; bunu yaparken şairlik mesleğini nasıl bir enstrümana dönüştürebildiği irdelenmektedir.

Tezin 3. Bölüm'ünde ise nüktedanımızın hususan şair yönü üzerine odaklanılmaktadır. Şiirlerinin konuları, methiye ve mersiyeleri, şair dostlarından birkaçının tanıtımı hep bu bölüm kapsamındadır. Keza bölüm sonunda, klasik edebiyat terimleri arasına giren ve kaynaklarda Ebû Dülâme adıyla özdeşleşen bir mesel (Ebû Dülâme'nin katırı) üzerinde durulmakta; sonra da, bu meselin söylenmesine neden olan ve Ebû Dülâme'nin, hakkında en uzun şiirini nazmetmesine sebep olan hayvanla ilgili beyitlerin çevirisi yer almaktadır.

Hasılı, yüksek lisans çalışmam boyunca aradaki mesafelere aldırmadan pandemi şartlarının da getirmiş olduğu, teknolojinin türlü nimetleriyle de her daim destek ve yönlendirmesini eksik etmeyen; uzmanı olduğu alanı tanımama, farklı bakış açıları kazanmama vesile olan pek kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Şener Şahin'e şükranlarımı arz etmek isterim. Yüksek lisans eğitimim boyunca çalışma alanımdaki araştırmalarımda eserlerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Hüseyin Günday'a, lisans öğrenimim boyunca odasında her daim çay bulup tavsiyelerini dinlediğim Öğr. Gör. Faysal Yıldırım'a, çalışmamı hitama erdirmek üzereyken maddi manevi destek-lerini gördüğüm başta değerli aileme ardından kıymetli arkadaşım Dilan İstekli'ye teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **ii**

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iii**

YEMİN METNİ ..... **iv**

ÖZET ..... **v**

ABSTRACT ..... **vi**

ÖNSÖZ ..... **vii**

İÇİNDEKİLER ..... **ix**

GİRİŞ **1**

A. Ebû Dülâme Rivayetlerine Yer Veren Kaynaklar **2**

B. Modern Literatürde Ebû Dülâme **3**

C. Anekdotlarının Ait Olduğu Dönemler **7**

1. Ebü'l-Abbas es-Seffâh'ın Meclisindeki Nükteleri 8
2. Ebû Ca'fer el-Mansûr'un Meclisindeki Nükteleri 11
3. Mehdî'nin Meclisindeki Nükteleri 14

I. BÖLÜM

NESEBİ VE ŞAHSİYETİ

A. Nesebi **20**

1. İsminin Zaptı, Nesebi, Künyesi 20
2. Hayatı 21
3. Karısı ve Oğlu 22
4. Kızı 25
5. Ölümü 27

B. Şahsiyeti **27**

1. Muzipliği ve Çirkefliği 27
2. Korkak Bir Tabiata Sahip Oluşu 28
3. Şarap Düşkünlüğü 36
4. Zındıklığı 42

II. BÖLÜM

BİR NÜKTEDAN OLARAK EBÛ DÜLÂME

A. Nüktedanlığı **46**

1. Matem Havasını Dağıtan Nüktedan 49

2. Ebû Dülâme'de Öz-Hiciv Tekniği 51
3. Ebû Dülâme Nüktelerinde Mücûn Olgusu 52
4. Ebû Dülâme Nüktelerinde Kuran-ı Kerim'den İktibas Örnekleri 53
5. Mizahi Tasvirleri 55
6. Ebû Dülâme'de Başkalarına Ait Nükte Aktarımları 58
7. Ebû Dülâme Nüktelerinde Oportünizm ve Stratejiler 59
   a. Hedefe "Tedric" Taktiği İle Adım Adım İlerleme 61
   b. Rüyâlar Yoluyla Menfaat Temini 62
   c. Sus Payı Alma Yoluyla Menfaat Temini 64
   d. Mahkemede Yalancı Şahitlik Yapma Stratejisi 66
   e. Menfaat Temininde Karı-Koca İşbirliği 67
8. Ebû Dülâme Nüktelerinde Otantiklik Sorunu 69

III. BÖLÜM

BİR ŞAİR OLARAK EBÛ DÜLÂME

A. Şiirlerinin Konuları 80

1. Politik Şiirleri 81
2. Methiye ve Mersiyeleri 84

B. Şiirlerinin Şahit Olarak Kullanılması 85

C. Şair Dostları 86

1. Ebü'l-'Atâ es-Sindî 86
2. Beşşâr b. Bürd 87

D. Ebû Dülâme'nin Katırı 88

Metin, Çeviri ve Tahlil 90

SONUÇ 100

BİBLİYOGRAFYA 102

GİRİŞ

A. Ebû Dülâme Rivayetlerine Yer Veren Kaynaklar

Arap kültürüne dair telif olunmuş hacimli ansiklopedik eserlerde ve nevadir koleksiyonlarında Cuhâ (ö. II./VIII. yüzyılın ikinci yarısı), Eş'ab b. Cübeyr (ö. 154/ 771), Ebü'l'İber (ö.?), Cemmâz (ö.242/ 857), 'Abbâde (ö.250/864), Ebü'l-'Aynâ (ö. 283/896), Müzebbid el-Medînî (ö.?), Cahza el-Bermekî (ö. 324/936) gibi pek çok mizahi şahsiyetin adına rastlanmakta olup, Ebû Dülâme de bunlardan biridir. Klasik Arap edebiyatının önde gelen şairlerinden biri olan Ebû Dülâme, mizacındaki şakacılık dolayısıyla hem mizah branşına ait eserlerde adına sıkça rastlanılan önemli bir tarihsel figür, hem de kuşaktan kuşağa aktarılan anekdotları asırlar boyu insanları güldürmeyi başarmış seçkin bir nüktedandır. Kendisine nispet edilen hatırı sayılır orandaki anekdotik merviyyât, klasik *edeb* kaynaklarında farklı başlıklar altında derlenmiş görünmektedir.

Ebû Dülâme'nin gerek tarihsel kişiliğine, gerek mizahi karakterine gerekse de şiir sanatındaki maharetine ilişkin doğru analizler yapabilmek için bu malzemeyi ayrıntılı bir şekilde irdelemek gerekmektedir. Tez sürecinde etraflıca inceleme fırsatı bulduğumuz bu kaynakların bir bölümü *Siyerü a'lâmi'n-nü-belâ* (ez-Zehebî), *el-A'lâm* (ez-Ziriklî), *Vefeyâtü'l-a'yân* (İbn Hallikân), *Mu'cemü'l-üdebâ* (el-Hamevî), *el-Vâfî bi'l-vefeyât* (es-Safedî) gibi tabakat ve vefeyat türündeki eserlerdir.

Sözü edilen eserlerin bir bölümü ise, *el-Basâir ve'z-zehâir* (et-Tevhîdî), *Nihâyetü'l-ereb* (en-Nüveyrî), *el-Müstetraf* (el-İbşîhî), *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye* (İbn Hamdûn), *el-'Ikdü'l-ferîd* (İbn 'Abdi Rabbih), *el-Keşkûl* (el-'Âmilî), *Hızânetü'l-edeb* el-Ezrârî, *Hadâiku'l-ezâhir* (el-Gırnâti), *Cem'ül-cevâhir* (el-Husrî) gibi hacimli edebiyat kitapları ve ansiklopedik eserlerdir.

Klasik dönem şairlerini tanıtan, onların şiir sanatı açısından kritiğini yapan, hatta isim ve künyelerine dair iltibasları ortaya koyan çalışmalar dahi bu kapsamda değerlendirilebilir. İbnü'l-Mu'tez'in *Tabakâtü'ş-şu'arâ*'sı, 'Abduh Bedevî'nin *eş-Şu'arâü's-sûd*'u, el-Âmidî'nin *el-Mu'telif ve'l-muhtelif*'i, el-'Asma'î'nin *Fuhûletü'ş-şu'arâ*'sı, İbn Kuteybe'nin *eş-Şi'r ve'ş-şu'arâ*'sı, İbn Tabâtabâ'nın *'Iyârü'ş-şi'r*'i ve İbn Ebi'l-İsba''ın *Tahrîru't-tahbîr*'i gibi.

Ancak bazı eserler de bulunmaktadır ki, bunlarda, Ebû Dülâme ile ilgili anekdotik merviyat özel bir başlıkla hususan belirtilmiştir. Bu meyanda tespit edebildiğimiz birkaç başlık şöyledir:

Ebû Dülâme'nin Anekdotları[1]	[مِنْ أَخْبَارِ أَبِـي دُلَامَةَ]
Ebû Dülâme Nüktelerinden[2]	[مِنْ مُلَحِ أَبِـي دُلَامَةَ]
Ebû Dülâme Nüktelerine dair bahis[3]	[ذِكْرُ شَيْءٍ مِنْ نَوَادِرِ أَبِـي دُلَامَةَ]

B. Modern Literatürde Ebû Dülâme

Ebû Dülâme hakkında modern literatürde de pek çok eser kaleme alınmıştır. Bunların çok az bir kısmı ilmi ve edebi inceleme şeklinde olup, büyük bir kısmı daha ziyade hacimli veya hacimsiz anekdot derlemeleri şeklindedir. En popüler olanları aşağıda listelenmiştir:

1. Ebû Dülâme ve şi'ruh (İbn Ebû Şeneb)

Türk asıllı Cezayirli Arap edebiyatçısı İbn Ebû Şeneb'in (ö.1929) akademik mahiyetteki bu eseri, doktora sırasında incelediği Ebû Dülâme'nin hayatı ve şiirine dair ulaştığı sonuçları içeren kapsamlı bir çalışmadır.[4]

2. *Ebû Dülâme* (Ali b. Ahmed Bâkesîr)

Bir ve ikinci Bölümlerin 3'er, üç ve dördüncü bölümlerin 2'er perdelik olduğu bir tiyatro eseridir.[5]

3. *Nevâdiru Ebî Dülâme ve Ebi'l-'Aynâ* (Yahyâ eş-Şâmî)

Arap nüktedanlarından *Ebu'l-'Aynâ* ile *Ebû Dülâme*'nin anekdotlarından oluşan bir derlemedir.[6]

4. *Nevâdiru Ebî Dülâme* (Müfîd Kumeyha)

Ebû Dülâme anekdotlarına dair bir derlemedir.[7]

---

1 el-Müberred, Ebü'l-'Abbâs, *f*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Dârü'l-fikri'l-'Arabî, 3. Baskı, Kahire, 1997, II, 36.

2 el-Kayrevânî, el-Husrî, el-Husrî, *Cem'ül-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dârü'l-cîl, Beyrut, 1987, s. 100.

3 en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb (I-XXXIII)*, thk. Müfîd Kumeyha ve ekibi, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2004, IV, 38.

4 Eserin özgün adı şöyledir: Muhammed Ben Cheneb, Abū Dulâma, poète bouffon de la cour des premiers califes abbasides, Alger 1922.

5 Ali Ahmed Bâkesir, *Ebû Dülâme*, Mektebetü Mısr.

6 Yahyâ eş-Şâmî, *Nevâdiru Ebî Dülâme ve Ebi'l-'Aynâ*, Dârü'l-fikri'l-'Arabî, 1900.

5. *Nevâdiru Ebî Dülâme ve Ebi'ş-Şamakmak* (Ekrem Matar)

Temelde *Ebû Dülâme* nüktelerine dair bir koleksiyon hüviyetinde olan eserin sonuna müellif, Basralı hiciv şairi Ebu'ş-Şamakmak'la ilgili az sayıda anekdot da dercetmiştir.[8]

6. Dîvânu Ebî Dülâme el-Esedî (Rüşdî Ali Hasen)

Müellif bu divanı, temel klasik Arap edebiyatı kaynaklarında yer alan, Ebû Dülâme'ye nispet edilen şiir parçalarından derlediğini ifade etmektedir. Ancak eserin tahkik kısmında müellifin ismi, doğumu, lakabı, nesebi, ailesi, yetiştiği çevre ve ölümü hakkında da çok kıymetli bilgiler vermektedir.[9]

7. *Nevâdiru Ebî Nüvâs ve Ebî Dülâme ve tarâifühümâ* (Âmilîn Nesîb)

Yazar iki bölüm halinde tasarladığı eserinin ikinci bölümünde Ebû Dülâme'nin hem biyografisine yer vermekte hem de ahbar ve kıssalarına dair bir seçki sunmaktadır.[10]

8. *Min vücûhi'l-fükâhe* (İyâd Fir'avn)

Nu'aymân, A'meş, Eş'ab, Ebü'l-'Aynâ, Müzebbid, eş-Şa'bî gibi klasik dönem nüktedanlarına ait mizahi rivayetleri derlediği eserinde, müellif, Ebû Dülâme'ye de özel bir bölüm ayırmış ve burada en popüler hikâyelerinden bir bölümünü zikretmiştir. eserinin ikinci bölümünde hem biyografisine yer vermekte hem de ahbar ve kıssalarına dair bir seçki sunmaktadır.[11]

9. *Meşâhîr-i İslâm* (Hamid Vehbî)

Son devir Osmanlı biyografi yazarlarından Hamid Vehbî, hacimli *Meşâhîr-i İslâm* adlı eserinde,[12] İslam kültür ve tarihindeki pek çok meşhur şahsiyeti tanıtmaktadır. İşin ilginç yanı, müellif, bu kadro içerisinde Abbasi devrinin oportünist nüktedanı Şair Ebû Dülâme'ye de geniş yer ayırmıştır. Külliyatın 3.Cilt, 27.Cüz'ünde yer alan metin, nüktedanımızın Osmanlı aydınlarınca popüler kültüre mal edilmeye çalışıldığını da gösteren önemli bir belgedir. Hamid Vehbî, ilgili bölümün başlarında, neden Ebû Dülâme'ye bu eserinde yer verdiğini açıklarken, onun, Osmanlı kültüründeki Nasreddin Hoca figürüne denk geldiğine işaret eder.[13]

---

7 Müfîd Kumeyha, *Ebû Dülâme*, el-Fikru'l-Lübnânî, 1992.

8 Ekrem Matar, *Nevâdiru Ebî Dülâme ve Ebi'ş-Şamakmak,* Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî, 1996.

9 Rüşdî Ali Hasan, *Dîvânu Ebî Dülâme*, Müessesetü'r-risâle, 1985.

10 Âmilîn Nesîb, *Nevâdiru Ebî Nüvâs ve Ebî Dülâme ve tarâifühümâ*, Dârü'l-'ilm li'l-melâyîn, 1994.

11 İyâd Fir'avn, *Min vücûhi'l-fükâhe*, Jarrous Press, Trablus, 2000.

12 Hamid Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm (I-IV)*, Mihrân Matbaası, 1884.

13 a.g.e., III, 849.

10. *Mevsû'atü'd-dahik el-'âlemiyye* (Hadûsî Râbih)

Ebû Dülâme'ye ait on kadar nükte, yakın zamanlarda basılmış olan bu derlemenin muhtelif yerlerine serpiştirilmiştir.[14]

11. *Katâifü'l-letâif* (Ali el-Kâş)

Yine yakın zamanlarda basılan eser, Ebû Dülâme nüktelerine tahsis ettiği özel başlık (مِنْ مُلَحِ أَبِـي دُلَامَةَ) ile dikkat çekmektedir.[15]

Yukarıda belirtilen modern çalışmalara ek olarak, hususan Ebû Dülâme'nin oportünist hayatını konu alan bir komedi dizisinin 1993 senesinde izleyici ile buluşmasının ardından, on-line kaynaklarda da çok sayıda makale, araştırma ve köşe yazısı yayınlanmış; kamuoyu ilgisine paralel gelişen bu etkinlik neticesinde de ciddi bir yazınsal birikim meydana gelmiştir. Online tarama neticesinde bu yönde ulaştığımız verilerin bir listesi aşağıda sunulmuştur. Kuşkusuz, medya kanallarında bu düzeydeki bir ilginin varlığı, Dülâme'nin karakterindeki o şen şakrak, muzip ve oportünist mizacın modern insanın merak ve gülme gereksinimlerine cevap veremesiyle ilgili görünmektedir.

Online Kaynaklarda Ebû Dülâme

أَبُو دُلَامَةَ مَعَ الْخُلَفَاءِ (اِضْحَكَ مِنْ قَلْبِكَ)	**Makale Başlığı**
Ebû Dülâme Halifelerle Birlikte (Derûnundan Gül)	**Türkçesi**
http://hewar.khayma.com/showthread.php?t=72432	**Adres**
2008	**Yayınlanma**

أَبُو دُلَامَةَ أُنْمُوذَجًا: زَنَادِقَةُ الْخَلِيفَةِ	**Makale Başlığı**
Halifenin Zındıkları: Ebû Dülâme Örneği	**Müellif**
https://www.al-jazirah.com/culture/2010/30122010/aoraq31.htm	**Adres**
2010	**Yayınlanma**

نَوَادِرُ أَبِـي دُلَامَةَ مُضْحِكِ الْخُلَفَاءِ وَالْأُمَرَاءِ	**Makale Başlığı**
Halife ve Emirlerin Komedyeni Ebû Dülâme'nin Nükteleri	**Müellif**
https://www.barlamane.com/خيارة-أبي-دلامة/	**Adres**
2014	**Yayınlanma**

[14] Hadûsî Râbih, *Mevsû'atü'd-dahik el-'âlemiyye*, el-Menhel, 2015.
[15] Ali el-Kâş, *Katâifü'l-letâif*, Dârü'l-kütüb, 2019.

Makale Başlığı	**أَبُو دُلَامَةَ: مَاذَا تَعْرِفُ عَنِ الْمُهَرِّجِ الَّذِي دَاهَنَ الْخُلَفَاءَ وَأَخَذَ أَمْوَالَهُمْ؟**
Türkçesi	Ebû Dülâme: Halifelere dalkavukluk eden ve onların paralarını alan Soytarıya dair ne biliyorsun?
Adres	https://www.aljazeera.net/midan/intellect/history/2017/4/2/أبو-دلامة-يداهن-الخلفاء-ويأخذ-أموالهم
Yayınlanma	2017

Makale Başlığı	**مَنْ هُوَ أَبُو دُلَامَةَ؟**
Türkçesi	Ebû Dülâme Kimdir?
Adres	https://hibrpress.com/من-هو-أبو-دلامة؟ /
Yayınlanma	2018

Makale Başlığı	**أَبُو دُلَامَةَ: أَبْجَدِيَّاتُ التَّنْمَوِيَّةِ**
Müellif	Ebû Dülâme: Gelişimciliğin Alfabesi (Esasları)
Adres	https://www.facebook.com/368897363459480/posts/646943082321572/
Yayınlanma	2018

Makale Başlığı	**مَنْ هُوَ أَبُو دُلَامَةَ؟**
Müellif	Ebû Dülâme Kimdir?
Adres	https://sotor.com/من-هو-أبو-دلامة/
Yayınlanma	2019

Makale Başlığı	**مَنْ هُوَ أَبُو دُلَامَةَ؟ وَأَجْمَلُ طَرَائِفِهِ**
Müellif	Ebû Dülâme Kim? Ve Onun En Güzel Latifeleri
Adres	https://www.almrsal.com/post/794867
Yayınlanma	2019

Makale Başlığı	**أَبُو دُلَامَةَ: اَلشَّاعِرُ صَاحِبُ الطَّرَائِفِ وَالنَّوَادِرِ**
Türkçesi	Ebû Dülâme: Latife ve Nükte Erbabı Şair
Adres	https://www.taree5com.com/الشاعر-أبو-دلامة-زند-بن-الجون /
Yayınlanma	2020

Makale Başlığı	**أَبُو دُلَامَةَ صَانِعُ الضَّحِكِ**
Müellif	Ebû Dülâme: Güldürü Ustası
Adres	https://arriyadiyah.com/685107
Yayınlanma	2020

سِيـرَةُ حَيَاةِ الشَّاعِرِ أَبِـي دُلَامَةَ	Makale Başlığı
Şair Ebû Dülâme'nin Hayat Hikâyesi	Türkçesi
https://mawdoo3.com/سيرة_حياة_الشاعر_أبو_دلامة	Adres
2021	Yayınlanma

زَنْدُ بْنُ الْجَوْنِ الشَّهِيـرُ أَبُو دُلَامَةَ وَحِكَايَتُهُ وَطَرَائِفُهُ مَعَ الْخُلَفَاءِ	Makale Başlığı
"Ebû Dülâme" Namıyla Meşhur Zend b. el-Cevn: Hayat Hikâyesi ve Halifelerle Olan Anekdotları	Türkçesi
https://elkanananews.com/ زند-بن-الجون-الشهير-ابو-دلامه-وحكايته-و/	Adres
2021	Yayınlanma

مَسْخَر خَانَة: أَبُو دُلَامَةَ يَهْجُو نَفْسَهُ... وَهِجَاءٌ لِلْمَدْحِ	Makale Başlığı
Matrak-Hâne: Ebû Dülâme Kendini Hicvediyor.. Medih İçin Hiciv	Müellif
https://www.youm7.com/story/2021/4/19/5286041/مسخر-خانة-أبو-دلامة-يهجو-نفسه-وهجاء-للمدح	Adres
2021	Yayınlanma

C. Anekdotlarının Ait Olduğu Dönemler

Ebû Dülâme tarihsel dönem itibariyle Emevi hanedanının çöküşüne, Abbasi devletinin kuruluşuna şahitlik eden geçiş dönemi şairlerinden olduğundan, Mustafa Sâdık er-Râfi'î, emsali bir dizi şair gibi (Beşşâr b. Bürd, Mervân b. Ebû Hafsa, Vâlibe b. el-Habbâb, Yahyâ b. Ziyâd, Mutî' b. İyâs ve diğerleri) onu da "muhadram" şairler kadrosu içerisinde (شُعَرَاءِ مُخَضْرَمِي الدَّوْلَتَيْنِ) zikretmiştir.[16] Ancak nüktedanımızın anekdotlarından oldukça sınırlı sayılacak bir bölümü Emevi dönemiyle ilişkilidir. Hatta bu döneme atıf yapılan anekdotlar dahi Abbasi halifelerinin saraylarındaki meclislerde teşekkül etmiştir. Birçok kaynakta ittifakla belirtildiğine göre bir şair ve nüktedan olarak Ebû Dülâme'nin yıldızı Abbasiler döneminde parlamıştır.[17]

Tarih ve edebiyat kaynaklarında Ebû Dülâme'nin Abbâsî halifelerinden üçünün şiir ve eğlence meclislerinde hazır bulunduğu hususunda ittifak vardır. Bunlar Abbasi devletinin kurucu ve ilk dönem halifeleri olan es-Seffâh, Mehdî ve Mansûr'-

16 *Dîvânu Ebî Dülâme (Rüşdî Ali Hasan)*, s.

17 İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî (I-XXV)*, Thk. İhsan 'Abbâs, İbrâhîm es-Se'âfîn, Bekir 'Abbâs, Dâru Sâdır, 3.Baskı, Beyrut, 2008, X, 188; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zemân (I-VII)*, thk. İhsan 'Abbâs, Dârü Sâdir, Beyrut, 1994, II, 320.

dur.[18] Hatîb el-Bağdâdî bu isimlere bir dördüncüsünü daha ekler: Harun Reşîd'i. Ancak nüktedanımızın, Abbasilerin altın çağının kudretli halifesi Harun Reşîd devrine yetişip yetişmediği konusunun ihtilaflı olduğunu da kaydeder.[19] Biz tezimizin bu başlığı altında, üzerinde ittifak bulunan ve Ebû Dülâme ile bir şekilde yolları kesişen, anekdotları üdeba ve şuara mabeyninde keyifle zikredilen hususan üç halife dönemindeki anekdotlar üzerinde durmayı düşünüyoruz. Zira her üç halife de, Ebû Dülâme'yi sık sık meclislerinde görmeyi arzu istemiş, onu sofralarında ağırlamış, nükte ve şiirlerini dinleyip kendisiyle eğlenmek istemiştir. Hatta sözü edilen üç halifenin, tüm bunların ötesinde, onun, küçük veya büyük menfaat temini amacıyla kurguladığı hikâyeleri, sahte rüyaları dinlemekten büyük haz duyduklarını; aynı maksatla nazmettiği irticali şiirlere kulak vermekten de büyük keyif aldıklarını söyleyebiliriz. Bir şair karihasının her defasında cömertçe ödüllendirilişine şahit olduğumuz anekdotların, üç halife dönemine özgün bazı örnekleri aşağıda irdelenmiştir.

1. Ebü'l-Abbas es-Seffâh'ın Meclisindeki Nükteleri

Ebû Dülâme'nin, es-Seffâh lakabıyla meşhur ilk Abbâsî halifesi Ebü'l-'Abbâs Abdullah b. Muhammed b. Alî b. Abdillâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib (ö. 136/754) ile sınırlı sayıda da olsa bazı nükteleri rivayet edilmektedir. İbn Kuteybe'nin belirttiğine göre nüktedanımız bu ilk Abbasi halifesinin kapısını sık sık çalmakta, her vesileyle, hususan da bir takım menfaat temini için yanından ayrılmamaktaydı.[20] Muhtemelen henüz bu dönemde Ebû Dülâme'nin şöhreti tam anlamıyla parlamadığından, Seffâh ile bir sonraki halife Mansur dönemine ait rivayetlerin zaman zaman karıştığı görülmektedir. Bu rivayetlerin bir kısmı tezimizin "Ebû Dülâme Nüktelerinde Otantiklik Sorunu" başlığı altında irdelenecektir.

Rivayetlere bakılırsa es-Seffâh, dört yıllık iktidarı boyunca hemen hemen günün her vaktinde kendisine çok düşkün olduğu Ebû Dülâme'yi yanında görmeyi arzulamış, onun anlattığı komik hikâyelerle eğlenmeyi tercih etmiştir. Öyle ki bu durum, neredeyse her gün saraya tekmil vermeye gitmek zorunda kalan Ebû Dülâme'yi iyiden iyiye bezdirmiş, bu yüzden de halifenin meclislerinden kaçmaya başlamıştır.[21]

---

18 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 320.

19 el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd (I-XIV)*, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye,1. Baskı, Beyrut, 1996, VII, 488.

20 ed-Dîneverî, İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'ş-şu'arâ (I-II)*, Dârü'l-hadîs, Kahire, 2002, II, 764.

21 el-Husrî, *Cem'u'l-cevâhir*, s.112.

Her ne kadar Ebû Dülâme, içki âlemlerine düşkün olduğunu, ayyaş takımından şair dostlarıyla hem hal olmaktan büyük keyif aldığını Seffâh'a bir mazeret olarak beyan etmişse de, anlaşıldığı kadarıyla bunlar Halifeyi ikna etmeye yetmemiştir.

Halife, nüktelerinden büyük keyif aldığı Ebû Dülâme'yi yakınında tutabilmek için bir dizi özel emir çıkarmıştır. Bu çerçevede saraydan ayrılmaması yönünde kesin talimat vermiş, saraydan ayrılmasını engelleyecek özel muhafızlar tayin etmiş, hatta vakit namazlarını, kendi müdavimi olduğu camide kılması için ona baskı bile yapmıştır.[22] Aşağıdaki anekdot ve muhtevasındaki beyitler bu durumdan muzdarip nüktedanımızın zarif bir serzenişi gibidir:

> Ebû Dülâme'den hazzetmeyen Ebû Eyyûb el-Mevriyânî bir gün Ebû Cafer el-Mansûr'a gelerek "*Efendim*" demiş "*Ebû Dülâme kendini şaraba iyiden iyiye kaptırdı; ne namaz kıldığı var ne camiye uğradığı. Ayrıca kışladaki delikanlıların da ahlaknı bozdu. Şayet kendisine, namazlarını sizinle birlikte kılmasını emir buyurursanız hem bu sebepten hem de kışladaki gençleri o müfsitten uzak tuttuğunuz için sevaba nail olursunuz*".
>
> Birgün huzuruna girdiği bir sırada Mansur başlamış Ebû Dülâme'yi paylamaya: Pislik herif seni! Edepsizliğine dair işittiklerim nedir?
>
> Ebû Dülâme: Bir ayağı çukurdaki bir ihtiyarın edepsizlikle ne işi olur ey emirülmüminin?!
>
> Mansûr: Bırak yalvarıp yakarmayı! Bundan sonra öğlen ve ikindi namazlarını benimle birlikte mescidimde kılacaksın. Bir vakiti kaçırdığını görürsem seni bir güzel terbiye edecek ve günlerce de hapiste tutacağım!
>
> Ebû Dülâme bu hiddete karşılık veremeyip bozulmuş, günlerce camiye gidip gelmiş. Sonrasında başından geçen olayı bir kâğıda yazıp Mehdî'ye vermiş, o da babası Mansûr'a iletmiş. Mektupta şu beyitler yazmaktaymış:

أَلَمْ تَرَيَا أَنَّ الْخَلِيفَةَ لَزَّنِي ... بِمَسْجِدِهِ وَالْقَصْرِ، مَا لِي وَلِلْقَصْرِ

فَقَدْ صَدَّنِي مِنْ مَسْجِدٍ أَسْتَلِذُّهُ ... أُعَلِّلُ فِيهِ بِالسَّمَاعِ وَبِالْخَمْرِ

وكَلَّفَنِي الْأُولَى جَمِيعًا وَعَصْرَهَا ... فَوَيْلِي مِنَ الْأُولَى وَعَوْلِي مِنَ الْعَصْرِ

يُكَلِّفُنِي مِنْ بَعْدِ مَا شِبْتُ تَوْبَةً ... يَحُطُّ بِهَا عَنِّي الْمَثَاقِيلَ مِنْ وِزْرِي

لَقَد كَانَ فِي قَوْمِي مَسَاجِدُ جَمَّةٌ ... وَلَمْ يَنْشَرِحْ يَوْمًا لِغِشْيَانِهَا صَدْرِي

وَوَاللّهِ مَا لِي نِيَّةٌ فِي صَلَاتِهِ ... وَلَا الْبِرُّ وَالْإِحْسَانُ وَالْخَيْرُ مِنْ أَمْرِي

وَمَا ضَرَّهُ، وَاللَّهُ يَغْفِرُ ذَنْبَهُ ... لَوْ أَنَّ ذُنُوبَ الْعَالَمِينَ عَلَى ظَهْرِي

[22] el-Husrî, *Cem'u'l-cevâhir*, s.112.

Halife camiyle saraya tıktı beni, görmez misin
Hâlbuki sarayla ne işi var Ebû Dülâme'nin?
Keyif aldığım mabedden alıkoydu beni
Müzikle şarabı bahane edip hiç uğramazdım ki
Şimdi ise öğleyle ikindiyi şart koşuyor ya
İlkinden ötürü vah bana, ikindiden ötürü yazık bana
Piri fani olduktan sonra, beni
Günah yükümü azaltacak tövbeye zorlamakta
Hâlbuki mahallemde caminin sürüsüne bereket
Ama bir gün gitmeye can atmadı ki bu mest
Andolsun ki ne şart koştuğu namaza var gönlüm
Ne bu hayır hasenat kendi işim, kendi amelim
Ebû Dülâme'nin cümle günahını bağışlarken Allah
Mansur'a zararı ne ki, anlamadım billah!

Mansur mektubu okuyunca gülmüş ve öğleyle ikindiyi Halife camiinde kılma şartını kaldırmış; ancak yine de Ebû Dülâme'ye namazları kendi mahalle camiinde kılacağına dair yemin ettirmiş.

Bir diğer rivayetteki kayda göre ise beyitler Halife Mansur'un kulağına gidince, Ebû Dülâme'den bu hususta bir taahhüt almak yerine, tamamen ümidini kesmiş vaziyette "*Ebû Dülâme hayatta adam olmaz. Onu da, arkadaşlarını da kendi haline bırakın, bulaşmayın!*" deyivermiştir.[23] Bir diğer rivayette olay Ebû Dülâme ile Seffâh arasında geçmiş, sözü edilen beyitler onun da kulağına gidince tamamen ümidini keserek "*Kendi haline bırakın şu herifi, hayatta adam olmaz o!*" deyivermiştir.[24]

Halife Seffâh'ın Ebû Dülâme'ye olan muhabbetinin tarihsel kanıtlarından biri İbnü'l-Mu'tezz'in yaptığı aşağıdaki geniş aktarımda bulunmaktadır. Verilen bilgiler ayrıca nedim ve nüktedanlar ile saray arasındaki münasebetlere ışık tutması açısından da değerlidir:

Ebû Dülâme edepsiz ve ahlaksız biri olduğundan Seffâh'tan uzak duruyor, meyhanelere gidip dostlarıyla işret âlemleri yapmayı tercih ediyordu. Ebû Dülâme, halife meclislerinde bulunmanın itina, ihtiyat ve hassasiyet gerektirmesinden ötürü buralara gitmekten pek hoşlanmazdı. O serazat konuşup hareket etmeye düşkündü. Hilafet meclislerinde ise bu pek mümkün olmuyordu. O nedenle bu meclislerden kopunca Seffâh'ın şu serzenişine muhatap olmuştur: Görüyorum ki bizden ve meclislerimizden uzak duruyor, kaçıyorsun. Bir bilsem bunun sebebi ne?

---

[23] el-Husrî, *Cem'u'l-cevâhir*, s.113; İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, thk. 'Abdüssettâr Ahmed Ferrâc, Dârü'l-me'ârif, 3. Baskı, Mısır, 1956, s.61.

[24] el-Husrî, *Cem'u'l-cevâhir*, s.113.

> Ebû Dülâme: Ey Emirülmüminin! Meclislerinize gelme, kapınızda bekleme, hizmetinize koşmada şeref, onur ve lütuftan başka ne olabilir. Ancak bizler, zat-ı âlilerinin bizden bıkmasını istemiyor; huzurunuza en yüksek performansla çıkabilmek için biraz kendi halimize kalmayı arzu ediyoruz.
>
> Seffâh: Senden bıkan falan yok. Ayrıca anlattıkların da hakikati yansıtmıyor. Ben senin niye semtimize uğramadığını biliyorum: Yine o batakhanelere gidiyor, sefih ve edepsiz arkadaşlarına takılıyorsun, değil mi?![25]

2. Ebû Ca'fer el-Mansûr'un Meclisindeki Nükteleri

Ebû Dülâme'nin, Abbâsi halifelerinden özellikle Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr ile uzun yıllar süren dostluğu olmuştur. Mansur, Ebû Dülâme'nin şakacı kişiliğinden, söz canbazlıklarına dayalı latifelerinden, hatta her defasında keselerce altına mal olsa bile onun menfaat temini için ince hesaplanmış entrikalarından çok hoşlanırdı.[26] Zaten açıkçası, nüktedanımıza nispet edilen mizahi rivayetlerin hatırı sayılır bir bölümünün Halife Mansur döneminde, onun sarayında, şiir ve edebiyat meclislerinde teşekkül ettiğini görebilmekteyiz. Tezimizin bu başlığı altında, Mansur devri nüktelerinden sadece bir bölümü üzerinde durulacaktır. Keza diğer pek çok başlık altında da yine Mansur devrine tarihlenen anekdotlar zikredilecektir.

Ebû Dülâme'nin, Halife Mansur dönemi ile özdeşleşen en önemli nüktesi, Mansur'un, saraydaki has çevresi için ihdas ettiği kılık-kıyafete ilişkin resmi düzenlemeyi konu alan çok meşhur bir hadiseyle ilgilidir. Tarih kitapları kadar mizahi yönüyle edebiyat kaynaklarına da yansıyan hadise, muhtevasındaki bazı bilgiler ve dikkat çekici ayrıntılar bakımından kültür ve siyasi tarih açısından da önem arz etmektedir. Şöyledir rivayet:

> Halife Mansur, saraya girip çıkan has adamlarına simsiyah kıyafetler giymelerini; başlarına, astar kısmından tahta çubuklarla destekli şapkayı andıran upuzun başlıklar takmalarını; keza kılıçlarını bel kısımlarına bağladıkları kalınca kuşakların içine sokmalarını -bir diğer rivayette kılıç askılarını uzun tutmalarını- bir de elbiselerinin sırt bölgesine "*Onlara karşı Allah sana yeter, O işitendir, bilendir*" mealindeki [فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ]" ayetini yazmalarını zorunlu tutmuştu.
>
> Bu uygulamanın yürürlükte olduğu ilk günlerde Ebû Dülâme belirtilen kılık kıyafet ve vaziyet içerisinde Halife Mansur'un huzuruna girer, akabinde aralarında şu diyalog cereyan eder:

---

[25] İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s.60.

[26] İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 188.

Mansur: Hâlin keyfin nasıl Ebû Dülâme?

Ebû Dülâme: Sormayın efendim, beter haldeyim.

Mansur: Sorun ne?

Ebû Dülâme: Daha ne olsun ey emirülmüminin? (Üzerimdeki kıyafetin ağırlığı sebebiyle) suratım belimde, kılıcım kıçımda, elbiselerimi zift gibi kapkara boyadım, yetmiyormuş gibi Allah'ın kelamını da arkaya attım.

Bu söz üzerine Mansur kahkahaya boğulur, sonra da sadece Ebû Dülâme'ye özgü olmak üzere, onu bu uygulamadan muaf tutar.[27]

Bazı rivayetlere göre ise Mansur, Ebû Dülâme'nin konuyu arz ediş biçiminden etkilenerek sözü edilen uygulamayı tümden kaldırmıştır.[28] Mansur ayrıca ondan bu eleştirel tasviri başkalarının yanında yapmamasını da rica etmiş ancak Ebû Dülâme, o döneme damgasını vuran bu hadiseyi aşağıdaki beytiyle ölümsüzleştirmiştir:

وَكُـنَّـا نُرَجِّي مِنْ إِمَـامٍ زِيَادَةً فَجَادَ بِطُولٍ زَادَهُ فِي الْقَلَانِسِ

نَرَاها عَلَى هَامِ الرِّجَالِ كَأَنَّهَـا دِنَـانُ يَهُودٍ جُلِّلَتْ بِالْبَـرَانِسِ

Biz bir halifeden ihsan-ı ikram bekler idik
Gel gör ki ihsanını şapkanın uzunluğunda yaptı o
Şapkalar ki altında duran insan kafası
Tıpkı başına bere geçirilmiş Yahudi fıçısı[29]

Anekdotun *Gurerü'l-hasâisi'l-vâzıha*'da yer alan varyantında, malum diyalogun Hicri 155 senesinde gerçekleştiği ve o diyalogun yaşandığı mecliste İmam Şafii'nin de bulunduğu kaydedilmiştir ki[30] bu Ebû Dülâme'nin hayatına dair çok önemli bir detaydır.

Klasik *edeb* kaynaklarının bir çoğunda yer alan meşhur bir diğer anekdot, Ebû Dülâme'nin, Halife Mansur'un sarayında bulunduğu esnada spontan gelişen bir hadisede, şiir ile zekayı, oportünizm ile ilm-i siyaseti ne denli başarıyla harmanladığını

---

[27] İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye (I-X)*, nşr. İhsân Abbâs, Bekr Abbâs, Dâru Sâdır, 1. Baskı, Beyrut, 1996, X, 392.

[28] el-Husrî, *Cem'u'l-cevâhir*, s.107; el-Kütübî, el-Vatvât, Ebû İshak Burhâneddîn, *Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha ve 'urerü'n-nekâizi'l-fâziha*, nşr. İbrâhîm Şemseddîn, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2008, s.262; el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ (I-VII)*, nşr. İhsân 'Abbâs, Dârü'l-Ğarbi'l-İslamî, 1. Baskı, Beyrut, 1993, III, 1327.

[29] en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 38; *Mu'cemü'l-üdebâ*, III, 1328; el-'Abbâsî, Ebü'l-Feth, *Me'âhidü't-tansîs (I-II)*, 'Âlemü'l-kütüb, Beyrut, II, 212.

[30] *Gurerü'l-hasâis'i'l-vâzıha*, s.262.

göstermektedir. Buna dair meşhur bir hadise, tezimizin "Ebû Dülâme'de Öz-Hiciv Tekniği" başlıklı kısmında serdedilmiştir.

Ebû Dülâme, Halife Mansur'un sarayına yakın bir noktada ikamet etmekte idi. Bu ev, annesiyle ilgili dramatik bir şiir inşadı sonrasında kendisine Halife Mansur tarafından hediye edilmişti. Ancak birkaç yıl sonra sarayın genişletilme ihtiyacı ortaya çıkıp da civarındaki binalar yıkılacak olduğunda, yıkım kararından Ebû Dülâme'nin hanesi de payını aldı. O sıralarda nispeten ileri bir yaşta olduğunu anladığımız Ebû Dülâme, evinin yıkılmaması için Halife Mansur'a giderek aşağıdaki şiiri okumuştur. Hikâyede onun bu şiiri ve sonrasında elde ettiği mükafat anlatılmaktadır:

> (Halife Mansur'un Ebû Dülâme'ye bağışladığı) ev, saraya yakındı. Halife bir süre sonra ihtiyaç dolayısıyla sarayının sınırlarını genişletme talimatı verdi. Ebû Dülâme derhal Halifenin huzuruna gelerek aşağıdaki şiiri okudu:

يَـا ابْـنَ عَـمِّ النَّـبِـيِّ دَعْـوَةُ شَيْـخٍ قَـدْ دَنَـا هَـدْمُ دَارِهِ وَدَمَـارُهْ
فَهُوَ كَالْمَاخِضِ الَّتِي اعْتَادَهَا الطَّلْ قُ فَـقَـرّتْ وَمَـا يَـقِـرُّ قَـرَارُهْ
إِنْ يَـحُـرْ عُـسْـرُهُ بِكَـفَّـيـكَ يَوْمًا فَـبِـكَـفَّـيْـكَ عُـسْـرُه وَيَسَارُهْ
أَوَ تَـدَعُـهُ إِلَـى الْـبَـوَارِ فَـأَنَّـى وَلِـمَـاذَا وَأَنْـتَ حَـيٌّ بَـوَارُهْ
هَلْ يَخَـافُ الْهَـلاكَ شَـاعِـرُ قَـوْمٍ قَدُمَتْ فِـي مَدِيحِهِمْ أَشْعَارُهْ
يَـا بَـنِـي وارِثِ النَّبـيِّ الَّـذِي حَـلْ لَ بِـكَـفَّـيـهِ مَـالُـهُ وَعَـقَـارُهْ
لَـكُـمُ الْأَرْضُ كُـلُّـهـا فَـأَعِـيـرُوا شَيْخَكُمْ مَا حَوَى عَلَيهِ جِدَارُهْ
فَكَأَنْ قَدْ مَضَـى وَخَـلَّـفَ فِـيكُـمْ مَا أَعَـرْتُمْ وَأَقْـفَـرَتْ مِنْهُ دَارُهْ

Ey Nebi'nin amcazadesi, bu bir ihtiyarın yakarışı
Ki hanesinin yıkım ve helaki yaklaştı da yaklaştı
Doğum sancıları başlayan gebeden farksız şimdi o
Birinin gözü aydın, ama hop oturup hop kalkıyor o
Birgün güçlük çekiyorsa da senin elinle
Güçlük gibi kolaylığı da senin elinle
Helake sürükleyecek misin onu sen
Sen hayattayken, bu yıkım neden
Bir halkın şairi hiç korkar mı helakten
Ki şiirleri över durur hanedanı ezelden
Ey Peygamber varisinin evlatları
Ki elindeki mal mülkün hepsi helaldir

Bütün dünya sizin zaten, ödünç verin sade
Dört duvar arasındakini şu piri faniye
Çünkü verdiğiniz ödünçler çok eskide kaldı
Garibin fakirhanesi ihsanca pek daraldı

Halife Mansur bu dizeleri duyunca gözyaşlarına hâkim olamamış, derhal adamlarına daha iyi bir ev temin etmeleri talimatı vermiş, ayrıca başkaca ihsanlarda da bulunmuş.[31]

İfade etmek gerekir ki Ebû Dülâme'nin Halife Mansur'un sarayıyla olan münasebeti oldukça sıkı idi. Saray çevresinden pek çok kişi kendisini tanıyor, onların bazılarıyla ahbaplık kuruyor bazıları ise kendisinden pek hazzetmiyordu. Husrî el-Kayrevânî'nin *Cem'u'l-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*'inde yer alan bir anekdot, nüktedanımızın saray çevresinden biriyle yaşadığı geçimsizliği konu almaktadır:

Birgün Vezir Rebî', Selm adındaki bir kölesi firar eden Halife Mansur'un dışarıda beklemekte olan dostlarına şöyle bir konuşma yapmış: Emirülmüminin hepinize selam ediyor ve sizlere Selm adındaki kölesinin kaçtığını bildiriyor. Ve yine diyor ki: Kölelerinden hiç biri, içinizden birinin parmağı olmadan böyle bir şeye teşebbüs edemezmiş, haberiniz olsun!

Bunu duyan Ebû Dülâme hemen söz alarak şunları söyler: Emirülmümininden bize ilettiğin gibi bizden de kendisine iletiver. Selm ismindeki o köleden haberimiz yok. Ama hani şu Bedî' var ya, işte o da kaçma planları yapıyor. Bence emirülmüminin bu girişimden önce onu derdest etmeli. Meğer gerçekten o sıralarda Halife ile Bedî' arasında bir soğukluk varmış. Vezir de Ebû Dülâme'nin bu sözünü Mansur'a iletir. İletir iletmesine ama Bedî' de bu arada firar eder.[32]

3. Mehdî'nin Meclisindeki Nükteleri

Ebû Dülâme'nin, Abbâsi halifelerinden Mehdi ile de hukuku ve yakın diyaloğu olmuştur. Rivayete göre, Mansur devrinde olduğu gibi Mehdî devrinde de sarayın kapısına vardığında hacipler içeri girmesi için kendisine göz yummaktaydı.[33] Esasen nüktedanımızın Halife Mehdi ile olan münasebeti, babası Mansur dönemine ait rivayetlerden de anlaşılmaktadır ve bu dönem aynı zamanda bir saray dalkavuğu olarak kariyerinin zirvesine oturduğu bir dönemdir de. Tarihçi İbn Hamdûn'un *et-Tezkire-*

---

31 *el-Eğânî*, X, 206.

32 el-Husrî, *Cem'u'l-cevâhir*, s.114.

33 İbn 'Abdi Rabbih, *el-'Ikdü'l-ferîd (I-IX)*, thk. Müfîd Muhammed Kumeyha, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1983, I, 219.

tü'l-hamdûniyye adlı eserinde yer alan bir rivayet ise, Ebû Dülâme'nin, henüz veliaht durumundaki Mehdi'yi, bazı işlerinin görülmesi hususunda babası nezdinde şefaatçi yaptığını göstermektedir. Şöyledir anekdot:

> Halife Mansur, Ebû Dülâme'ye vakit namazlarını kendi mescidinde cemaatle kılma zorunluluğu getirince bu durum oldukça canını sıkmış ve hemen Mehdi'den, bu hususta muaf tutulması yönünde babasından ricacı olmasını rica etmiştir. Ancak Mehdi "*Ramazan kapıda. Hiç olmazsa şu mübarek ayda mescide müdavim ol*" deyince bizimki "Hadi dediğin gibi olsun" demiş "*ne de olsa, bir belaya, yıl boyunca sabretmektense bir ay sabretmek çok daha ehvendir!*"[34]

Her mecliste olduğu gibi Ebû Dülâme, Mehdî'nin de huzurunda doğaçlama şiirlerini okumuş, şiirleri beğeniye mazhar görülerek halife tarafından ödüllendirilmiştir.

Ana sermayesi, Allah vergisi şiir yeteneği olan; bu sayede ekâbir ve ümeradan caize ve ihsanlar devşiren Ebû Dülâme, taahhüt edilen ödüllerin verilmesi hususundaki ısrarlarında da ün yapmıştır. Saray bürokrasisinin kasıtlı veya kasıtsız ihmalinden kaynaklı caizelerin ödenmesine ilişkin aksamalar söz konusu olduğunda, Şair Ebû Dülâme zayi olduğunu düşündüğü hakların kovuşturulmasında son derece stratejik davranmıştır. Bu bağlamda, bir ödülün karşılığını almak için hususan halife ile arasındaki samimiyeti çok iyi kullandığını söyleyebiliriz. *Eğânî*'de yer alan aşağıdaki anekdot, şairin dini hayat konusundaki gevşek ve müraice tutumuna ilişkin bazı önemli ayrıntıların yanı sıra, hikayenin son kısmında, modern bazı fıkralara da ilham kaynağı olduğunu düşündüğümüz bir nükte de barındırmaktadır:

> Bir keresinde ahali Halife Mehdî zamanında Ramazan ayını son derece kavurucu bir sıcakta idrak edip oruç tutmuştu. Aynı dönemde Ebû Dülâme, Mehdî'nin kendisine taahhüt ettiği bir câizeyi beytülmalden alabilmek için yoğun çaba harcamaktaydı. Ebû Dülâme güya sıcakları ve sıcakta oruç tutmayı da bahane edip halifeye aşağıdaki beyitleri yazıp gönderdi:

أَدْعُوكَ بِالرَّحِمِ الَّتِي هِيَ جَمَّعَتْ فِـي الْقُرْبِ بَيْـنَ قَرِيبِنَا وَالْأَبْعَـدِ
إِلَّا سَمِعْتَ وَأَنْتَ أَكْرَمُ مَنْ مَشَـى مِنْ مُنْشِدٍ يَـرْجُو جَزَاءَ الْمُنْـشِـدِ
جَـاءَ الصِّيَـامُ فَـصُمْتُـهُ مُـتَـعَـبِّـدًا أَرْجُـو رَجَـاءَ الصَّائِـمِ الْمُـتَـعَـبِّـدِ
وَلَقِـيـتُ مِـنْ أَمْـرِ الصِّيَـامِ وَحَـرِّهِ أَمْرَيْـنِ قِـيسَـا بِالْعَذَابِ الْمُؤْصَدِ

[34] İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, IX, 389.

وَسَجَدْتُ حَتَّى جَبْهَتي مَشْجُوجَةٌ مِمَّا يُناطِعُنِي الْحَصَا فِي الْمَسْجِدِ
فَامْنُنْ بِتَسْرِيحِي بِمَطْلِكَ بِالَّذِي أَسْلَفْتَنِيهِ مِنَ الْبَلَاءِ الْمُرْصَدِ

Sana, akrabalıkta en yakınla en uzağı cem eden bir hısımlıkla sesleniyorum. Ki sen yeryüzünde yürüyen en cömert kişi olarak, şiirine karşılık bekleyen şairin şirine kulak verdin. Ramazan geldi ve ibadet aşkıyla orucumu tuttum; her oruçlu abidin umduğu sevabı umuyorum. Hem oruçtan hem sıcaktan yana da, Cehennem azabıyla kıyaslanacak ızdıraplar çektim. Ayrıca zeminindeki taşlardan alnım kanayana kadar mescitte secdelere kapandım.

Mehdî bu şiiri duyunca öfkelenip okkalı bir küfür savurmuş, sonra da "*Hangi nesepten bahsediyorsun sen Ebû Dülâme?*" diye çıkışmış. Ebû Dülâme gayet sakin "*Adem ve Havva'nın çocukları olmak hasebiyle hepimiz kardeş değil miyiz ey Emir, yoksa unuttunuz mu?*" deyince halife gülüp "*Vallahi unutmadım Ebû Dülâme*" deyivermiş. Akabinde de taahhüt ettiği ödülün daha fazlasının Ebû Dülâme'ye verilmesi için adamlarına talimat vermiş.[35]

Halife Mehdi'nin sarayı ve şuara meclisi, Ebû Dülâme için zaman zaman mutluluğunu paylaşacağı bir mekân, zaman zaman da hüznünü dağıtacağı bir sığınak mesabesindeydi. Çalkantılı ve mutsuz aile hayatının stresini bu mekânda attığı gibi, sosyal hayatta karşılaştığı çeşitli sıkıntıları ya da hüznüne sebep kimi hadiseleri burada halifeye arz ederek rahatlamakta, bir nevi terapi görmekteydi. Aşağıdaki anekdot, karısından çokça müşteki şairimizin, bir köle pazarında hissettiği keder sonrasında Mehdi'nin sarayına giderek rahatlamak isteyişini örnekleyen güzel bir anlatımdır:

Ebû Dülâme bir keresinde köle satmakta olan bir tüccara rast gelmiş. Tüccarın elinde (her milletten, her evsafta) güzel dilberler olduğunu görünce hüzne kapılıp soluğu doğruca Mehdi'nin sarayında almış. Orada halifeye, gördükleri sebebiyle kapıldığı duyguyu şöylece terennüm etmiş:

إِنْ كُنْتَ تَبْغِي الْعَيْشَ حُلْوًا صَافِيًا فَالشِّعْرُ أَعْزِبْهُ وَكُنْ نَخَّاسَا
تَنَلِ الطَّرَائِفَ مِنْ ظِرَافٍ نُهَّدِ يُحْدِثْنَ كُلَّ عَشِيَّةٍ أَعْرَاسَا
وَالرِّبْحُ فِيمَا بَيْنَ ذٰلِكَ رَاهِنٌ سَمْحًا بِبَيْعِكَ كُنْتَ أَوْ مَكَّاسَا
دَارَتْ عَلَى الشُّعَرَاءِ حُرْفَةُ نَوْبَةٍ فَتَجَرَّعُوا مِنْ بَعْدِ كَأْسٍ كَاسَا
وَتَسَرْبَلوا قُمْصَ الْكَسَادِ فَحَاوَلُوا بِالنَّخْسِ كَسْبًا يُذْهِبُ الْإِفْلَاسَا

Asude ve tasasız bir hayat istiyorsan, şiiri bırak da köle tüccarı ol. Ki o zaman, her geceyi zifaf kılan, göğüsleri kabarmış şirin dilberlerden tatlı anılar dinlersin. Eğer bunlarlaysan her hâlükârda kârdasın. İster malı elden çıkarmayı seven bir tüccar ol, istersen de istifçi, hiç fark etmez. Şair-

[35] İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 202; Emîl Bedî' Ya'kûb, *Dîvânü Ebî Dülâme*, Dârü'l-cîl, Beyrut, 1994, s. 56.

lerin tepesinde ise bir uğursuzluk ateşi dolanır da bu yüzden kadeh üstüne kadeh devirirler. Ve üzerlerine kesat gömleği geçirip; kendilerini iflastan kurtaracak cüzi bir kazanç için ha bire didinirler.
Halife Mehdi bunları duyunca kendini gülmekten alamamış.[36]

Yeri gelmişken belirtelim ki, anekdotta sözü edilen köle tüccarı, adına bir tek kaynakta rastladığımız Ebû Dülâme'nin arkadaşı olan Cüneyd'dir. *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*'deki bu rivayete göre, nüktedanımız Cüneyd'in elindeki cariyelerden birine sırılsıklam aşık olmuş, bu yüzden de arkadaşıyla arası açılmıştı. Ebû Dülâme, maşuğu ile arkadaşı arasında kalışının hikâyesini kısa bir şiirinde şöyle anlatır:

إِنَّـي لَأَحْـسِـبُ أَنْ سَـأُمْـسِـي مَـيْـتًـا أَوْ سَـوْفَ أُصْـبِـحُ ثُـمَّ لَا أُمْـسِـي
مِـنْ حُـبِّ جَـارِيَـةِ الْجُنَيْدِ وَبُـغْـضِـهِ وَكِـلَاهُـمَـا قَـاضٍ عَـلَـى نَـفْـسِـي
فَـكِـلَاهُـمَـا يُـشْـفَـى بِـهِ سَـقَـمِـي فَـإِذَا تَـكَـلَّـمَ عَـادَ لِـي نُـكْـسِـي

Bu akşama cenazem çıkacak sanıyorum
Ya da sabahı bulurum da akşama yaşamam
Tüm bunlar Cüneyd'in o cariyesi yüzünden hep
Bir de Cüneyd'in bundan hiç hoşlanmayışından
İkisi de beni ayrı ayrı katlediyor
Biliyorum: her ikisi derdimin devası; çok net
Lakin, Cüneyd laf edince depreşiyor bu meret[37]

Ebû Dülâme'nin Halife Mehdi ile olan diyalogu teklifsiz sayılabilecek bir dostluk mesabesinde olmalı ki, nüktedanımızın maddi darlık yaşadığı dönemlerde Mehdi'nin sarayına gidip ona hacetini rahatlıkla arz edebildiği de anlaşılmaktadır. Böyle bir sahnenin yaşandığı aşağıdaki anekdot, özellikle ikinci kısmında yer alan anlatımın mizahi vurgusu bakımından kayda değerdir:

Bir keresinde Ebû Dülâme Halife Mehdi'nin huzuruna girmiş ve "*Bana ailemin geçimini sağlayabileceğim bir arazi (iktâ) bağışlar mısınız, Efendim*" demiş. Mehdi hemen "*Emirülmüminin sana 100 dönüm âmir, 100 dönüm de ğâmir vasfında araziyi iktâ olarak bağışladı*" demiş. Ebû Dülâme sormuş: (âmiri anladık: ekilip biçilebilecek sulu bölge), ğâmir nedir efendim?

"*Ekin bitmeyen harabezar alan*" diye yanıtlamış halife. Ebû Dülâme hemen "*Ben o vasıftaki araziden Halife Hazretlerine, Esedoğullarının çöl arazisinden 500 dönüm bağışladım gitti*" deyivermiş. Halife başka ihti-

[36] İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 199-200; *Dîvânü Ebî Dülâme (Emîl Bedî' Ya'kûb)*, s.69.
[37] İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, IX, 389.

yacı olup olmadığını sormuş. Ebû Dülâme "*Var*" demiş "*elinizi öpebilir miyim?*" Halife "*İstemez*" deyince de Ebû Dülâme lafı sokmuş: "*Valla şu ana kadar, reddedildiğimde bu kadar az üzüldüğüm hiç bir şey olmamıştı, Efendim!*"[38]

Halife Mehdi'nin Ebû Dülâme'ye olan sempatisi, nüktelerine ve doğaçlama şiir söyleyebilme yeteneğine olan hayranlığı bu oportünist şairi her vesileyle yakınında tutmaya neden olmuştur. Emevi halifeleri gibi Abbasi halifeleri de şuara, üdeba ve nüdemadan kendilerine yakın gördükleri, sohbetinden keyif aldıkları kimseleri av partilerine götürürlerdi. Halife Mehdi de zaman zaman Ebû Dülâme'yi böyle vesilelerle yanında görmeyi arzu eder, av sırasında rastlanan bir sahne ya da yaşanan bir olay üzerine ondan bir şiir söylemesini ya da duruma uygun bir nükte yapmasını beklerdi. Arap edebiyatı kaynaklarından pek çoğunda yer alan meşhur bir anekdotun konusu tam buna uygun bir rivayeti konu almaktadır. Ebû Dülâme'nin şairliği kadar espritüelliğinin de somut kanıtlarından biri olan hikâye, hem Halife Mansur'a hem de Mehdi'ye nispetle aktarılmıştır. İlgili anekdot tezimizin "Hedefe "Tedric" Taktiği İle Adım Adım İlerleme" başlığı altında verilmiştir.

[38] İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *Ahbârü'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn*, nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Cânî, Dârü İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut, 1997, s. 119-20; *el-Ezkiyâ*, *Kitâbü'l-ezkiyâ,* Mektebetü'l-Ğazzâlî, y.y., t.y., s. 103; el-Husrî, *Cem'ü'l-cevâhir*, s. 111; el-Câhız, Ebû Osman 'Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-hayevân (I-VIII)*, nşr. Muhammed 'Abdüsselâm Hârûn, Dârü'l-cîl - Dârü'l-fikr, Beyrut, 1988, II, 170; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, VIII, 182; İbn 'Abdi Rabbih, *el-'Ikdü'l-ferîd,* I, 122; el-İbşîhî, *el-Müstetraf fi külli fennin müstazraf (I-II)*, nşr. Müfîd Muhammed Kumeyha, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1986, II, 112; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 39; el-Gırnâti, İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir fî müstahseni'l-ecvibe ve'l-mudhikât ve'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-hikâyât ve'n-nevâdir,* Matba'atü Dâri'l-kütüb ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, Kahire, 2014, s. 312.

I. BÖLÜM

NESEBİ VE ŞAHSİYETİ

A. Nesebi

1. İsminin Zaptı, Nesebi, Künyesi

Teracim kitaplarının birçoğunda adı Zend b. Cevn el-Esedî[39] el-Eşca'î[40] el-Ezdî[41] olarak geçmektedir. Birkaç kayıtta isminin زَنْد değil زَبَد [42]; bir diğer kayıtta da künyesinin اِبْنُ الْجَوْنِ yerine اِبْنُ الْحَزْنِ olduğu[43] belirtilmekte ise de, en doğru şeklinin başta ifade ettiğimiz biçimi olduğu çeşitli rivayetlerle teyit edilmektedir.[44] Râğıb el-İsfehânî de زَيْد şeklindeki imlanın hata olduğunu açıkça belirtir.[45]

Tıpkı ثُـمَامَةُ ismi gibi فُعَالَة vezninde telaffuz olunan دُلَامَة sözcüğü[46] klasik sözlüklerde deve veya koyun sürüsünün yattığı yer (عَطَنُ الْإِبِلِ وَالْغَنَمِ) anlamına gelmektedir. Ayrıca Cahiliye devrinde hâtif nidalarının çokça işitildiği Mekke yakınlarındaki Hacûn beldesine nazır bir dağın adı olduğu da ifade edilmektedir.[47] Ebşîhî'nin *el-Müstetref*'inde verdiği bir bilgiye bakılırsa, bu dağ, Cahiliye devri Kureyşlilerinin kızlarını diri diri gömdükleri yer olup,[48] meşhur hiciv şairi Ferezdak'ın dedesi Sa'sa'a da her bir kız çocuğu için 2 deve diyet ödeyerek onları bu dağın eteklerine gömülmekten kurtarırdı. Ferezdak'ın, bir müfaharesinde [مُحْيِي الْمَوْتَـى] "*Ölüme mahkûm edilenleri yaşatanın torunu*" lakabıyla kendisini ve soyunu methetmesi bununla ilgilidir.[49]

---

39 İbnü'l-Mu'tezz, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s.54; *Mu'cemü'l-üdebâ*, III, 1327.

40 el-Âmidî, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif fî esmâi'ş-şu'arâ*, Thk. Krenkow, Dârü'l-Cîl, Beyrut, 1.Baskı, 1991, s.167.

41 el-Husrî, *Cem'u'l-cevâhir*, s.100.

42 el-Kayrevânî, Reşîk, *el-'Umde fî mehâsini'ş-şi'r ve âdâbihi (I-II)*, Dârü'l-Cîl, Beyrut, 1981, I, 101; İbn Hallikân*, Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 327.

43 ez-Zebîdî, Tâcül'l-'arûs (I-XL), Dârü'l-hidâye, Kuveyt, t.y., VIII, 147.

44 el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 86.

45 İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 188.

46 Tâcül'l-'arûs, XXXII, 167; *Gurerü'l-hasâis'i'l-vâzıha*, 458.

47 Tâcül'l-'arûs, XXXII, 167; el-Bekrî, Ebü'l-'Ubeyd, *Mu'cemu mâ ustu'cime min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâdı' (I-IV)*, Thk. Mustafa es-Sakkâ, 'Âlemü'l-kütüb, 3.Baskı, Beyrut, 1982, II, 555; el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemu'l-büldân (I-V)*, Dârü'l-fikr, Beyrut, t.y., II, 459; el-Katîî, İbn Şemâil, *Merâsıdü'l-'ıttılâ' 'ale'l-emkine ve'l-bikâ' (I-III)*, Dârü'l-Cîl, Beyrut, 1991, II, 531; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab (I-XV)*, Dâru Sâdir, 1.Baskı, Beyrut, t.y., X, 8095.

48 İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, VII, 333.

49 *el-Müstetraf*, II, 173; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, VII, 333.

Siyerü A'lâmi'n-nübelâ'da verilen kayıtlara göre Ebû Dülâme mevâliden olup oldukça esmerdi.[50] Reşîk el-Kayrevânî'nin *el-'Umde fî mehâsini'ş-şi'r ve âdâbihi* adlı şiir antolojisinde yer alan [اَلْأَعْرَابِـيّ] nisbesini dikkate alacak olduğumuzda ise Ebû Dülâme'nin köken itibariyle badiyeden gelme ya da getirilme bir sülaleye dayandığını söyleyebiliriz.[51] Esasen bu durumu kendisi, Mansur'a, ağabeyi Seffâh'ı methettiği sırada [وَهُوَ الَّذِي جَاءَ بِـي مِنَ الْبَدْوِ] lafzıyla bizzat ifade etmiştir.[52]

2. Hayatı

Nihâyetü'l-ereb'de Ebû Dülâme hakkında belki de en uzun anlatımlara sahip rivayetler yer almaktadır. Tabakat kitaplarında fizyolojik bakımdan siyah tenli, iri kıyım ve yakışıklı (جَسِيمٌ وَسِيمٌ) bir şair olduğundan bahsedilmiştir.[53]

Babasının Esedoğulları'ndan bir adamın azat ettiği mevaliden siyahî bir köle olduğu rivayet edilmektedir.[54] Keza İbnü'l-Cevzî'nin *Tenvîrü'l-ğabeş* adlı eserinde Ebû Dülâme'nin Habeşli, siyahî bir köle olduğu yönünde verilen bilgi de bunu doğrulamaktadır. Yine verilen bir detaya göre de babası, Kasâkıs b. Lâhık [قَصَاقِصُ بْنُ لَاحِقٍ اَلْأَسَدِيِّ] adındaki bir adamın mevlasıydı.[55] Başka bazı kaynaklarda bu kişinin adı فَضَافِض şeklinde de kaydedilmiştir.[56] Belâzurî'nin *Ensâbü'l-eşrâf*'ında ise başka önemli bir detaya rastlıyoruz.

Rivayete göre Ebû Dülâme es-Seffâh lakabıyla meşhur ilk Abbâsî halifesi Ebü'l-'Abbâs'a (ö. 136/754), zikri geçen bu mevlasından büyük iyilikler gördüğünü ifade etmiş, yakın çevresine onu da alması için ricada bulunmuştur. Halife, Ebû Dülâme'nin bu ricasını kabul edip "*Ama bu bir daha olmasın*" şeklinde uyarmışsa da[57] nüktedanımızın tüm hayatı, kişiliği, ilişkileri vs. hep bu minval üzere seyretmiş, men-

---

50 ez-Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân b. Kaymaz, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ (I-XXV)*, thk. Şu'ayb el-Arnâ'ût, Müessesetü'r-risâle, 3. Baskı, Beyrut, 1985, VII, 61.

51 Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde*, I, 101.

52 el-Husrî, *Cem'u'l-cevâhir*, s.108.

53 ez-Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, Dârü'l-'ilm li'l-melâyîn, 15. Baskı, Beyrut, 2002, III, 50.

54 *el-Mu'telif ve'l-muhtelif (el-Âmidî)*, s.167; *Mu'cemü'l-üdebâ*, III, 1327.

55 İbn Hallikân*, Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 320; el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 489.

56 en-Neşşâbî el-İrbilî, *el-Müzâkere fî elkâbi'ş-şu'arâ*, Thk. Şâkir el-'Âşûr, Dârü'ş-şüûni's-sekâfiyyeti'l-âmme, 1.Baskı, Bağdat, 1988, s.57; İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 188.

57 el-Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-eşrâf (I-XIII)*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâz ez-Ziriklî, Dârü'l-fikr, 1. Baskı, Beyrut, 1996, XI, 204.

faat temin etme için her fırsatı değerlendirme ve her yola başvurma mantığı içerisinde şekillenmiştir.

Ünlü ahbar ravisi el-'Asma'î de onu müvelledûn sınıfından, fesahati düzgün, Habeşli siyahi bir köle olarak tanıdığından söz eder.[58] Saîd b. Müslim'in tanıklığına başvurulacak olursa da, Ebû Dülâme diğer şairlerle kıyaslandığında dış görüntüsüne, kılık kıyafetine en fazla dikkat eden bir şairdi.[59]

Ebû Dülâme gençlik yıllarını büyük oranda Kûfe'de geçirdiği için el-Kûfî nisbesiyle meşhur olmuştur. da ifade edilmektedir.[60]

Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*'ında, Ebû Dülâme'nin Abbâsi halifelerinden Ebü'l-'Abbâs es-Seffâh, Ebû Cafer el-Mansûr ve Ebû Abdullah el-Mehdî ile sıkı diyalogları olduğundan bahseder.[61] Şairimiz hususan Ebû Cafer el-Mansûr ve evladına yıllarca hizmet etmiş, onlara başından geçen komik hadiseleri anlatmış ve onları eğlendirmiştir.[62] Bağdâdî bazı kaynakların Ebû Dülâme'nin Halife Harun Reşid'in dönemine yetiştiğinden, bazısının ise bunun mümkün olmadığını ileri sürdüğünden de bahseder.[63]

3. Karısı ve Oğlu

Değişik kaynaklarda yer alan anekdotların satır aralarından anlaşıldığına göre, Ebû Dülâme, saraydan bol bol caize ve atiye getirmesine rağmen hane ahalisini pek memnun edemeyen bir şairdi. Karısı kadar oğlu da bir düzenbaz olan Ebû Dülâme, sık sık bu ikilinin kumpaslarına kurban gitmektedir. Hatta bir keresinde karısı Ümmü Dülâme, Hayzurân'ın, kendisine gönderdiği güzel bir cariyeyi kıskanmış, bu yüzden oğlu Dülâme'nin, henüz babası cariyeyi görmeden onunla cima etmesine göz yummuş, Ebû Dülâme de durumu Halife Mehdi'ye şikâyet edip yeni cariye talebinde bulunmuştur. En uzun versiyonunun *Nihâyetü'l-ereb*'de yer aldığı rivayet, nüktedanımızın, aile içinde yaşadığı zorlukları belgelemesi bakımından kayda değerdir. Şöyledir anekdot:

---

58 el-'Asma'î, *Fuhûletü'ş-şu'arâ*, Dârü'l-kütübi'l-cedîd, Thk. Charles Cutler Torreys (neşre haz. Salahaddin el-Müneccid), Beyrut, 1980, s.16; el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 488.

59 İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s. 60.

60 *Mu'cemü'l-üdebâ*, III, 1327.

61 el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 488.

62 Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif (I-V)*, Thk. Muvaffak b. Abdullah, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1986, III, 1138.

63 el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 488; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 320.

Hayzurân hac için yola çıkacak olduğunda Ebû Dülâme kafilenin önüne geçerek "*Kurban olayım, n'olur derdimi hallet*" diye yalvarır. Hayzurân feryat edenin kim olduğunu sorunca Ebû Dülâme olduğunu öğrenir. "*Ne istiyormuş?*" deyince, Ebû Dülâme'ye ne istediğini sorarlar, o da "*Hele beni mahfesine bir yaklaştırın*" der. Hayzurân buna izin verince yaklaşarak "*Hanımefendi*" der "*bendeniz bir pir-i faniyim, benim gibisinin işini görmede size büyük sevap var!*"

Hayzurân "*Kısa kes de derdini anlat!*" deyince bizimkisi başlar anlatmaya: "*Efendim, cariyelerinizden birini hediye etseniz de bendenize yoldaşlık etse, yalnızlığımı giderse, evdeki kocakarıdan beni kurtarsa. O kocakarı yok mu, o koca karı! Atâ ve ihsanlarla biriktirdiğim servetimi yalayıp yuttu, beni de per perişan eyledi. Artık ne yalan söyleyeyim, tenim teninden iğrenir oldu, hatta bu yüzden geberip gitmesini bile iple çekiyorum!*"

Bunları duyan Hayzurân gülerek "*İstediğini alacaksın*" diye taahhütte bulunur. Ebû Dülâme hac dönüşünde Hayzurân'ı yolda karşılayıp sözünü hatırlatır, kendisiyle birlikte Bağdat'a kadar gelir, usandırana kadar yanından ayrılmaz, ancak yine de talep ettiği şeyi alamaz.

Bunun üzerine aracı olması için Mûsa ve Harun'un dadısı Ümmü 'Abîde'ye gelerek şu beyitlerin yazılı olduğu pusulayı uzatır:

أَبْـلِـغِـي سَـيِّـدَتِـي بِـاللَّـهِ يَـا أُمَّ عَـبِـيـدَه
إِنَّـهَـا أَرْشَـدَهَـا اللَّهُ وَإِنْ كَـانَـتْ رَشِـيـدَه
وَعَـدَتْـنِـي قَبْـلَ أَنْ تَـخْـرُجَ لِلْحَـجِّ وَلِـيـدَه
فَـتَـأَنَّـيْـتُ وَأَرْسَـلْـتُ بِـعِشْـرِينَ قَـصِـيـدَه
كُـلَّمَا أَخْلَقْنَ أَخْلَفْتُ لَـهَـا أُخْـرَى جَـدِيـدَه
لَيْسَ فِـي بَيْتِي لِتَمْهِيدِ فِرَاشِـي مِن قَعِيدَه
غَـيْـرُ عَجْفَاءَ عَجُوزٍ سَاقُهَـا مِثْـلُ الْقَـدِيـدَه
وَجْهُهَا أَقْبَـحُ مِنْ حُـوتٍ طَرِيٍّ فِـي عَصِيدَه
مَا حَيَاةٌ مَعَ أُنْثَى مِثْلَ عِـرْسِـي بِـسَـعِـيـدَه

N'olur şu notumu hanımfendiye ulaştır, Ümmü 'Abîde
Allah hidayet buyursun ona, ki zaten Sırat-i Müstakimde
Haccdan evvel bana taahhüdü vardı: gencecik bir cariye
Hiç acele etmeyip sade şiir yolladım, tam yirmi kaside
Ne zaman eskise biri, üşenmez yine yollardım bir tane
Hanemde yatağımı hazır edecek kadın mı var ki, nerde
Evdeki, yaşlı sıskanın teki, bacakları çöpten sanki

Surat desen beter balıktan, tatlı un lapasındaki
Saadet böylesiyle hayatta yakalanmaz ki!

Hayzuran şiir kendisine okununca tebessüm etmiş, hemen en güzel cariyelerinden birini çağırtıp saraydaki tüm eşyalarını yanına almasını söylemiş, sonra da uşaklarından birine "*Bu kızı Ebû Dülâme'ye teslim et*" diye tembihlemiş.

Uşak, cariyeyi Ebû Dülâme'ye götürürse de onu evde bulamamış. Emaneti karısına teslim edip "*Hanımefendim, beyefendinin bu kıza iyi bakmasını buyuruyor, kendisine iletin*" demiş, Ümmü Dülâme "*Hay hay*" deyip cariyeyi içeri almış.

Ancak uşak gidip de oğul Dülâme annesinin yanına vardığında onu ağlar halde bulur. Sebebini sorar, o da anlatır. Akabinde Dülâme'ye "*Eğer bana bir hayrın dokunacaksa o gün bugündür, evlat*" der. Oğlu buna hazır olduğunu söyleyince anası planını açıklar: Şimdi bu kızın yanına giriyor, sahibi Ebû Dülâme'nin sen olduğunu söylüyor ve kendisiyle yatıyorsun. Bu sayede onu baban için nameşru hâle getiriyorsun. Aksi takdirde bu fettan, babanın aklını başından alacak ve baban ikimize de eziyet edecek oğlum!

Dülâme annesinin sözünü dinleyip cariyeyle birlikte olur.

Nihayet Ebû Dülâme eve gelir, cariyenin nerede olduğunu sorar. Yaşlı Dülâme karısının işaret ettiği odaya girer. Ancak tam elini cariyeye uzatıp öpmeye kalktığı sırada cariye feryadı basar: "*Napıyorsun sen be adam, uzak dur benden, valla bir vururum, burnunun direğini kırarım alimallah!*"

Ebû Dülâme şaşkındır: "*Hanımefendin sana böyle davranmanı mı öğütledi?*" Cariye de şaşkındır: "*O beni şu şu evsaftaki bir delikanlıya yönlendirdi. Az önce o da buralardaydı ve benden alacağını aldı.*"

Bunu duyan Ebû Dülâme karısı ve oğlunun oyununa geldiğini anlar. Hemen oğlu Dülâme'ye koşar, onu bir güzel pataklayıp tartaklar, sonra da yaka paça Mehdi'nin sarayına götürür. Kapıda bu vaziyette bir süre bekletildikten sonra halifenin adamları tarafından içeri alınır. İçeride şu diyalog yaşanır:

Mehdi: Sorun nedir Ebû Dülâme?

Ebû Dülâme: Bu kötü kadının oğlu, hiçbir evladın bir babaya yapmaması gereken rezil bir şey yaptı. İçim ancak onu infaz ederseniz rahat edecek Efendim.

Mehdi: Ne diyorsun sen, bu çocuk sana ne yapmış olabilir ki, Ebû Dülâme?

Ebû Dülâme olan biteni anlatınca halife gülmeye başlar.

Ebû Dülâme: Yaptığı hoşunuza gitmiş olmalı ki bu şekilde kıkır kıkır gülüyorsunuz Efendim!

Mehdi: Cellat, bana kılıcı ve kütüğü getir!

Dülâme: Babamın sözünü dinlediniz Emir Hazretleri, şimdi de benim söyleyeceklerime kulak verin!

Mehdi: Anlat bakalım!

Dülâme: Babam olacak bu moruk, insanların en arsızıdır efendim. Kendisi kırk seneden beri annemi öfkelendirecek şeyler yapar bir şey olmaz, ama ben ilk defa onu sinirlendirecek bir şey yaptım başıma gelmeyen kalmadı!

Mehdi bu söylenenlere ilkinden daha fazla güler. Sonra da Ebû Dülâme'ye "*Sen o cariyeyi ona bırak*" der "*ben daha iyisini sana bulurum!*"

Ebû Dülâme: Ama bu defa o cariyeyi benim hatırım için yer ve gök arasındaki tüm kem gözlerden korumak şartıyla, Efendim. Yoksa bu velet, aynı şeyi ona da yapar!

Ve nihayet halife, Dülâme'ye dönerek bir daha böyle bir edepsizlik yapmaması konusunda ondan söz alır, aynı hadisenin tekrarı durumunda bu defa affının olmayacağını söyler. Akabinde de Ebû Dülâme'ye bir cariye daha hediye eder.[64]

4. Kızı

Birkaç kaynakta tekrar eden bir anekdot vesilesiyle Ebû Dülâme'nin, oğlu Dülâme dışında, Dülâm isminde bir de kızı olduğunu öğreniyoruz. Yine rivayetlerde yer alan bir detaydan bu kızının son derece çirkin bir yüze sahip olduğu anlaşılmaktadır.[65]

Her müjdeli haberi fırsata çevirmekte mahir olan Ebû Dülâme, rivayetlere bakılırsa kızının doğumunu da böyle bir maksatla kullanmak istemektedir. Aşağıdaki hikâyenin kurgusunda yer alan birkaç detay, hazırlık safhası özenle tasarlanan bir fırsatçılığı işaret etmektedir:

Gece yarısı Ebû Dülâme'nin bir kızı dünyaya gelmiş. Hemen lambayı yakıp evdeki paçavralardan bir torba dikmeye koyulmuş. Sabah olunca

---

64 *el-Eğâni*, X, 208-209, en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 44; Ömer Rıza Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ*, Müessese-tü'r-risâle, Beyrut, t.y., s.398-99.

65 el-'Askalânî, İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân (I-VII)*, Müessesetü'l-e'lemî li'l-matbû'ât, thk. Dâiretü'l-ma'ârifi'n-nizâmiyye, Beyrut, 1986, I, 437.

da diktiği o torbayı parmağına dolayıp Halife Mansur'un (bir diğer rivayette Halife Mehdi'nin) sarayına gitmiş. İzin isteyip içeri girince -ki hacipler kendisine pek mani olmazlarmış- hemen şiirini okumaya koyulmuş:

لَوْ كَانَ يُقْعَدُ فَوْقَ الشَّمْسِ مِنْ كَرَمٍ قَوْمٌ لَقِيلَ اُقْعُدُوا يَا آلَ عَبَّاسِ
ثُمَّ ارْتَقُوا مِنْ شُعَاعِ الشَّمْسِ فِي دَرَجٍ إِلَى السَّمَاءِ فَأَنْتُمْ أَكْرَمُ النَّاسِ
وَقَدَّمُوا الْقَائِمَ الْمَنْصُورَ رَأْسَكُمُ فَالْعَيْنُ وَالْأَنْفُ وَالْأُذْنَانِ فِي الرَّاسِ

Cömertliğine mukabil çıkarılacak olsa Güneşin tepesine bir millet
O şerefli mekâna siz çıkın Ey Abbasoğulları denilirdi, elbet
Sonra Güneşin huzmesinden adım adım yükselin ta semaya
Zira insanlar içerisinde en düşkünü sizsiniz cûd-u sehâya
Mansuru tahta geçirerek baş bildiniz, elhak yeridir
Göz de, burun da, kulak da zaten hep başta değil midir?

İltifatı duyan Mansur "*Bravo Ebû Dülâme*" demiş "*ancak merak ediyorum, sabahın köründe ne diye çıkıp geldin?*"

Ebû Dülâme bir kız çocuğunun dünyaya geldiğini haber vermek istediğini söyleyince Mansur "*Kızın için söylediğin bir şiirin var mı*?" demiş. O da evet deyip okumaya başlamış:

فَمَا وَلَدَتْكِ مَرْيَمُ أُمُّ عِيسَى وَلَمْ يَكْفُلْكِ لُقْمَانُ الْحَكِيمُ
وَلٰكِنْ قَدْ تَضُمُّكِ أُمُّ سُوءٍ إِلَى لَبَّاتِهَا وَأَبٌ لَئِيمُ

Ne seni dünyaya getiren İsa'nın anası Meryem
Ne de bakımını üstlenen zat Lokman Hekim
Aksine seni bağrına basan bir ana ki hayırsız
Ve ondan geri kalmayan bir baba ki onursuz

Dizeleri duyan Mansur basmış kahkahayı, sonra da Ebû Dülâme'ye "*Bu kızcağızın eğitimi için benden istediğin bir şey var mı?*" diye sormuş. Ebû Dülâme eline sardığı torbayı göstererek "*Şunu doldurabilir misiniz?*" demiş. Mansur o şeyi küçük görerek "*Şuncacık şey ne alsın ki*?" demiş. Ebû Dülâme "*Aza kanaat etmeyen çoğu hiç bulamaz*" dedikten sonra eline doladığı torbayı açmaya başlamış, açtıkça açmış açtıkça açmış. Öyle ki tümünü yaydıklarında sarayın salonu kadar bir alan kaplamış. Ve halifenin talimatıyla o torbaya o gün 4000 dirhem konulmuş.[66]

[66] *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 216; el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 492; İbn 'Abdi Rabbih, *el-'Ikdü'l-ferîd,* I, 219; el-Husrî, *Cem'u'l-cevâhir*, s.102; *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 345.

5. Ölümü

Kaynaklar hemen hemen ittifakla Ebû Dülâme'nin ölüm yılını hicri 161/miladi 777 olarak tespit etmektedir.[67] Ancak *Vefeyâtü'l-a'yân*'da verilen bazı detaylara bakılırsa, Ebû Dülâme, Harun Reşid'in hilafet yıllarına yetişmiştir.[68] *Siyerü A'lâmi'n-nübelâ*'da verilen bilgiler de bunu desteklemektedir.[69] Eğer bu bilgiyi baz alacak olursak onun hicri yüzyetmişlere kadar yaşadığını da iddia edebiliriz.

B. Şahsiyeti

1. Muzipliği ve Çirkefliği

Ebû Dülâme anekdotlarda genel olarak sevimli, sempatik, işini bilen, muzip bir figür; keza birtakım kurnazlıklar yoluyla çıkar sağlama hususunda da zekice stratejileri olan tipik bir nüktedan olarak tasvir edilmiştir. Ancak hayatına dair bazı ayrıntıları da içeren kimi anekdotlar onu, muzipliğinin çirkefliğe varan boyutuyla da resimlemektedir. Mesela Ebû Tâhir es-Silefî'nin (ö. 576/1180) *et-Tuyûriyyât*'ında yer alan bir anekdotta, şairimizin bir mahkeme tanıklığı meselesinde, kadı efendiye açık açık değilse bile alttan alta şantaj yaptığını görebilmekteyiz. Çok farklı varyantları olan anekdot tezimizin "Ebû Dülâme Nüktelerinde Otantiklik Sorunu" başlığı altında etraflıca incelenmiştir. Ancak biz burada o rivayetin sadece *Tuyûriyyât*'ta yer alan varyantını aktarmakla yetineceğiz:

> Bir keresinde Ebû Dülâme, Kadı Ebû Leylâ'nın mahkemesinde bir eşek davasında bir kadının lehine şahitlik yapmak üzere hazır bulunacak olmuş. Davanın karşı tarafındaki tanık Kadı Efendinin arkadaşlarından biriymiş. Kadı bu adamın mahkemedeki tanıklığına onay vermiş ama Ebû Dülâme'ninkini kabul etmemiş. Kadına da "*Git kendine adam gibi şahit bul*" demiş. Kadın bu durumu Ebû Dülâme'ye olduğu gibi haber vermiş. Ebû Dülâme dava günü mahkeme öncesinde dehlizde kadı efendiye rastgelmiş. Hemen kulağına eğilip şu beyitleri fısıldamış:
>
> إِنِ النَّاسُ غَطَّوْنِـي تَغَطَّيْتُ عَنْهُمْ وَإِنْ بَحَثُوا عَنِّي فَفِيهِمْ مَبَاحِثُ
>
> وَإِنْ حَفَرُوْا بِئْـرِيْ حَفَرْتُ بِئَارَهُمْ لِيَعْلَمَ قَوْمِي كَيْفَ تِلْكَ النَّبَائِثُ
>
> Ahali beni görmezden gelirse ben de setrederim kusur ve günahlarını

---

[67] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye (I-XV)*, Dârü'l-fikr, 1986, X, 144; es-Safedî, Halîl b. Aybeg, *el-Vâfî bi'l-vefeyât (I-XXIX)*, thk. Ahmed el-Arnâ'ût, Türkî Mustafa, Dârü ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2000, s. XIV, 145; *Mu'cemü'l-üdebâ*, III, 1327.

[68] *Târîhu Bağdâd*, VII, 488; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 327.

[69] ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 375.

Didiklemeye kalkarlarsa geçmişimi, onlarda da ayıp-kusur pek çok ya
Mazi kuyusunu eşmeye kalkarlarsa hiç acımam eşerim
Cümle âlem bilsin diye sırlarını deşdikçe deşerim

Bunu duyan kadı derhal Ebû Dülâme'nin tanıklığını onaylamış. Onun tanıklığıyla davanın seyri değişince de eşeğin değeri olan 400 dirhemi kadına bizzat kadı efendi ödemiş.[70]

Ebû Dülâme'nin bu sözünü sakınmaz çirkefliğinden yakın uzak herkes payını almakta, hatta onun iğneli dili, halifenin sarayındaki en has adamlarına kadar uzanmaktaydı. Aşağıdaki anekdotta, uzun yıllar sarayda teşrifatçılık görevinde bulunan Seleme adındaki kıdemli bir hizmetliye yönelik sarf ettiği sözler, muhtevasındaki güçlü mizahi vurgu ve özgün teşbih vasfı dolayısıyla nevadir koleksiyonlarında kendisine haklı bir yer edinmiştir. Şöyledir anekdotumuz:

Ebû Dülâme bir keresinde Halife Mehdi'nin huzuruna girmiş, o sırada kıdemli uşağı Seleme de oradaymış. Ona "*Ey müminlerin emiri, Zât-ı âlilerinize armağan olarak öyle bir tay getirdim ki cümle âlemde benzerine tesadüf olunmaz. Kabulüyle bendenizi şereflendirseniz*" diye ricada bulunmuş. Halife "*Getir şu tayı da görelim* deyince Ebû Dülâme dışarı çıkmış, bir müddet sonra da kendi bindiği kocamış, çelimsiz, perişan beygiriyle huzura gelmiş.

Gördüğü karşısında afallayan Mehdi "*Ulan hergele, ne menem şey bu böyle?! Hani, senin tay dediğin bu mu?*" diye çıkışınca Ebû Dülâme cevabı yapıştırmış: "*Zât-ı âliniz şu önünüzde dikilen, seksenini devirmiş Uşak Seleme'ye -bu kadar sene sonra- hâlâ 'uşak' demiyor musunuz, Efendim? Eğer bu seksenlik moruk uşaksa, aha bu kart beygir de tay!*"

Ebû Dülâme'nin bu sözleri üzerine Uşak Seleme sayıp sövmeye, Halife Mehdî de gülmeye başlamış.[71]

2. Korkak Bir Tabiata Sahip Oluşu

Gerek Arap tarihi kaynaklarında gerekse *edeb* kategorisindeki klasik eserlerde ve biyografik çalışmalarda Ebû Dülâme ile ilgili verilen oldukça sınırlı bilgiler arasında ilgi çeken konulardan biri de nüktedanımızın hakikaten ürkek, hatta korkak bir

[70] et-Tuyûrî, el-Mübârek b. Abdülcebbâr, *et-Tuyûriyyât (I-IV; 17 Cüz)*, y.y., 2004, I, 132; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, VIII, 259; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 325; el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-lüğa*, II, 36; *Dîvânü Ebî Dülâme (Emîl Bedî' Ya'kûb)*, s. 165-66.

[71] el-'Abbâsî, Ebü'l-Feth, *Me'âhidü't-tansîs*, II, 225.

kişiliğe sahip oluşudur.[72] Başta İbn Hacer el-'Askalânî'nin *Tabsîrü'l-müntebih bi tahrîrü'l-müştebih*'i ve Bağdâdî'nin *Târîhu Dimeşk*'i olmak üzere, klasik kaynaklarda Ebû Dülâme'nin tırsak bir kişiliğe sahip olduğuna dair çok sayıda nükte yer almaktadır. Sözü edilen nüktelerin bir bölümü, nüktedanımızın pek bilinmeyen biyografik hususiyetlerine dair önemli ayrıntılar da içermektedir.

Tarih kaynaklarında aktarıldığına göre bir dönem orduda da görev alan şairimiz, kurnazlığı, nüktedanlığı ve şiir alanındaki yetenekleri sayesinde her defasında cenge gitmekten kurtulmuştur. Bu durum korkaklığını tescillese de, belirtilen kusuruna ördüğü kılıflar hem ordu komutanlarını hem de Halifeyi güldürüp memnun ettiğinden bu hususta onu mazur görmüşlerdir. Örneğin Bağdâdî'nin Asma'î kanalıyla aktardığı uzunca bir anekdotta şairimiz, kendisinin savaşa kesinlikle gitmemesi gerektiğini Halife Mansur'a ilginç bir gerekçe ileri sürerek anlatmaktadır:

> Ebü'l-'Abbâs es-Seffâh öldüğünde Şair Ebû Dülâme Halife Mansur'un huzuruna girmiş. O sırada ziyaretçiler halifeye taziyelerini sunmaktaymış. Ebû Dülâme meclisin taziye meclisi olduğuna aldırış etmeksizin aşağıdaki beyitleri okumaya başlamış:

أَمْسَيْتَ بِالْأَنبَارِ يَا ابْنَ مُحَمَّدٍ لَمْ تَسْتَطِعْ عَنْ غَيْرِهَا تَحْوِيلَا
وَيْلِي عَلَيْكَ وَوَيْلَ أَهْلِي كُلِّهِمْ وَيْلًا وَعَوْلًا فِي الْحَيَاةِ طَوِيلَا
فَلْتَبْكِيَنَّ لَكَ النِّسَاءُ بِعَبْرَةٍ وَلْيَبْكِيَنَّ لَكَ الرِّجَالُ عَوِيلَا
مِنْ مُجْمِلٍ فِي الصَّبْرِ عَنْكَ فَلَمْ يَكُنْ صَبْرِي عَلَيْكَ غَدَاةَ بِنْتَ جَمِيلَا
يَجِدُونَ أَبْدَالًا بِهِ وَأَنَا امْرُؤٌ لَوْ مِتُّ وَجْدًا مَا وَجَدْتُ بَدِيلَا
هَلَكَ النَّدَى إِذْ بِنْتَ لِابْنِ مُحَمَّدٍ فَجَعَلْتُهُ لَكَ فِي التُّرَابِ عَدِيلَا
إِنِّي سَأَلْتُ النَّاسَ بَعْدَكَ كُلَّهُمْ فَوَجَدْتُ أَسْمَحَ مَنْ سَأَلْتُ بَخِيلَا
أَلِشِقْوَتِي أُخِّرْتُ بَعْدَكَ لِلَّتِي تَدَعُ الْعَزِيزَ مِنَ الرِّجَالِ ذَلِيلَا
أَلِشِقْوَتِي أُخِّرْتُ بَعْدَكَ لِلَّذِي يَدَعُ السَّمِينَ مِنَ الْعِيَالِ هَزِيلَا
فَلَأَحْلِفَنَّ يَمِينَ حَقٍّ بَرَّةً بِاللَّهِ مَا أُعْطِيتُ بَعْدَكَ سُولَا

Gömüldün karanlıklara, ey İbn Muhammed tâ Enbar'da
Kudretin herşeye yetti, bir tek ölüm müstesna
Hem bana hem ocağıma çok yazık

[72] İbn Ebü'l-Hadîd, İzzeddîn, *Şerhu Nehci'l-belâga (I-XX)*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl, İbrâhîm, Dârü ihyâi'l-kütübi'l-'Arabiyye, y.y., t.y., X VIII, 88.

Dinmez bu hayatta feryad-ı figan artık
Kadınlar sana gözyaşı döksün
Naralarla ağlayan erkekler çöksün
En güzeli sabretmek bu da varmış deyip kaderde
Lakin berhayat olduğundaki sabır yok artık bende
Belki onun yerine bulunur başka biri
Bense ölsem kederden bulamam ki dengini
Sen gidince İbn Muhammed'in cömertliği de silinip gitti
Seninle birlikte onu da gömüp yaren ettim yanına
Ardından el açtım da cümle âleme
Nedense pinti geldi bonkörleri bile gözüme
Ne bahtsızım; arkandan, azizi zelil kılanın eline kaldım
Talihsizim; hanenin semizini cılız kılanın eline kaldım
And olsun ki, senden sonra istediğim hiçbirşeyi almadım.

Ebû Dülâme'nin bu sözleri oradaki ahaliyi ağlatmış. Ne var ki öfkeden deliye dönen Mansur "*Bu şiiri başka yerde okuduğunu duyarsam dilini kopartırım senin!*" diye Ebû Dülâme'yi bir güzel tehdit etmiş. Lakin Ebû Dülâme devamla "*Efendim*" demiş "*ağabeyiniz Ebü'l-Abbâs bana karşı son derece mükrim idi. Cenab-ı Hak Yusuf peygambere kardeşlerini bulup getirdiği gibi, beni de çölden buraya getiren ağabeyinizdir. Dolayısıyla siz de Yusuf gibi şöyle söyleyin:*

لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ.

Bugün size ne azar, ne kınama var. Allah sizi bağışlasın.
O merhamet edenlerin en merhametlisidir.

Mansur sakinleşip "*Tamam biz de seni bağışladık. Ayrıca bir talebin varsa söyle*" demiş. Halifeyi tavına getirdiğini düşünen Ebû Dülâme "*Ey emirülmüminin*" demiş "*Rahmetli bana hastalığı sırasında hazineden 10000 dirhem para ile 50 takım elbise bağışlanmasını emir buyurmuştu; ben henüz merhumun o ihsanına nail olamadım*".

Mansur "*Bu taahhüdden başka haberi olan var mı?*" demiş. "*Evet, var*" deyip orada bulunan parmağıyla bir güruhu göstermiş. Güruh içerisinden Süleyman b. Mücâlid ve Ebü'l-Cehm hemen ayağa kalkarak "*Doğrudur Efendim, konudan haberdarız*" demişler. Bunun üzerine Mansur hazinedarı Ebû Eyyüb el-Hâzin'e talimat vermiş: "*Şuna parasını öde; sonra da Abdullah b. Ali azgınının isyanını bastırmak üzere sefere çıkacak orduya kaydını yap!*"[73]

[73] O sıralarda Şam'da bir ihtilaf çıkmış, Abdullah b. Ali etrafına topladığı kalabalık bir cemaat ve de Şam'daki Mervan taraftarlarından saflarına katmayı başardığı pekçok adamla bir temerrüt hareketi başlatmıştı. İşte Mansur bu hareketten tedirgin oluyor ve fitneyi daha büyümeden bastırmak istiyordu

Bunu duyan Ebû Dülâme telaşa kapılmış, akabinde halife ile aralarında şu diyalog yaşanmış:

Ebû Dülâme: Yalvarırım ey emirülmüminin, n'olursunuz askerlerinizle sefere çıkmayayım. Yemin ederim bendenizde uğursuzluk var.

Halife Mansur: Benim uğurum senin uğursuzluğunu yener, askerlerle gidiyorsun, bu bir emir!

Ebû Dülâme: Vallahi ey emir, bunu denemenizi hiç arzu etmem. Hakikaten hangisinin gerçekleşeceğini bilmiyorum. Uğursuzluğumun alt edileceğinden hiç emin değilim.

Halife Mansur: Onu bunu bırak sen, o sefere çıkılacak dedim, o kadar!

Ebû Dülâme: Vallahi doğru söylüyorum ey emirülmüminin. Şimdiye kadar dokuz sefere katıldım, hepsinde de ordu mağlup oldu. Gel etme, onuncusu sen olma!

Rivayete göre Mansur bu son sözler üzerine kahkahayı koyuvermiş, sonra da Ebû Dülâme'nin Kûfe'de İsa b. Musa ile kalıp sefere çıkmaması talimatını vermiş.[74]

Ebû Dülâme'nin korkaklığı üzerine anlatılan nüktelerin bir bölümü aynı hadisenin, savaş meydanındaki bir mübareze sahnesinin farklı kaynaklarda uzun ya da kısa anlatımına dayanan varyasyonları şeklindedir. Belirtilen hikâyelerde olay örgüsü temelde neredeyse aynıdır. Her defasında olay Ebû Dülâme'nin mizahi içerikteki şiiriyle finallenmektedir.

Sözü edilen nüktelerin bir bölümü ise yine gerçek veya muhtemel bir savaş sahnesi, daha doğrusu Ebû Dülâme'nin er meydanına davet edildiği bir mübareze sahnesidir. Anekdotlarda da göreceğimiz üzere korkak kahramanımız bu düellolardan bazılarında er meydanına adım atmış, bazılarında ise okuduğu dizelerle azraili baştan savmıştır.

Bu başlık altında Ebû Dülâme'nin korkaklığı üzerine anlatılan anekdotların birçoğunu burada aktarmak istiyoruz. Sebebi, bu anekdotların her birinin anlatımda farklılaşan detayları sayesinde kahramanımızın bazı bilinmeyen yönlerini öne çıkarıyor, keza döneme dair tarihsel bazı önemli noktaları aydınlatıyor olmasıdır. Mesela Ebû Dülâme'nin Halife Mervân ile bağlantısı olduğunu tek bu anekdottan anlayabiliyoruz. *Târîhu Dimeşk*'te 'Asmaî kanalıyla gelen bir rivayeti baz alırsak ki bu, anlatımı yapılan hikayenin yer aldığı *edeb* kaynaklarının hemen hiçbirinde verilmeyen çök

[74] el-'Abbâsî, Ebü'l-Feth, *Me'âhidü't-tansîs*, II, 215-16; el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 490; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 321; el-Beyhakî, Muhammed b. İbrâhîm, *el-Mehâsin ve'l-mesâvi'*, haz. Friedrich Schwally, Leipzig, 1902, 520-21; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, XVIII, 88.

önemli bir detaydır, Ebû Dülâme'nin erken gençlik yıllarında orduya katıldığını görüyoruz. O sırada orduda askerin taliminden sorumlu olan Ravh b. Hâtim el-Mühellebî, düşman saflarından gelen düello teklifine karşılık Ebû Dülâme'yi mübareze alanına sürmek istemiş ancak onun ısrarla suskun kalıp ürktüğünü görünce kendisini paylamıştır.[75]

Meşhur hadisenin bizzat Ebû Dülâme'nin ağzından anlatıldığı bir rivayetle işe başlamakta yarar var. Bessâm eş-Şenterînî'nin *ez-Zehîra fî mehâsini ehli'l-cezîra*'sında yer alan bu rivayet, diğer varyantlarda bulunmayan bazı detaylar içermesi itibariyle önem arz etmektedir. Şöyledir anekdot:

> Ebû Dülâme anlatıyor: Şeybân üzerine yürüdüğü zamanlarda ben de orduda idim. İki ordu karşı karşıya gelmişti. Düşman saflarından bir cengâver öne çıkarak meydan okudu. Ancak bizden karşısına kim çıktı ise çarçabuk işini bitirdi; kimse kendisine mani olamadı. Mervân bu duruma öyle öfkelendi ki, bu adamı yenecek askerine 500 dirhem vaadde bulundu. Ancak 500 dirhem için düelloya çıkanların hepsi de öldürüldü. Bunun üzerine Mervân ödülü önce 1000 sonra da 5000'e çıkardı.
>
> O sırada altımda beni yarı yolda bırakmayacak bir kısrak vardı. 5000 dirhemi duyunca hemen mübareze meydanına atıldım. Düellocu hâricî benim ödüle tamah eden biri olduğumu hemen fark etti, karşıma dikilip kulağıma şunları fısıldadı:
>
> وَخَـارِجٍ أَخْـرَجَـهُ حُــبُّ الـطَّـمَـعِ
> فَـرَّ مِنَ الْمَوْتِ وَفِـي الْمَوْتِ وَقَـعِ
> مَـنْ كَـانَ يَـنْـوِي أَهْـلَـهُ فَـلَا رَجَعِ
>
> Birini er meydanına sürükleyen şey tamah
> Ölümden kaçıp onun ağına düştü, vah vah
> Geri dönmek isteyen bilsin:
> Bu işin sonunda yoktur felah
>
> Tabi ben bunları duyunca o heriften tırıs tırıs kaçtım. Benim meydanı terk ettiğimi gören Halife Mervân "*Kim bu kepaze?*" diye arkamdan haykırınca da hemen asker kalabalığına karışıp izimi kaybettirdim.[76]

---

[75] İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimeşk, (I-LXX)*, thk. 'Amr b. Ğarâme el-'Amravî, Dârü'l-fikr, 1. Baskı, Beyrut, 1998, XVIII, 36.

[76] İbn 'Abdi Rabbih, *el-'Ikdü'l-ferîd,* I, 128;

Rivayetlerden anlaşıldığına göre, canı tatlı Ebû Dülâme, bahsi geçen er meydanından kaçma hadisesinin cümle etrafa yayılması üzerine açıklayıcı, kısa, komik manzumeler de söylemiştir:

> Ebû Dülâme, mübareze meydanından ödlekçe çekilmesi konusundaki eleştiriler karşısında kendisini şu beyitlerle savunmuştur:
>
> أَلَا لَا تَـلُمْنِـي إِنْ فَـرَرْتُ فَـإِنَّـنِـي أَخَـافُ عَلَى فَـخَّـارَتِـي أَنْ تَـحَـطَّـمَـا
> فَـلَـوْ أَنَّـنِـيُ فِـي السُّـوقِ أَبْـتَـاعُ مِثْلَـهَا وَجَـدِّكَ مَا بَالَيْتُ أَنْ أَتَـقَـدَّمَـا
> وَأُوتِـمَ أَوْلَادٌ وَأُرْمِـلَ نِـسْـوَةٌ فَـكَـيْـفَ عَلَى هٰذَا تَـرَوْنَ الـتَّـقَـدُّمَـا
> وَلَـوْ كَـانَ لِـي نَـفْـسَـانِ كُـنْـتُ مُقَاتِلًا بِإِحْدَاهُمَا حَتَّى تَمُوتَ فَأَسْلَمَـا
>
> Meydandan kaçtım diye kınama beni sakın
> Kâseyi kırmaktan korktum, yok hiç yalanım
> Çarşıdan benzerini bulacak olsam, inan
> Hiç tırsıp kaçar mıydım saldırmaktan
> Evladü ıyâl yetim, kadınlarsa hepten dul
> Bunu gören saldırır mı, insaf eyle ey kul
> Ama iki canım olaydı -emin ol- şu tende
> Ölümüne çarpışıp biriyle, öbürüyle kaçardım ben de[77]

Bu meşhur hikâyenin *el-Kâmil fi'l-lüğa*'da yer alan bir varyantını esas alırsak, kahramanımız Ebû Dülâme ile komutan Ravh b. el-Mühellebî arasında cereyan ettiği anlaşılan ilginç bir diyalogta başkaca çok önemli ayrıntılara rastlarız:

> Ebû Dülâme anlatıyor: Bir keresinde halifelerden birinin -Mansur ya da Mehdi olacak- huzuruna sarhoş vaziyette çıkartılmış, halife de beni o halde görünce savaşa götüreceğine dair yemin etmişti. Nihayet Ravh b. Hâtim el-Mühellebî ile bir Hârici fırkası olan Şürât (اَلشُّـرَاةُ) üzerine beni de gönderdi. İki ordu karşılaştığında Ravh'a "*Vallahi altımda senin atın gibi atım, üstümde de silahın gibi silahım olsaydı düşmanına karşı etkili şekilde çarpışırdım*" dedim. Ravh gülüp "*Vallahi istediğini yapacağım ve koştuğun şartı yerine getireceğim*" dedikten sonra hakikaten atından inip silahını çıkardı ve bana uzattı. Kendisi de başka bir kıyafet giydi. Savaş kostümü elimde öylece kalınca tadım kaçtı ve "*İşte şimdi Zat-ı alinize*

[77] el-Yûsî, Hasan, *el-Muhâdarât fi'l-edeb ve'l-lüğa (I-II)*, Thk. Muhammed Haccî, Ahmed eş-Şarkâvî İkbâl, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1982, II, 460; eş-Şenterînî, Ebü'l-Hasan, *ez-Zehîre fî mehâsini ehli'l-cezîre (I-VIII)*, Thk. İhsân 'Abbâs, ed-Dârü'l-'Arabiyye li'l-kitâb, Libya, 1978, III, 55-56.

sığınma vaktidir ey Emir, iki dize şiir söylemiştim n'olur kulak verin Efendim" dedim, o da okumamı isteyince başladım döktürmeye:

إِنِّـي اسْتَجَرْتُكَ أَنْ أُقَدَّمَ فِي الْوَغَى لِـتَـطَـاعُـنٍ وتَـنَـازُلٍ وَضِــرابِ
فَـهَـبِ السُّيُـوفَ رَأَيْتُهَـا مَشهُورَةً فَتَـرَكْتُهَا ومَضَيْتُ فِـي الْهُـرَّابِ
مَاذَا تَقُـولُ لِمَـا يَـجِيـئُ وَمَا يُـرَى مِنْ وَارِدَاتِ الْمَوْتِ فِي النُّشَّابِ

Sığındım himayenize hengâmede sürülünce öne
Vuruşmak, çarpışmak, dövüşmek için ölesiye
Tamam kabul, görünce kılıçları sıyrılmış kınından
Bırakıp silahları sıvıştım ödleklerle meydandan
Sence de görünmeden uçuşan bu oklar, böyle
Ölüm elçileri değil mi, hadi çekinme söyle

Bir rivayete göre kendisi cesur yürekli bir kumandan olan Ravh aynı zamanda edip bir şahsiyet ve şair ruhlu bir insandı.[78] O nedenle Ebû Dülâme'nin bu söylediklerine o da şu beyitlerle karşılık vererek ürkekliğine anlayış göstermiştir:

هَوِّنْ عَلَيْكَ فَلَنْ أُرِيدُكَ فِـي وَغًى لِـتَـطَـاعُـنٍ وَتَـنَـاوُشٍ وَضِــرَابِ
كُـنْ وَاقِفًا فِـي الْجَيْشِ آخِرَ آخِـرَ فَـإِنِ انْهَزَمَتْ مَضَيْتَ فِي الْهُـرَّابِ

Dert etme Ebû Dülâme, bekleyen yok senden çarpışıp vuruşmanı
Ordu gerisinde bekle sen; baktın yenilmekteyiz yağlayıver tabanı[79]

Bu hikâyenin yine *el-Eğânî*'de yer alan uzunca devamında kahramanımız Ebû Dülâme'nin, er meydanına düelloya çıkmamak için epey ayak sürüdüğü; buna karşın halifenin de onu buna zorlamada ısrarcı davrandığı görülmektedir. Ebû Dülâme "*Anlaşılan ey Halife, bugün dünya hayatımın son, ahiret hayatımın ilk günü olacak!*" şeklindeki nükteli sözleriyle bir cengâver değil bir komedyen şair olduğunu her vesileyle vurgulasa da halifeyi ikna edememiş ve o meydana çıkmıştır. Pekçok kaynakta ortak bir dille anlatıldığına göre Ebû Dülâme, karşısındaki mübarezeciyi lafa tutmuş, onunla sohbeti koyulaştırımış hatta (ekmek arası tavuk, şarap ve mezeden oluşan) kumanyasını onunla paylaşıp iki ordu arasındaki meydanda rakibiyle yemek yemiştir. Arada hukuk oluştuğunu gören mübarezeci ise bu yeni dostuyla düello yapmayı reddetmiş, halife de onun yerine bir başka askerini meydana sürmüştür. Söz meydanının cengâveri Ebû Dülâme, hem halifeye hem de ordu komutanı Ravh b. Hâtim'e neden

78 İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s.57.
79 *ez-Zehîre fî mehâsini ehli'l-cezîre*, III, 55-56.

mübarezeye çıkamayacağının gerekçesini ise aşağıdaki beyitlerde esprili bir dille arz etmiştir:

إِنِّـي أَعُـوذُ بِـرَوْحٍ أَنْ يُـقَـدِّمَـنِـي إِلَـى الْبِـرَازِ فَـتَـخْزَى بِـي بَنُو أَسَـدِ
إِنَّ الْـبِـرَازَ إِلَـى الْأَقْـرَانِ أَعْـلَـمُـهُ مِمَّـا يُـفـرِّقُ بَـيْـنَ الـرُّوحِ وَالْجَسَـدِ
قَدْ حَالَفَتْكَ الْمَنَايَا إِذْ صَمَدْتَ لَهَا وَأَصْبَحَتْ لِـجَمِيعِ الْخَلْـقِ بِالـرَّصَـدِ
إِنَّ الْمُهَلَّبَ حُبَّ الْمَوتِ أَوْرَثَـكُـمْ وَمَا وَرِثْـتُ اخْتِيَارَ الْمَوْتِ عَنْ أَحَـدِ
لَوْ أَنَّ لِـي مُهْجَةً أُخْرَى لَجُدْتُ بِهَا لٰكِـنَّـهَـا خُـلِـقَـتْ فَـرْدًا فَـلَـمْ أَجُـدِ

Ravh'a yalvarıyorum, düello meydanına sürmesin sakın beni
Yoksa rezil rüsva olur -soylu kabilesi- Benî Esed
Çünkü bilirim, denkleri meydana sürmekle
Birbirinden ayrılır kâmilen ruh ve ceset
Karşına dikilince ölümler seninle ittifak kurar
Cümle âlem içinse, sinsice pusuda yatar
Ölüm sevgisi size -atanız- Mühelleb'ten miras
Banaysa hiç kimseden kalmadı o şey miras
Bir canım daha olaydı bağışlardım onu ben
Ama bu can bir tane, lütfedemem o yüzden[80]

Me'âhidü't-tansîs ve *Nihâyetü'-ereb*'de yer alan bir Ebû Dülâme nüktesini esas alırsak, kahramanımızın mübareze meydanına sürülmek istenmesine bir defasında da o bilindik zaafı, tamahkârlığı sebep olmuştur. Şöyle ki: Ebû Dülâme ısrarla talep ettiği yüklüce miktardaki bir ihsanı Halife Mansur'dan -deyim yerindeyse- söke söke koparır. Mansur da bu açgözlülüğüne karşı onu cezalandırmaya karar verir. Ödlek mizaçtaki bir insana verilebilecek en münasip ceza bellidir: Mübareze meydanına sürmek. Ancak daha önce de zikredildiği üzere kahramanımız, kurnazlığı sayesinde bu belayı da başından savmaktadır:

Hikâyenin yine nispeten uzun bir versiyonunu içeren *el-Vâfî bi'l-vefeyât*'taki rivayette ise başkaca bazı önemli detaylara da rastlarız: Ravh'ın Basra valisi oluşu, Ebû Dülâme'nin sefere katılmak için halifeden tahsisat aldığı (لِمَ تَأْخُذُ رِزْقَ السُّلْطَانِ؟), mübareze meydanına çıktığında elindeki mızrakla şov yapması (فَأَقْبَلَ يَجُولُ وَيَلْعَبُ بِالرُّمْحِ وَكَانَ مَلِيحًا فِي الْمَيْدَانِ), hasmı olan düellocuyu kendi saflarına çekmek için ordu

[80] *Mu'cemü'l-üdebâ*, III, 1328; *ez-Zehîre fî mehâsini ehli'l-cezîre*, III, 56; İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulletü's-siyerâ (I-III)*, thk. Hüseyin Mu'nis, Kahire, 2.Baskı, 1985, II, 359.

kumandanı Ravh adına bol bol ihsan ve atiyye vaadlerinde bulunması sonra da onu Ravh'la tanıştırıp Müslüman saflarına katması; ve nihayet söz konusu savaşın kazanılmasında bu mübarezeci cengaverin çok büyük yararlılıklar gösterdiğinin saptanması (وَكَانَ ذَلِكَ أَكْبَرَ أَسْبَابِ الظَّفَرِ لِرَوْحٍ)[81] vs.

3. Şarap Düşkünlüğü

Kaynaklar Ebû Dülâme'nin dost meclislerinde aranan bir nüktedan oluşunun yanı sıra, iyi bir içici olduğunu, bu manada ayyaş edebiyatında önemli bir yeri olduğunu da vurgulamaktadır.[82] Mesela içki meclislerine ait edebi ortamları tasvir eden er-Rakîk el-Kayrevânî'nin (ö.425/1034) *Kutbü's-sürûr fî evsâfi'l-enbize ve'l-humûr*'unda böyle bir kayıt vardır.[83] Yine aynı kaynakta, bir hac yolculuğuna çıkan Ebû Dülâme'nin yolda nefsine uyarak güzergâhı üzerindeki meyhane ve batakhanelere takıldığı esprili bir dille anlatılır. Farklı varyantları bulunan çok meşhur hikâye şöyledir:

> Musa b. Davud b. Ali el-Hâşimî hacca niyetlenince Ebû Dülâme'ye gelerek "*Hazırlan, benimle hacca geliyorsun. Sana bunun karşılığında 10.000 dirhem vereceğim*" diye taahhütte bulunur. Musa bu teklifi, uzun hac seyahati sırasında gece ve gündüzde Ebû Dülâme'nin sohbetinden, şiirlerinden, fıkralarından istifade etmek amacıyla yapmaktadır. Ebû Dülâme bu teklifi kabul eder, Musa da parayı ve bir miktar da deveyi kendisine teslim eder.
>
> Ancak Ebû Dülâme daha seyahatin başında develeri satar, Kufe'nin Sevâd bölgesinde kafileden firar eder. Aldığı paraları da o meyhane senin bu meyhane benim harcamaya başlar.
>
> Musa, Ebû Dülâme'yi yakalatmak için peşine adam takar, her taşın altına baktırırsa da buna muvaffak olamaz. Nihayet hac vazifesini kaçıracağından endişe edince "*Cehennem'e kadar yolu var, bırakın şu lanet herifi*" der ve kafilesiyle birlikte yoluna devam eder.
>
> Ancak Musa, Kadisiye yakınlarındaki bir köyde Ebû Dülâme'yi bir meyhaneden sarhoş vaziyette çıkarken tesadüfen görür. Hemen adamlarına talimat verip onu yakalatır. "*Seni Allah düşmanı seni, seni fasık seni! Hakkı bırakıp batıla mı meylediyorsun, hacdan yüz çevirip meyhanelere mi dadanıyorsun?!*" şeklindeki azar ve hakaretlerden sonra ellerini kollarını bağlatıp develerden biri üzerindeki bir maksureye onu hapsettirir. Kervan bir kez daha Ebû Dülâme ile yola koyulur.

---

81 es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât,* XIV, 146.

82 el-*Kayrevânî*, el-Husrî, *Muhtârât min kutbi's-sürûr fî evsâfi'l-enbize ve'l-humûr*, el-İntişârü'l-'Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2008, s.233.

83 *Muhtârât min kutbi's-sürûr*, s.168.

Kervan bir miktar yol aldıktan sonra Ebû Dülâme, Musa'ya aşağıdaki şiiri okur:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قُولُوا أَجْمَعِينَ مَعِي صَلَّى الْإِلٰهُ عَلَى مُوسَى بْـنِ دَاوُودَ
كَـأَنَّ دِيبَاجتَيْ خَدَّيْهِ مِنْ ذَهَـبٍ إِذَا تَـبَـلَّـجَ فِـي أَثْـوَابِـهِ الـسُّـودِ
نُـبِّـئْتُ أَنَّ طَرِيقَ الْحَجِّ مَعْطَشَةٌ مِنَ الطِّلَاءِ وَمَا شُـرْبِـي بِتَصْـرِيدِ
وَاللّٰهِ مَا فِـيَّ مِنْ أَجْـرٍ فَتَطْلُـبُـهُ وَلَا الثَّـنَـاءِ عَلَى دِيـنِي بِـمَحْمُودِ
إِنِّـي أَعُـوذُ بِـدَاوُودَ وَتُـرْبَـتِـهِ مِنْ أَنْ أَحُـجَّ بِكُرْهٍ يَا ابْـنَ دَاوُودَ

Ey ahali, benimle söyleyin, duama eşlik edin
Yüce Rab Musa b. Dâvûd'a merhamet eylesin
Ki yanaklarındaki gamzeler adeta altın sarısı
Kapkara elbisesi içinde ışıdığında kendisi
Duydum ki hac yolunda külfetmiş şarap bulmak
Benlik değil hâlbuki birkaç damla yudumlamak
Vallahi bende hayır yok, ne diye düşersin peşime
Dini bütün adam mıyım, rastlanmaz mı eşime
O yüzden ey Dâvûd, yalvarır yüz sürerim toprağına
N'olursun beni bu kadar zorlamasan şu hacca

Beyitleri duyan Musa dayanamaz, "*İndirin Allah aşkına şu densizi mahfelden, Allah belasını versin böyle adamın!*" der sonra da Ebû Dülâme'den ümidini keserek yoluna onsuz devam eder.[84]

Hikâyenin İbrahim el-Beyhakî'nin *el-Mehâsin ve'l-mesâvi*'inde yer alan varyantında, diğer kaynaklardakinden farklı, ilginç bir ayrıntı dikkatimizi çekmektedir. Buna göre Musa hac görevini eda ederken Ebû Dülâme de batakhanelere girip çıkmakta, 10.000 dirhemi bitirmektedir. Rivayete göre hac dönüşünde Musa'yı tebrik edenler arasında Ebû Dülâme de vardır. Musa, Ebû Dülâme'ye "*Nasipsiz seni!*" der "*Neyi kaçırdığını ah bir bilsen!*" Ebû Dülâme meşrebine uygun olarak "*Kaçırdığım hiçbir şey yok efendim, ne bir gece ne bir gündüz!*" dedikten sonra Musa'ya methiyesini okur. Methiyeyi beğenen Musa kendini tutamaz ve Ebû Dülâme'yi tekrardan ödüllendirir.[85]

[84] el-Yûsî, Hasan, *Zehrü'l-ekem fi'l-emsâl ve'l-hikem (I-III)*, thk. Kusay el-Hüseyin, Dârü ve mektebetü'l-Hilâl, 1. Baskı, y.y., 2003, III, 23-24; İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s. 56; *Muhtârât min kutbi's-sürûr, s.168-69*; el-'Abbâsî, Ebü'l-Feth, *Me'âhidü't-tansîs*, II, 218; *Dîvânu Ebî Dülâme (Emîl Bedî' Ya'kûb)*, s.58-60.

[85] *el-Mehâsin ve'l-mesâvi'*, s. 383-84.

Rivayetlerden anlaşıldığına göre Ebû Dülâme içkiye düşkünlüğü ve meyhaneleri sık ziyaretleri dolayısıyla zaman zaman halife ve adamlarının takibatına uğramaktaydı. Mesela *Nihâyetü'l-ereb*'de yer alan bir anekdotta ahlak denetimi yapan gece devriyesine sarhoş vaziyette yakalanan Ebû Dülâme'nin, görevlileri atlatmak için onlara eğlenceli beyitler okuduğunu görmekteyiz:

> Ebû Dülâme meyhanenin birinde şarabı fazla kaçırıp kör kütük sarhoş olmuş, yolda yürürken de sağa sola yalpalamaya başlamış. Onu bu durumda gören gece devriyesi derhal derdest edip sorgu suale girişmiş. Kim olduğunu, hangi dine mensup bulunduğunu sorduklarında, Ebû Dülâme onları şu beyitlerle etkilemeye çalışmış:
>
> دِيـنِـي عَلَى دِيـنِ بَنِـي الْعَبَّـاسِ مَا خُتِمَ الطِّينُ عَلَى الْقِرْطَاسِ
> إِذَا أَصْـطَـحِـبُ أَرْبَـعًـا بَالْكَـاسِ فَقَـدْ أَدَارَ شُـرْبُـهَا بِـرَاسِـي
> فَهَلْ بِـمَا قُلْتُ لَكُمْ مِنْ بَـاسِ؟!
>
> Dinim Abbasoğullarının dinidir
> Ferman da henüz mühürlenmiş değildir
> Kadeh başında dört dosta yarenlik edince
> Döndürdü başımı tepeme diktiğim kadehler
> Şimdi siz söyleyin: bir mahzuru var mı beyler?![86]

Bu gibi anekdotik rivayetlerin satır aralarından, dönemin kültürel ve politik alışkanlıkları ya da uygulamaları hakkında önemli bilgiler edinmekteyiz. Örneğin gece devriyesi yapan ahlak zabıtasının, sarhoş sorgusu sırasında kullandığı üslup ve yöntem, dönemin toplumsal ve dini yapısını kavramak isteyenler için önemli ipuçları sunmaktadır.

Ebû Dülâme içki içtiği için zindana düşse de oradan kurtulmak için de şairlik yeteneğini kullanmaktadır. Bunun güzel bir örneği birçok klasik kaynakta farklı varyantlarla zikredilen şu hadisedir:

> Halife Mehdî bir keresinde Ebû Dülâme'ye (üzerine örtünüp sarınabileceği) bir şal hediye etmiş. Ertesi günü Ebû Dülâme sarhoş vaziyette yakalanıp huzura getirilince Mehdî hiddetlenerek üzerindeki şalı parçalatmış sonra da tavuk kümesine tıkılması talimatını vermiş.
>
> Ebû Dülâme gecenin ilerleyen saatlerinde ayılıp da kendisini o vaziyette görünce "*Hane sahibi!*" diye seslenmiş. Orada bulunan muhafız "*Ne var Allah düşmanı seni*" diye karşılık vermiş. Ebû Dülâme hışımla "*Allahın*

[86] en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 43.

cezası, beni bu tavukların yanına kim tıktı?" diye çıkışmış. Gardiyan "*Kendi pis işlerin seni sarhoş vaziyette Emirülmüminin huzuruna getirdi, o da adamlarına üzerindeki şalın parçalanıp senin de tavuklarla birlikte kümese tıkılmanı emretti*" demiş.

Bunları duyan Ebû Dülâme gardiyana "*Bana bir lamba, bir divit ve bir de kâğıt getirirsen şu üzerimdeki soykayı sana vereceğim*" deyince gardiyan istediklerini getirmiş. Ebû Dülâme de Mehdî'ye hitaben şu beyitleri kaleme almış:

أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَدَتْكَ نَفْسِي عَلَامَ حَبَسْتَنِي وَخَرَقْتَ سَاجِي
أَمِنْ صَهْبَاءَ صَافِيَةِ الْمِزَاجِ كَأَنَّ شُعَاعَهَا لَهَبُ السِّرَاجِ
تَهِشُّ لَهَا النُّفُوسُ وَتَشْتَهِيهَا إِذَا بَرَزَتْ تُرَقْرِقُ فِي الزُّجَاجِ
وَقَدْ طُبِخَتْ بِنَارِ اللَّهِ حَتَّى لَقَدْ صَارَتْ مِنَ النَّطْفِ النِّضَاجِ
أُقَادُ إِلَى السُّجُونِ بِغَيْرِ ذَنْبٍ كَأَنِّي بَعْضُ عُمَّالِ الْخَرَاجِ
وَلَوْ مَعَهُمْ حُبِسْتُ لَهَانَ وَجْدِي وَلَكِنِّي حُبِسْتُ مَعَ الدَّجَاجِ
دَجَاجَاتٍ يَطِيفُ بِهِنَّ دِيكٌ يُنَاجِي بِالصِّيَاحِ إِذَا يُنَاجِي
وَقَدْ كَانَتْ تُخْبِرُنِي ذُنُوبِي بِأَنِّي مِنْ عَذَابِكَ غَيْرُ نَاجِي
عَلَى أَنِّي وَإِنْ لَاقَيْتُ شَرًّا لِخَيْرِكَ بَعْدَ ذَاكَ الشَّرِّ رَاجِي

Canım kurban sana Emir, neden hapse tıktın beni, parçalattın şalımı
Şu su katılmamış şarap yüzünden mi, ki parıltısı alev kızılı
Kadehe dökülürken gönüllere huzur verir, iştahları kabartır
Parlak inci hâlini alıncaya kadar Allah'ın ateşinde (Güneş) pişmiştir
Bir vergi tahsildarı gibi, tıkılıyorum suçsuz günahsız zindana
Onlarla olsa can kurban, layık gördüğün mahlûkat tavuklar, bana
O tavuklar ki bir horoz keyfince öterek nöbet tutar etrafında
Cürümlerim bana elinden kurtuluşum olmadığını haykırsa da
Hışmına uğradım kabul; lakin yine de umudum var affına.

Hikâyenin *el-'Ikdü'l-ferîd*'de yer alan varyantında şu ilave yer almaktadır:

Gardiyan, üzerinde şiir yazılı mektubu teslim edince Halife şiiri okumuş. Ebû Dülâme'nin serbest bırakılıp huzuruna getirilmesini söylemiş. Huzurda Ebû Dülâme'ye "*Dün gece nerede uyudun?*" diye sormuş. "*Tavuklarla birlikte ey Emir*" cevabını vermiş. "*Peki onlarla n'aptın?*" deyince de "*Ne yapacağım demiş, sabaha kadar birlikte gak guk ettik!*"

Bu latifeye çok gülen Halife Mehdî, Ebû Dülâme'ye birçok ihsanda bulunduğu gibi ayrıca kıymetli bir kaftan da hediye etmiş.[87]

Yukarıdaki anekdotun en uzun ve detaylı varyantı ise en-Neşşâbî el-İrbilî'nin *el-Müzâkere fî elkâbi'ş-şu'arâ* isimli eserinde yer almaktadır. Söz konusu varyant aynı zamanda Ebû Dülâme'nin, şair dostlarıyla hem hal olduğu sazlı sözlü, dansözlü eğlence ortamlarının ayrıntılı bir tasvirini de içermektedir.[88]

el-Kayrevânî'nin *Kutbü's-sürûr*'unda yer alan bir başka anekdotta ise muzip nüktedanımız Ebû Dülâme'nin her zamanki gibi yine bir dost meclisinde ciddi bir meseleyi şakaya vurarak, hasta bir arkadaşına ilaç reçetesi yerine kadeh kadeh şarap içmesini önermektedir:

Bir keresinde Ebû Dülâme, hasta ziyaretinde bulunmak üzere hadis ravisi İshak b. el-Ezrak'ın (öl.195/810) yanına girmiş. O sırada etrafındaki hekimler İbn Ezrak'a envai türlü ilaç tarifeleri önermekteymiş. Onların bu canhıraşane çabasını gören Ebû Dülâme birden doğaçlama yoluyla şu beyitleri okuyuvermiş:

نَـحِّ عَنْكَ الطَّبِيبَ، وَاسْمَعْ لِنَعْتِي إِنَّـنِـي نَـاصِـحٌ مِـنَ الـنُّـصَّـاحِ
لَا تُـعَــرِّجْ عَـلَـى دَوَاءٍ وَلٰـكِــنْ غَـادِ هٰـذَا الْكَبَابَ كُـلَّ صَبَاحِ
وَإِذَا مَا عَطِشْتَ فَـاشْـرَبْ ثَـلَاثًـا مِنْ عَتِيقٍ فِـي الشَّمِّ كَالتُّفَّـاحِ
ثُمَّ عِنْدَ الْمَسَاءِ فَاعْكِـفْ عَلَى ذَا وَعَـلَـى ذَا بِـأَعْـظَـمِ الْأَقْـدَاحِ
فَـتُـقَـوِّي الضَّعِيفَ مِنْكَ وَتُـلْفَـى عَنْ قَرِيبٍ أَصَحَّ كُـلَّ الصِّحَاحِ

Bırak doktoru da dinle lafımı
Sözü dinlenecek öğütçü benim
Vazgeç itimaddan artık ilaca
Şu kebapla siftah et sen her sabaha
Susuzluktan kavrulunca al üç yudumu
Yıllanmış bir şaraptan ki elma kokulu
Akşam olunca ise sarıl iki el ile
Üşenmeden azizim en büyük kadehlere
Zira (dostum) şarap, cana can katar
İnan bu meret seni şipşak sıhhatli yapar![89]

---

87 İbn 'Abdi Rabbih, *el-'Ikdü'l-ferîd,* I, 220-21;

88 el-Husrî, *Cem'ü'l-cevâhir*, s.113; en-Neşşâbî, *el-Müzâkere fî elkâbi'ş-şu'arâ*, s.233; *el-Basâir ve'z-zehâir*, IX, 28; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb* IV, 43; el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 490; İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s.71.

89 *Dîvânü Ebî Dülâme (Emîl Bedî' Ya'kûb)*, s. 42-43; *Muhtârât min kutbi's-sürûr*, el-İntişârü'l-'Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2008, s.234; İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 214.

Ebû Dülâme'nin hamriyyât kapsamında terennüm ettiği beyitlerin bir bölümü bizzat içki meclislerinde irticali mahiyette teşekkül etmiş metinlerdir. Ünlü müzisyen İbrahim el-Mevsılî'nin aktardığı aşağıdaki anekdotta böyle bir şiirin doğuşuna şahit olmaktayız:

> Bir keresinde bir grup arkadaşı Ebû Dülâme'nin evine konuk olmuş. Onlara yemek yedirmiş, akabinde Devm adındaki nebiz imalatçısı Sindli bir kadına bir maşrapa gönderip ödünç şarap istemiş. Meclisteki işret arkadaşlarıyla birlikte gelen şarabı içmişler. Maşrapa birkez daha gitmiş ve gelmiş onu da içmişler. Nihayet kadın, parayı almak için kapıya dikilmiş. Hasis ahlakına uygun şekilde para vermekten sakınan Ebû Dülâme, kadına "*Benden sana para çalışmaz. İyisi mi sana bir güzel dua edeyim ben*" demiş ve aşağıdaki mücun içerikli beyitleri okumuş:[90]

أَلَا يَا دَوْمُ لَكِ النَّعِيمُ وَأَحْمَرُ مِلْءَ كَفِّكِ مُسْتَقِيمُ
شَدِيدُ الْأَصْلِ يَنْبِضُ حَالِبَاهُ يَئِنُّ كَأَنَّهُ رَجُلٌ سَقِيمُ
يَرْوِيهِ الشَّرَابُ وَيَزْدَهِيهِ وَيَنْفُخُ فِيهِ شَيْطَانٌ رَجِيمُ

Klasik kaynaklardan sadece Ali b. Zâfir'in *Bedâi'u'l-bedâih*'inde yer alan bir kaydı dikkate alırsak, hamriyyât konusunda sınırlı sayıda da olsa dizeleri olan Ebû Dülâme'nin, hayatının sonlarına doğru tövbe edip şarap içmekten vaz geçtiğini anlıyoruz. Sözkonusu kaynakta yer alan anekdot şöyledir:

> Ebû Dülâme Tabertâbâz'da bulunduğu bir seferinde Ebû Bişr adında, şarap imalatı yapan, haşin tabiatlı -bazı kaynaklara göre ise dihkân pozisyonundaki- bir dostuyla karşılaşmış. Ebû Bişr, kendisini evine davet etmiş, onu bir güzel ağırlamış sonra da kendisine nebiz ikram etmiş.
> Ebû Dülâme nebizi içmek istememiş, tövbe ettiğini ve bu konuda kararlı olduğunu beyan etmiş. Ancak dostu nebizin iyice kaynatıldığını (dolayısıyla şaraplık özelliğini yitirdiğini) söyleyince içmeyi kabul etmiş. Kadehi yudumladığında şarabın keskinliğini ve tesirini hisseden Ebû Dülâme'nin bu hoşuna gitmiş ve hemen şu beyti söyleyivermiş:

سَقَانِي أَبُو بِشْرٍ مِنَ الرَّاحِ شَرْبَةً لَهَا لَذَّةٌ مَا ذُقْتُهَا لِشَرَابِ
وَمَا طَبَخُوهَا غَيْرَ أَنَّ غُلَامَهُمْ سَعَى فِي نَوَاحِي كَرْمِهَا بِشِهَابِ

Ebû Bişr bana kadehle içecek takdim etti
Ki tatmadım ömrümde böyle şarap

[90] İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 213; İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî' fi'l-bedî'*, Dârü'l-Cîl, 1.Baskı, 1990, s.117. Manasın-daki aşırı müstehcenlik dolayısıyla beyitler tercüme edilmemiştir.

Kaynatılmış değil bu şey, demek ki uşak
Boş boş gezinmiş bağda, elinde şihab[91]

el-Eğânî'de yer alan bir nükteye göre ise, Şair Ali b. Halil, Ebû Dülâme'nin başına gelen bu durumla ilgili söylediği yukarıdaki beyitleri okur, sonra da şöyle dermiş:

أَحْرَقَهُ الْعَبْدُ أَحْرَقَهُ اللّٰهُ!

Kul onu (Ebû bişr, Ebû Dülâme'yi) yakıp kavurdu;
Allah da onu yakıp kavursun![92]

4. Zındıklığı

Ebû Dülâme, Emevilerin son zamanlarında zuhur etmeye başlayıp Abbasi devri şuara, üdeba ve vüzerası arasında giderek palazlanan zındıka hareketi içerisinde değerlendirilmiş bir şahsiyettir.[93] Müstehcenlik kokan, mücun karakteri taşıyan esprilerinin yanı sıra, nüktedanımız, hususan, kendisine nispet edilen bazı şiirleri dolayısıyla da zındıklıkla itham edilmiştir.[94]

Bu başlık altında kısaca, Ebû Dülâme'nin zındık oluşuna gerekçe gösterilen bazı beyitler zikredilip yorumlanacaktır. Herşeyden önce nüktedanımızın namaz konusundaki gevşekliği, hac ibadeti için yola çıktığı halde güzergâh üzerindeki bir beldenin batakhanelerine karışarak hac vazifesinden kaçışı gibi hadiseler genel olarak onun dini meselelere karşı olan lakaytlığının hatta bir ölçüde de saygısızlığının bir işareti olarak değerlendirilebilir. Ancak bu amelî kusurlarının yanı sıra, nüktedanımız, kaleme aldığı kimi beyitlerde fikrî olarak da dini meselelere olan bazı olumsuz yaklaşımlar sergilemektedir. Sözgelimi Ramazan ve Kadir gecesi gibi dini bakımdan Müslümanlarca son derece kutsal addedilen iki kavramı bir beytinde şu şekilde ele alır:

جَاءَ شَهْرُ الصَّوْمِ يَـمْشِـي مِشْيَةَ مَا أَشْتَهِيهَا
قَـائِدًا لِـي لَـيْـلَـةَ الْقَدْرِ كَـأَنِّـي أَبْـتَـغِـيـهَـا

Geldi çattı yine Ramazan, hem de hiç arzu etmediğim halde
Sanki can atıyormuşum gibi ulaşmak için Leyle-i Kadre.[95]

---

91 el-Ezdî, İbn Zâfir, *Bedâi'ü'l-bedâih*, Mısır, 1861, s.185.

92 İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, XIV, 115.

93 Birinci Abbasi Dönemi zındıka hareketleri hakkında kapsamlı bir inceleme için bkz. Hüseyin 'Atvân, *ez-Zendeka ve'ş-şu'ûbiyye fi'l-'asri'l-'Abbâsi'l-evvel*, Dârü'l-cîl, Beyrut.

94 Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 50.

95 *Dîvânü Ebî Dülâme (Emîl Bedî' Ya'kûb)*, s. 122; İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 198-99.

Ancak tarihçiler içerisinde Ebû Dülâme'nin zındıklıkla alakası olmadığını düşünenler de vardır. Mesela Hatîb el-Bağdâdî *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde Ebû Dülâme ile zındıka tayfası arasına kalın bir çizgi çeker. Onun sadece abesiyat ve müstehcenlik konularına fazlaca düşkün, bu hususta zaafı olan biri olduğunu belirtir:

وَكَانَ دَاوُدُ بْنُ دَاوُدُ يُتَّهَمُ بِالزَّنْدَقَةِ وَكَانَ أَبُو دُلَامَةَ بَعِيدًا مِنْهَا وَإِنَّمَا عَبِثَ وَتَمَاجَنَ.

> Dâvud b. Dâvud zındıklıkla itham ediliyordu. Ebû Dülâme ise sadece vaktini lüzumsuz şeylerle doldurur ve gayr-i ahlaki espriler üretirdi.[96]

Ebû Dülâme üzerine araştırma yapan günümüz akademisyenlerinin de ulaştığı sonuç aşağı yukarı Bağdâdî'ninkine denk düşmektedir.[97] Zaten kimi anekdotların satır aralarından, nüktedanımızın, öyle veya böyle dini ritüelleri yerine getirdiğini de anlıyoruz. Mesela klasik kaynaklardan sadece *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'da rastladığımız bir anekdotta, dini mevzulara dair şaka yapmanın başka bazı sebeplerden kaynaklandığını da görebiliriz. Halife Seffâh'la ilgili şu nüktede olduğu gibi:

> Bir keresinde Seffâh, Ebû Dülâme'ye "*Haydi namaza*" deyince, bizimkisi "*Hele şu zorlu etabı bir atlatalım* (حَتَّى تَذْهَبَ حُمَيَّاهَا)" deyivermiş. Seffâh merak etmiş: "*Neymiş o zorlu etap?*" Ebû Dülâme yanıtlamış: "*Ne olacak, namazın ilk iki rekâtı. Zira bu ikisi her zaman haddinden fazla uzun (tutuluyor)!*"[98]

Ebû Dülâme'nin "zındık" damgası yemesinde etkili olan sebeplerden biri de, namaz ve oruç gibi bir takım farizalar hususunda kendisine özel bazı muafiyetler talep etmiş olmasıdır. Şöyle ki: Vaktinin çoğunu işret meclislerinde dostlarıyla eğlenerek geçirmeyi tercih eden Ebû Dülâme Halife Seffâh ve Mansur'dan bu nevi taleplerde bulunmuştu. Hatta nüktedanımız bundan başka, Seffâh'ın kızı Rayta'dan, Ramazan ayına mahsus gece kalkışı (kıyâmül-leyl); Mansur'un oğlu Mehdi'den de namazları cemaatle kılma hususunda şefaatçi olmalarını rica etmiştir. Namaz için yapılan şefaat talebine ilişkin anekdot tezimizin "Ebü'l-Abbas es-Seffâh'ın Meclisindeki Nükteleri" başlığı altında irdelenmişti. Burada ise Rayta'ya yapılan müracaat ve onun yanıtı üzerine şairimizin konuya mizahi yaklaşımı zikredilecektir:

> Ebû Dülâme, muafiyet talebi için Rayta'ya "*Babanıza söyleseniz de bendenizi Ramazan'da sahura kalkmaktan muaf tutsa*" mealinde bir mektup yazmış. Rayta da cevaben "*Kadir gecesine kadar bi sabret ba-*

---

96 el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 489.

97 Hana Chebaiki, *el-Fükâhe fî şi'ri Ebî Dülâme: Dirâse madmûniyye fenniyye*, Yüksek lisans tezi, Konstantine Üniversitesi, Cezayir, 2013, s.33-34.

98 *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 465.

kalım" diye yazmış. Bunun üzerine bizimkisi önce sitemini "*Sizden gelecek yıl için ricacı olmuyorum ki. Kadir gecesi geçti mi zaten Ramazan bitmiş demektir*" ifadesiyle yapmış, sonra da şu beyitleri eklemiş:

خَافِي إِلٰهَكِ فِي نَفْسٍ قَدِ احْتُضِرَتْ قَامَتْ قِيَامَتُهَا بَيْنَ الْمُصَلِّينَا
مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ مِنْ هَمِّي فَأَطْلُبَهَا إِنِّي أَخَافُ الْمَنَايَا قَبْلَ عِشْرِينَا
يَا لَيْلَةَ الْقَدْرِ قَدْ كَسَّرْتِ أَرْجُلَنَا يَا لَيْلَةَ الْقَدْرِ حَقًّا مَا تُمَنِّينَا
لَا بَارَكَ اللّٰهُ فِي خَيْرٍ أُؤَمِّلُهُ فِي لَيْلَةٍ بَعْدَمَا قُمْنَا ثَلَاثِينَا

Eceli kapıya dayanmış biri için Allah'tan kork, ey Rayta!
Ki kıyameti gelmiş sayılır onun, namaz kılanlar arasında
Kadir gecesi, derdim değil ki düşeyim bendeniz peşine
Helaktan korkuyorum varmadan Ramazanın yirmisine
Haşat edip ayaklarımızı mahvettin, ey Kadir gecesi
Bu yüzden, can atmıyoruz sana hakkaten Kadir gecesi
Zaten otuzunu (binbir zahmetle) ihya ettiğimiz bir gece
Umacağım bir hayır getiremez bence?![99]

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, esasen Ebû Dülâme zevkü sefaya ve işret meclislerine düşkün bir şair ve bir zevk adamıdır. Ancak nüktelerindeki hoşluk, devlet adamlarını, onu her daim yakın çevrelerinde ve meclislerinde görmeye sevk etmiş, o nedenle türlü vesilelerle kendisini saray civarında tutmaya çalışmışlardır.[100] Bu durum ister istemez, gönülsüz olunan bir mevzuda, sözünü sakınmayan nüktedanımıza fırsat vermiş, o da inceden inceye eleştirilerini yapmış, kendisine yöneltilecek "zındık, ahlaksız, Allah düşmanı" gibi ifadelere aldırış etmemiştir.

Divanında yer alan, içerdiği mukâbele sanatı dolayısıyla belagat kitaplarında şahit olarak gösterilen ve pek çok klasikte zikredilen aşağıdaki beyitte ise, Ebû Dülâme, dini ve dünyevi zenginliğin bir arada olmasına duyduğu özlemi terennüm edip, kuramadığı bir dengenin yokluğuna hayıflanır gibidir:

مَا أَحْسَنَ الدِّينَ وَالدُّنْيَا إِذَا اجْتَمَعَا وَأَقْبَحَ الْكُفْرَ وَالْإِفْلَاسَ بِالرَّجُلِ

Ne hoş cem olunca insanda dünya ile din
Züğürtlüğün küfürle düetiyse pek çirkin[101]

---

[99] İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, IX, 389; *Dîvânü Ebî Dülâme (Emîl Bedî' Ya'kûb)*, s. 117-18.

[100] *ez-Zendeka ve'ş-şu'ûbiyye fi'l-'asri'l- 'Abbâsi'l-evvel*, s.32.

[101] el-Ezrârî, Takiyyüddîn Ebû Bekir, *Hızânetü'l-edeb ve ğâyetü'l-ereb (I-II)*, thk. 'Isâm Şü'aytû, Dârü Mektebeti'l-Hilâl, 1. Baskı, Beyrut, 1987, I, 131; *Dîvânü Ebî Dülâme (Emîl Bedî' Ya'kûb)*, s. 107-108.

II. BÖLÜM

BİR NÜKTEDAN OLARAK EBÛ DÜLÂME

A. Nüktedanlığı

Fıtraten şair tabiatlı biri olan Ebû Dülâme kelimenin tam anlamıyla bir nükte erbabıydı. Kaynaklarda onu tanımlamak üzere kullanılan tabir ve ifadelerin, farklılığına rağmen hep belirli bir merkezde yoğunlaştığı görülür: nüktedanlığı, anekdotlarının sayısal çokluğu, incelikli espri anlayışı, hem nesir hem nazm türünde mizahi içerikte nükteler serdetmesi vs. Aşağıdaki ifadeler, klasik Arap edebiyatı kaynaklarında ve tabakat kitaplarında, Şair Ebû Dülâme'nin nüktedan kimliğini belirgin biçimde ortaya koyan tanımlamalardan bazılarıdır:

Nüktelere sahipti, nükte erbabıydı.	[صَاحِبُ النَّوَادِرِ][102]
Nükte erbabı biriydi.	[وَكَانَ صَاحِبَ نَوَادِرَ][103]
Nükteleri çok olan biriydi.[104]	[كَثِيـرُ النَّادِرَةِ]
Fıtri bir şiir söyleme yeteneği vardı, nükteleri de pek çoktu.[105]	[كَانَ مَطْبُوعًا وَكَثِيـرَ النَّادِرَةِ]
Şaka ve nükte erbabındandı.[106]	[مِنْ أَهْلِ الظَّرْفِ وَالدُّعَابَةِ]
Anekdotları çok sayıda olup, farklı farklı kaynaklarda yer almaktadır.[107]	[أَخْبَارُهُ كَثِيـرَةٌ مُتَفَرِّقَةٌ]
Mansûr ve onun oğluyla irtibatlıydı, nükte erbabı olup onlarla (halifelerle) hoş nükteleri vardır.[108]	[كَانَ خَاصًّا بِأَبِـي جَعْفَرٍ اَلْمَنْصُورِ وَوَلَدِهِ، وَلَهُ مَعَهُمْ نَوَادِرُ مُسْتَظْرَفَةٌ]
Nükte ve fıkra erbabı olup edebiyat ve şiirden anlardı.[109]	[كَانَ صَاحِبَ نَوَادِرَ وَحِكَايَاتٍ وَأَدَبٍ وَنَظْمٍ]

[102] ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 374.

[103] ed-Demîrî, Kemâleddîn, *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ (I-II)*, Dârü'l-kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2003, I, 209.

[104] *el-Mu'telif ve'l-muhtelif fî esmâi'ş-şu'arâ*, s.167.

[105] İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 320.

[106] *el-Hayevân*, VII, 454; *el-A'lâm*, III, 50.

[107] *el-A'lâm*, III, 50.

[108] et-Tilemsânî, *el-Cevhere fî nesebi'n-nebiyyi ve ashâbihi'l-'aşere*, Thk. Muhammed Tenûhî, Dârü'r-Rifâ'î, Riyad, 1.Baskı, 1984, I, 220.

[109] İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 320.

Nükte, ahbar, edebiyat ve şiir erbabı biriydi.[110]	[كَانَ صَاحِبَ نَوَادِرَ وَأَخْبَارٍ وَأَدَبٍ وَنَظْمٍ]
Şerîşî'nin (Harîrî'nin *el-Makâmât*'ındaki) *el-Makâmetü't-Tebrîziyye* bölümünün şerhinde kafi derecede rivayetleri yer almaktadır.[111]	[أَخْبَارُهُ مُسْتَوْفَاةٌ فِي شَرْحِ الْمَقَامَة التَّبْرِيزِيَّةِ للشَّرِيشِيِّ]
Ebû Dülâme şiiri bol bir şairdi, ayrıca şiir üslupları konusunda da son derece hüner sahibiydi.[112]	[وَكَانَ أَبُو دُلَامَةَ غَزِيرَ الشِّعْرِ، مُفْتَنًّا فِـي أَسَالِيبِهِ. وَكَانَ مَعَ ذَلِكَ كَثِيرَ النّادِرَةِ وَالْهَزْلِ]
Ebû Dülâme şiir konusunda rivayetleri bol bir nüktedan idi; hazırcevaplık yeteneği vardı.[113]	[وَكَانَ أَبُو دُلَامَةَ (...) ظَرِيفًا كَثِيرَ النَّوَادِرِ فِي الشِّعْرِ وَكَانَ صَاحِبَ بَدِيهَةٍ]
Onun halife ve emirlerle alakalı pekçok ahbar ve anekdotu bulunmaktadır.[114]	[وَلَهُ مَعَ الْخُلَفَاءِ وَالْأُمَرَاءِ أَخْبَارٌ كَثِيرَةٌ وَنَوَادِرُ جَمَّةٌ]
(Abbasi halifelerinden Seffâh, Mansûr ve Mehdî) onu diğer nüktedanlardan üstün tutuyor ve latifelerini beğeniyorlardı.[115]	[وكانوا يقدمونه ويفضلونه ويستطيبون نوادره]

Esasen yukarıda zikredilen ve zikredemediğimiz pek çok kaynakta Ebû Dülâme'nin bir nükte erbabı olarak tanınması, kişisel özellikleri kadar devrin hâkim modasını da yansıtıyordu. Zira Cahiliyye ve ilk islami dönemde otoritesini ve popüleritesini koruyan şiir sanatı, hicri ilk asrın sonlarından itibaren konu, tema, inşad maksadı, otantiklik vb. açılardan evrilmeye yüz tutmuş, saraydaki halifelerin ihtiyaçları doğrultusunda yeni bir iştigal sahası, nüktedanlık mesleği parlamaya başlamıştı. Mustafa Sâdık er-Râfi'î, Ebû Dülâme'nin de yıldızının parlayacağı bu yeni dönemin teşekkülü ile ilgili şöyle demektedir:

> Şairler, Cahiliye devrini ve İslamcı şairler dönemini "hezl"e (şaka, nükte) çok fazla bulaşmadan geçirdiler. Ancak konfor ve zenginlik imkânları çoğalıp toplumun saflığı da bozulunca Arap şiirinin doğallığı (seli-

[110] es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât,* s. XIV, 145.
[111] *Tâcü'l-'arûs,* XXXII, 167.
[112] en-Neşşâbî, *el-Müzâkere fî elkâbi'ş-şu'arâ*, s.231.
[113] İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s.54.
[114] *Mu'cemü'l-üdebâ*, III, 1327.
[115] İbn Hallikân,*Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 320.

> ka) kaybolmaya başladı. Şairler de nükte üretmeye, latife yollu anlatımlarda bulunmaya, şaka sanatı hususunda yetkinliklerini ortaya koymaya başladılar. Esasen bu yeni tarz, onların geçimini sağlayan bir hususta da. Zira halife ve emirler yakın çevrelerine kendilerini hikâye ve nükteleriyle güldürecek kimseleri almaya başlamışlardı. Bunlar içerisinde şair olanlar da vardı, olmayanlar da. Tamahkâr Eş'ab, Şair Ebû Dülâme, "Edepsiz" lakabıyla meşhur Ebü'l-Hüseyin ed-Dahhâk (ö.250), Ebü'l-'İber, Ebü'l-'Aynâ, Mezîd vd.[116]

İşaret edilen bu yeni eğilim dolayısıyla, mesela en eski klasik mizah kaynaklarından biri olan *Cem'u'l-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*'inde Husrî el-Kayrevânî, Şair Ebû Dülâme'yi, ciddiyet ile şakayı başarılı şekilde harmanlayan Eş'ab, Ebü'l-'Aynâ, Müzebbid gibi kadim mizah üreticileri arasında sayar.[117] Aşağı yukarı benzer bir değerlendirme İbn Hacer el-'Askalânî'den de gelmektedir.[118]

Hazırcevap şakaları ve zekice nükteleri sebebiyle birçok halifenin iltifatına mazhar olan Ebû Dülâme, aynı zamanda mizah performansları sayesinde halifelerin cömert ihsanlarına da nail olmuştur.

Bunun dışında Ebû Dülâme, çevresindeki zengin tüccarın, eşraf ve ekabirin, seyahatlerine katılmasını, yolculuklarını şiir ve nükteleriyle şenlendirmesini, gecede ve gündüzde sohbetlerine yarenlik etmesini istediği bir kimseydi.[119]

Ebû Dülâme'nin sivri ve aşağılayıcı dilinde sıradan bir insanın, azılı bir hasmın, sevimsiz bir dostun eleştirisi kadar, belirli bir beldenin tüm insanları da kolektif olarak hicve konu edilebilmektedir. Muhtemelen bir Mısır ziyareti sırasında yaşadığı bazı tatsız tecrübeler, nüktedanımızı, Mısır halkının tümüne yönelik bir hakarete sevk etmiş görünmektedir. Sadece İbn 'Âsım el-Gırnâtî'nin *Hadâiku'l-ezâhir*'inde kaydedilen ilgili anekdot şöyledir:

> Bir keresinde Ebû Dülâme Mısır ülkesine gitmiş. Bağdat'a dönüşünde dostu ünlü şair Ebû Nüvâs ile karşılaştıklarında aralarında şöyle bir diyalog yaşanmıştı:
>
> Ebû Nüvâs: Mısır diyarını nasıl buldun, azizim?

---

[116] er-Râfi'î, Mustafa Sâdık; *Târîhu âdâbi'l-'Arab (I-III)*, Dârü'l-kitâbi'l -'Arabî, III, 91.

[117] *Hızânetü'l-edeb*, I, 126.

[118] *Tebsîrü'l-müntebih bi tahrîri'l-müştebih*, s.138.

[119] *Zehrü'l-ekem*, III, 23-24; İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s. 56; *Muhtârât min kutbi's-sürûr*, s.168-69; el-'Abbâsî, Ebü'l-Feth, *Me'âhidü't-tansîs*, II, 218; *Dîvânu Ebî Dülâme (Emîl Bedî' Ya'kûb)*, s.58-60.

Ebû Dülâme: Mısır'ın üç kısım olduğunu gördüm.

Ebû Nüvâs: Neymiş onlar?

Ebû Dülâme: Üçte biri köpek; üçte biri binek hayvanı, üçte biri de arazi ve topraklardan oluşuyor.

Ebû Nüvâs: E peki, insanlar bunun neresinde?

Ebû Dülâme: Ha, onlar mı? Onlar ilk grupta yer alıyor![120]

1. Matem Havasını Dağıtan Nüktedan

Güvenilir tarih ve biyografi kaynakları başta olmak üzere Ebû Dülâme'nin hayatından söz eden kaynakların hemen hepsi ittifakla kahramanımızın şen şakrak mizacına, yas ortamlarını şenlik havasına sokan nüktelerine dikkat çeker. Onun mizahındaki bu dönüştürücü gücü en başarılı şekilde yansıtan anekdotlardan biri, kabristanda bir cenazenin defni safhasında yaşananlardır. Başta İbn Hacer el-'Askalânî'nin *Tebsîrü'l-müntebih bi tahrîri'l-müştebih*'i olmak üzere, Ebû Dülâme nüktelerine yer veren mizah koleksiyonlarının hemen hepsinde -kimi detaylarda farklılaşsa da- zikredilen meşhur bir hadise şöyledir:

> Halife Mansûr'un karısı Hammâde bint Îsâ vefat ettiğinde, Mansur cenazenin defnedileceği kabrin başına gelerek dikilmiş. Maiyetindekiler de çukurun başına gelip naşın getirilmesini beklemeye koyulmuş. Cenaze alayı kabristana yaklaştığında Mansur cenazeyi karşılamaya çıkmış, Ebû Dülâme de o sırada alaya eşlik etmekteymiş. Mansur Ebû Dülâme'yi orada görünce yanına varıp "*Şu çukur için bir hazırlığın var mı Ebû Dülâme?*" diyerek onunla dertlenmeyi arzu etmiş. Dülâme bu, "*Olmaz olur mu Efendim*" demiş "*Zevce-i Tayyibelerinizi hazırladık ya!*"
>
> Bu söz hem Mansur'u hem de cenazeyi defne gelenleri kahkahaya boğmuş.[121]

Anekdotun *Ğurerü'l-hasâisi'l-vâzıha*'da ve *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*'de yer alan versiyonlarına bakılırsa, Ebû Dülâme'nin bu hiç beklenmedik esprisi Halife Mansur'u, karısının cenazesinde kahkahalar atan bir adam pozisyonuna soktuğundan Halife bu durumdan büyük hicap duymuş, bir taraftan gülerken diğer taraftan insan-

---

[120] *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 94.

[121] el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 489; *Ensâbü'l-eşrâf*, IV, 216; İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 207; el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-lüğa*, I, 99; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *Ahbâru'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn*, s.118; ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 375; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 44; es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, XIV, 145.

lardan utancına entarisinin ucuyla yüzünü kapatmak durumunda kalmış[122] ve "*Allah iyiliğini versin, Ebû Dülâme*" demiş "*şakanla bizi cümle âleme rezil ettin!*"[123]

Anekdotun *Ensâbü'l-eşrâf*'ta yer alan versiyonu genel kurgu itibariyle geçen rivayetlere benzese de hikâyenin özellikle final kısmında anlatımda bazı temel farklılıklar söz konusudur. Buna göre Mansur, Ebû Dülâme'ye "*Şu çukur için ne hazırladın?*" dediğinde "*Çukurun kendisi için kazıldığı kimseyi*" yanıtını vermiş; güya bu yanıt böyle bir ortamda Mansur'un hoşuna gitmemiş olacak ki Ebû Dülâme'ye "*Densiz herif seni! Bu soruyu Hasan-ı Basrî, Ferezdak'a sorduğunda Ferezdak'ın verdiği 'Kelime-i şehadeti' gibi bir cevap verseydin ya!*" şeklinde çıkışmıştır. Ancak Ebû Dülâme'nin buna verdiği yanıt da oldukça çarpıcıdır. Zira o, hem şen şakrak, dünyaya aldırmayan tabiatına, hem de halifenin kederini dağıtmaya kararlı niyetine uygun olarak şu yanıtı vermiştir:

إِنَّا لَا نُحِبُّ الْمَعَادَ مِنَ الْكَلَامِ.

Bizim gibiler Ahiret ahvalinden dem vurmayı pek sevmez (Efendim).[124]

Tarihçi İbn Hamdûn da *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*'sinin نَوَادِرُ التَّعَازِي وَالْمَرَاثِيِّ (Taziye ve Mersiye Anekdotları) başlığını taşıyan kısımda Ebû Dülâme'yi unutmamıştır. Emeviler devrinin son dönemine ait aşağıdaki anekdot, yine bir taziye vesilesiyle şiirini okuyan ve esprisini yapan nüktedanımızın, yas ortamını şenlik havasına çevirme konusundaki başarısını kanıtlamaktadır. Şöyledir hikâye:

> Ebû Dülâme, Ebü'l-'Abbâs es-Seffâh'ın vefatı dolayısıyla karısı Ümmü Seleme'yi taziyeye gitmiş. Okuduğu mersiye ile hem kendi ağlamış hem de Ümmü Seleme'yi ağlatmış. Akabinde de şu beyitleri okumaya başlamış:
>
> أَمْسَيْتَ بِالْأَنبَارِ يَا ابْنَ مُحَمَّدٍ لَمْ تَسْتَطِعْ عَنْ غَيْرِهَا تَحْوِيلَا
> وَيْلِي عَلَيْكَ وَوَيْلَ أَهْلِي كُلِّهِمْ وَيْلًا وَعَوْلًا فِي الْحَيَاةِ طَوِيلَا
> فَلْتَبْكِيَنَّ لَكَ النِّسَاءُ بِعَبْرَةٍ وَلْيَبْكِيَنَّ لَكَ الرِّجَالُ عَوِيلَا
>
> Gömüldün karanlıklara, ey İbn Muhammed tâ Enbar'da
> Kudretin herşeye yetti, bir tek ölüm müstesna
> Hem bana hem ocağıma çok yazık

[122] *Gurerü'l-hasâis'i'l-vâzıha*, s.262.

[123] es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, XIV, 145.

[124] *Ensâbü'l-eşrâf*, IV, 216; el-Makrizî, *Târîhu'l-Makrizî / el-Mukaffa'l-kebîr (I-VI)*, thk. Muhammed Osman, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1971, IV, 124.

Dinmez bu hayatta feryad-ı figan artık
Kadınlar sana gözyaşlarını döksün
Naralarla ağlayan erkekler inleyip çöksün
(…)

Ümmü Seleme "*Ama bak, bir ben bir de sen yanıp kül olduk, başka yanan var mı?*" deyince "*İşte orada durun Efendim*" demiş Ebû Dülâme; "*ikimizin durumu aynı değil. Sizin merhumdan bir evladınız var; hâlbuki bendenizin kendisinden tek bir çocuğum bile yok!*"

Bu son sözler, ağzını günlerdir bıçak açmayan Ümmü Seleme'yi öylesine güldürmüş ki "*Şeytan'la konuşsa, onu bile güldürür bu adam*" demekten kendini alamamıştır.[125]

2. Ebû Dülâme'de Öz-Hiciv Tekniği

Az da olsa, klasik mizahi anlatılarda rastladığımız "kendiyle alay", Ebû Dülâme'nin, tehlikeli bir durumu başından savarken (hüsn-ü tahallus) ya da oportünist emellerine ulaşmayı hedeflerken başvurduğu tekniklerden biri idi. Korkak ve ürkek bir tabiate sahip olduğu değişik vesilelerle ifade edilen Ebû Dülâme için son derece yarayışlı bir teknikti bu. Hiciv oklarının, bizzat hicvi yapana yönelişinin en güzel örneklerinden biri olarak, Ebû Dülâme'nin başkahramanı olduğu şu anekdot gösterilir:

Bir keresinde Ebû Dülâme, Halife Mansur'un meclisinde hazır bulunuyormuş. O sırada halifenin iki oğlu Mehdi ve Cafer ile İsa b. Musa da oradaymış. Her zamanki gibi nedimi Ebu Dülame'ye takılmak isteyen Mansur "*Andolsun Ebû Dülâme*" demiş "*meclisimdeki şu hâzirûndan birine şöyle okkalı bir hicviye söylemezsen senin dilini kopartacağım!*"

Devamını Ebû Dülâme şöyle anlatıyor: Halife bunu söyleyince kendi kendime "*Vallahi yeminini etti, dediğini kesinlikle yapacak*" dedim. Sonra meclisteki bulunanlara şöyle bir göz gezdirdim: Halife, iki oğlu ve halifenin amcazadesinden başka kimse yoktu. Ayrıca her biri kaşgöz işareti yapıyor, kendilerini hicvetmememe için cazip bahşişler vadediyorlardı. Bu zevatı dile dolamanın kelleyi koltuğa almak manasına geldiğini de iyi biliyordum.

O nedenle mecliste hicvedilmeye müsait, hizmetçi kılıklı biri var mı diye sağa sola bakındım, kimsecikleri göremedim. O an aklıma bir fikir geldi: Halife "*meclisteki hâzirûndan birini hicvetmezsen*" şeklinde yemin etmişti. Ben de hâzirûndan biri olduğuma göre, kendi kendimi neden hicvetmiyeyim dedim ve başladım şiirimi okumaya:

أَلَا أُبْلِغُ لَدَيْكَ أَبَا دُلَامَةَ فَلَسْتَ مِنَ الْكِرَامِ وَلَا كَرَامَةَ

[125] İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, IV, 287.

إِذَا لَبِسْتَ الْعِمَامَةَ كُنْتَ قِـرْدًا وَخِنْزِيرًا إِذَا نَزَعْتَ الْعِمَـامَـةَ
جَمَعْتَ دَمَامَةً وَجَمَعْتَ لُؤْمًا كَـذَاكَ اللُّـؤْمُ تَتْبَعُهُ الدَّمَامَـةُ
فَإِنْ تَكُ قَدْ أَصَبْتَ نَعِيمَ دُنْيَا فَلَا تَفْرَحْ فَقَدْ دَنَتِ الْقِيَامَـةُ

Suratında meymenet yok, Ebû Dülâme
Asalet ve necabetten cidden mahrumsun
Taktın mı o sarığı adeta maymun
Çıkardığındaysa da elhak domuzsun
Çirkinlik ve pintilik sende cem olmuş
Hatta ikisinde büyük rekabet
Servete gark olsan bile sevinme:
Çünkü gelip çattı büyük kıyamet!

Bu sözler Mansur'a o kadar tesir etmiş ki gülmekten yerlere yıkılmış. Sonrasında da hem Halife hem de meclisteki herkes ayrı ayrı Ebû Dülâme'ye ihsanda bulunmuş.[126]

3. Ebû Dülâme Nüktelerinde Mücûn Olgusu

Klasik Arap edebiyatının en belirgin karakteristiklerinden biri olan mücûnun oldukça geniş bir kapsamı vardır. Bu olgu zannedildiği gibi sadece kaba müstehcen tasvirlerle sınırlı değildir. Kuşatıcı bir tarifle, mücûn, genel edep ve ahlak ilkelerinin dışına çıkma, müstehcen tasvirlerde bulunma, itikadi hususlara ya da dini pratiklere dair alaycı ifadeler kullanma, dini bakımdan kutsal sayılan kavramları ağır şaka konusu yapma vs. tümü bu çerçevede değerlendirilebilir.

Şair ve nüktedan Ebû Dülâme'de, belirtilen bu hususların neredeyse tümüne rastlanır. Kendisine nispet edilen rivayetlerin hem mensur olanlarında hem de şiirlerinde mücûn olgusu hiç de azımsanmayacak bir boyuttadır. Esasen mizacen şen şakrak bir tabiate sahip olması, nüktedeki mücûnu kararında bırakışı, gerektiğinde tevil mekanizmasını başarılı şekilde kullanışı gibi hususlar da bu edepsiz şairin edepsizliklerine çoğu zaman hoşgörüyle bakılmasını sağlamıştır. Ebû Dülâme'nin sahip olduğu mücûn karakterine hem tabakat kitapları hem de nevadir koleksiyonlarında bol bol işaret edilmiştir. Bu meyanda o, genellikle مَاجِن [127] bazen de خَلِيع terimi ile tarif edil-

[126] el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VII, 488; İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 205; el-'Âmilî, Bahâüddîn, *el-Keşkûl (I-II)*, thk. Muhammed 'Abdülkerîm en-Nemerî, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1998, II, 297; *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 169-70; İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s.57; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 43-44, el-'Abbâsî, Ebü'l-Feth, *Me'âhidü't-tansîs*, II, 222; *el-Mehâsin ve'l-mesâvi'*, s.245; İbn 'Abdi Rabbih, *el-'Ikdü'l-ferîd,* VIII, 141.

[127] el-Husrî, *Cem'ü'l-cevâhir*, s.100; *Muhtârât min kutbi's-sürûr*, s.233.

miş[128], yaptığı terbiyesizlikler de مُجُون terimi ile ifade edilmiştir.[129] Bu konuda en kapsamlı tanımlama ise İsfehânî'den gelmiştir ki onu Nüveyrî de aynen tekrarlamıştır. Şöyledir bu tanımlama:

كَانَ أَبُو دُلَامَةَ رَدِيءَ الْمَذْهَبِ مُرْتَكِبًا لِلْمَحَارِمِ مُضَيِّعًا لِلْفُرُوضِ مُتَجَاهِرًا بِذَلِكَ.
وَكَانَ يُعْلَمُ هذَا مِنْهُ وَيُعْرَفُ بِهِ فَيُتَجَافَى عَنْهُ لِلُطْفِ مَحَلِّهِ.

> Ebû Dülâme bozuk itikatli biri idi. Haramlar işler, farzları boşlar, bunu da alenen yapardı. Onun bu durumu herkesçe gayet iyi bilinmesine rağmen, şakayı nerede, ne zaman yapacağını gayet iyi bildiğinden bunlar hoş görülür ve kendisine ilişilmezdi.[130]

Ancak belirtmek gerekir ki Ebû Dülâme'deki mücûn olgusu, nazım ve nesirde müstehcen unsurlar kullanmaktan ziyade, dini bir takım ritüeller hakkında yaptığı kaba yorumlar ile alakalıdır. Bu tür yorumlar tezin genelinde aktardığımız anekdotlarda görülebileceği gibi özellikle "Zındıklığı" başlığı altında verdiğimiz örneklerde daha bir yoğunlaşmaktadır. Özetle Ebû Dülâme "mâcin" damgasını, bilhassa namaz, oruç, hac gibi dini farizaları, kadir gecesi gibi kutsal bir kavramı şakalarına meze yapması; keza içki gibi Müslüman toplumun hassasiyet gösterdiği bir haramı, şarabı, ballandıra ballandıra tasvir etmesi ya da sempatik kılması gibi sebeplerden ötürü yemiştir.

4. Ebû Dülâme Nüktelerinde Kuran-ı Kerim'den İktibas Örnekleri

Az da olsa, Ebû Dülâme'nin nüktelerinde Kuran-ı Kerim ayetlerinden iktibasla yapılmış latifelere de rastlanır. Örneğin Halife Mansur, Ebû Dülâme'yi öğle ve ikindi namazlarında yanında görmek istediğinde bunu kendisine iletmiş, o da mazeret kabilinden bir şiir yazmıştı. Halife böyle bir mazerete sığınması ayrıca namazı hafife alması dolayısıyla kendisini cezalandıracağını söylemesine rağmen, şakalarının hatırına kendisini affedince Ebû Dülâme, Halife Mansur'u şu ayetle iğneledi:[131]

﴿ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ ﴾

Onlar yapmadıkları şeyleri söyleyip duruyorlar. (Şuara:226)

Bir belagi sanat olarak Ebû Dülâme şiirlerinde de Kuran ayetlerinden kısmi iktibasta bulunma ya da ayetlere öykünme tekniğine rastlanır. Bunun güzel örneklerin-

---

[128] İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s.60.

[129] *Muhtârât min kutbi's-sürûr*, s.168.

[130] İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 188; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 20.

[131] el-Kummî, 'Abbâs, *el-Künâ ve'l-elkâb (I-III)*, Mektebetü'l-hadîs ve 'ulûmih, s.70; İbn Hallikân*, Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 322.

den birisi, eksiltmeye gidilen bir ödenek sebebiyle nazmettiği beyitlerde yer alır. Söz konusu şiirin güzel bir hikâyesi de vardır:

> Rivayete göre Mansur Hâşimioğullarından her bir ferde belirli bir tahsisat tayin etmiş ama Abbas b. Muhammed bu ödeneklerde 2 dinarlık bir kesintiye gitmişti. Bu hadise üzerine Ebû Dülâme, Mansur'un huzuruna girip şu şiirini okumuştur:
>
> أَمَا وَرَبِّ الْعَادِيَاتِ ضَبْحَا حَقًّا وَرَبِّ الْمُورِيَاتِ قَدْحَا
> إِنَّ الْمُغِيرَاتِ عَلَيَّ صُبْحَا وَالنَّاكِثَاتِ مِنْ فُؤَادِي قَرْحَا
> عَشْرُ لَيَالٍ بَيْنَهُنَّ صَبْحَا يَجْلُفْنَ مَالِي كُلَّ عَامٍ صَبْحَا
>
> Soluk soluğa süratle koşanların Rabbine andolsun
> Ve (koşarken ayaklarını) vurarak ateş çıkaranların Rabbine yemin
> Şafak vakti (kötü haber için) adeta baskınla gelip gelenler
> Sözlerini bozarak kalbimdeki iyileşen yarayı azdıranlar
> 10 karanlık gece, ki gündüz de onlarla işbirliği yapmakta
> Ve her yıl paramı göz göre göre, güpegündüz soymakta
>
> Şiiri dinleyen Mansur "*Yılda kaç hayvan kesiyorsun*" diye sordu. "24" cevabını alınca da o tarihten itibaren her Hâşimî'ye 24 dinar verilmesini emretti.[132]

Ancak bu hadiseden sonra Ebû Dülâme bir seferinde tahsisatını almaya gittiğinde Abbas, oğlu Dülâme'nin ölmüş olması dolayısıyla bu tahsisatta da 2 dinar kesintiye gitmeye kalkmış. Ebû Dülâme, tam tersine oğlunun ölümüyle iki yetime daha bakmak durumunda kaldığını ifade etmişse de ödeneğin kesintiye uğramasından kurtulamamıştır. O da Abbasoğullarına yönelik şu hicviyesini kaleme almıştır:

أَخْطَاكَ مَا كُنْتَ تَرْجُوهُ وَتَأْمُلُهُ فَاغْسِلْ يَدَيْكَ مِنَ الْعَبَّاسِ بِالْيَاسِ
وَاغْسِلْ يَدَيْكَ بِأُشْنَانٍ فَأَنْقِهِمَا مِمَّا تُؤَمِّلُ مِنْ مَعْرُوفِ عَبَّاسِ
جَزَاكَ رَبُّكَ يَا عَبَّاسُ عَنْ فَرَجٍ جَنَّاتِ عَدْنٍ وَعَنِّي جُرْزَتَيْ آس

> Ne büyük hata ediyormuşsun meğer (Ebû Dülâme)
> Umut ve beklenti içine girmekle sen, çok yazık
> Kes ümidini Abbasoğullarından, çek elini artık
> Onlardan yana bir umuda büsbütün kapa kendini
> Abbas! Rabbin sana Adn'i verdi, sen orda huzura dal
> Hakkın bana lütfu da murttan (mersin bitkisi) sade iki dal![133]

[132] İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 203; *Dîvânü Ebî Dülâme (Emîl Bedî' Ya'kûb)*, s. 40-41.
[133] İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 204; *Dîvânü Ebî Dülâme (Emîl Bedî' Ya'kûb)*, s. 73.

Ebû Dülâme, Kuran ayetleriyle iktibas ya da tazminde bulunurken bunu genellikle bir Ebü'l-'aynâ gibi "bütün bir ayetin zikri" ile yapmamış, ilgili bir ayetin bir parçasını ya da küçük bir ibaresini şiire ya da cümleye yedirmiştir. Bunun güzel örneklerinden birisi, tezimizin "Şarap Düşkünlüğü" başlığı altında irdelediğimiz tavuk kümesine hapsedilme konulu anekdotun final kısmında yer almaktadır. Buna göre şairimizin

وَقَـدْ طُبِـخَـتْ بِـنَـارِ اللّٰهِ حَـتَّـى لَقَـدْ صَارَتْ مِنَ النَّطْفِ النِّضَـاجِ

Parlak inci hâlini alıncaya kadar Allah'ın ateşinde (Güneş) pişmiştir

cümlesinden onun şarap içtiği anlamını çıkaran Vezir Rebî' bu durumu halifeye bildirmiş, o da derhal Ebû Dülâme'yi çağırtıp sorgulamıştır. Sorgu sırasında şöyle bir diyalog yaşanmıştır:

Halife: Allah düşmanı seni, yoksa beyitte geçen "*Allah'ın ateşi*" ifadesiyle Güneşi (yani nebizin fermente olması için güneşte pirişilmesini) mi kastettin?!

Ebû Dülâme: Vallahi onu kast etmedim efendim, kastım sadece

﴿نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةِ الَّتِى تَطَّلِعُ عَلَى﴾ فُؤَادِ مَنْ أَخْبَـرَكَ!

Size bunu gammazlayanın ciğerini "*yakmak üzere tutuşturulmuş Allah'ın ateşi*" idi.[134]

5. Mizahi Tasvirleri

Her nüktedan gibi Ebû Dülâme de çevresinde bulunan kimse ve nesnelere dair ayrıntıları gayet iyi yakalayan keskin, dakik, hassas gözlem gücüne sahip başarılı bir sanatçıdır. Onun, çevresindekileri alaya alan, kâh küçümseyici kâh güldürücü tasvirlerinden pek çok şey nasibini almıştır. Tasvirlerine alay kadar hâkim olan bir özellik de abartıdır. Klasik tasvirin bu en belirgin hususiyeti Ebû Dülâme'nin sanatında hakikaten kıvamını bulmuş ve çeşitli ortamlarda doğaçlama yoluyla ürettiği tasvir sahneleri mizah ile çeşnilendirilerek şuaranın ve saray çevrelerinin ilgisine sunulmuştur. Ebû Dülâme, tasvirleri için her imkânı değerlendirmiş görünmektedir. Mesela aşağıdaki anekdotta, bir hediye takdimi esnasında yaşadığı korku duygusunu beyitlere gayet başarılı şekilde yansıtmıştır:

---

[134] el-Husrî, *Cem'ü'l-cevâhir*, 113-14; el-'Abbâsî, Ebü'l-Feth, *Me'âhidü't-tansîs*, II, 220; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 43; es-Se'âlibî, Ebû Mansûr, *Simârü'l-kulûb fi'l-mudâf ve'l-mensûb*, Dârü'l-me'ârif, Kahire, t.y., s.27.

Bir keresinde Halife Mehdî'ye hediye olarak (türlü ziynetlerle süslenmiş) bir fil gönderilmiş. Ebû Dülâme bu devasa kütleyi görünce korkup kaçmış, kaçarken de şu beyitleri söylemiş:

يَا قَوْمُ إِنِّـي رَأَيْتُ الْفِيلَ بَعْدَكُمُ لَا بَارَكَ اللّٰهُ لِـي فِـي رُؤْيَـةِ الْفِيلِ
أَبْصَـرْتُ قَصْـرًا لَهُ عَيْـنٌ يُقَلِّبُهَـا فَكِدتُ أرمي بِسَلحي فِي سَـرَاوِيلي

Hey millet, sizden sonra bendeniz fili gördüm fili
Allah vereydi de, görmez olaydım o devasa afilliyi
Aslında gördüğüm bir saray; gözleri var döner fıldır fıldır
Yalan yok a dostlar, az kalsın donuma edecektim patır patır.[135]

Rivayetlerden anlaşıldığına göre şairimizin tasvir yeteneği, kendilerine nedimlik ettiği halifelerce de fark edilmiş, spontan gelişmeler için bir tasvire ihtiyaç duyulduğunda aranan biri haline gelmiştir Ebû Dülâme. Mesela o nedenle Halife Mehdi, çıktığı av partilerinde bu büyük tasvir ustasını da yanında götürürdü. Klasik edebiyat ve şiir kaynaklarının pek çoğunda zikredilen oldukça meşhur bir kısa şiir parçasının hem kendisi hem de hikâyesi, klasik Arap mizahının ve tasvir sanatının en başarılı örneklerinden birini teşkil eder. Aşağıdaki anekdotta sadece bir tasvir değil, aynı zamanda nüktedanımızın, aralarında husumet bulunan Ali b. Süleyman el-Hâşimî'yi hicvetmek için de fırsatı nasıl değerlendirdiğini görebiliriz:

Halife Mehdi, bir keresinde Ali b. Süleyman el-Hâşimî ile birlikte bir av partisine katılmış. Av sırasında karşılarına bir ceylan sürüsü çıkmış. Mehdi okuyla nişan alıp ceylanlardan birini vurmuş. Ali de nişan alıp atışını yapmış, ancak onun oku hedefi ıskalayıp av köpeklerinden birine isabet etmiş. Mehdi "*Şu sahneyi tasvir edecek bir şair yok mu aramızda?*" deyince Ebû Dülâme'nin orada olduğunu söylemişler. Mehdi "*Şu hadiseyi dök bakalım dizelere, konuştur maharetini*" deyince Ebû Dülâme irticalen şu beyitleri okuyuvermiş:

قَدْ رَمَى الْمَهْدِيُّ ظَبْيًـا شَـكَّ بِـالـسَّـهْـمِ فُـؤَادَهْ
وَعَـلِـيُّ بْـنُ سُـلَـيْـمَـا نَ رَمَـى كَـلْـبًـا فَـصَـادَهْ
فَـهَـنِـيـئًـا لَـهُـمَـا كُـلٌّ امْــرِئٍ يَـأْكُــلُ زَادَهْ

Mehdi oku fırlattı, ceylanı kalbinden yaraladı
Ali b. Süleyman ise bir av köpeği avladı
Her birinin avı önlerine konsun
Avları avcılara afiyet şeker olsun.[136]

[135] İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 210; *Dîvânü Ebî Dülâme (Emîl Bedî' Ya'kûb)*, s. 108.

Rivayete göre Ebû Dülâme, bu kısacık şiiri dolayısıyla herbir beytine 10.000 dirhem olmak üzere 30.000 dirhem ödül kazanmıştır. İbn Hacer el-'Askalânî'nin belirli lakaplarla şöhret bulmuş şahsiyetleri ele aldığı hacimli lakap indeksi *Nüzhetü'l-elbâb fi'l-elkâb* adlı eserde, hikâyede geçen Ali b. Süleyman b. Ali'nin bu hadiseden sonra **صَائِدُ الْكَلْبِ** "Tazı Avcısı" lakabıyla anılmaya başladığı da kaydedilmiştir.[137]

Ancak aşağıdaki rivayette, Ebû Dülâme, Halife kendisinden rica ettiği halde bir tasvir şiiri okumaktan kaçınmakta, bu konuda mahir bir diğer meşhur şairin çağrılmasını talep etmektedir. Bu durum, kendisi iyi bir şiir nâzımı olduğu kadar, nüktedanımızın, başkalarının nazmettiklerinden de keyif aldığını gösteren ilginç bir belgedir:

> Yezîd b. 'Akkâl anlatıyor: Halife Mehdi'nin yanında bulunuyorduk. Kendisi bir at yarışı tertiplemiş ve onun اَلْغَضْبَانُ (Öfkeli) namındaki atı birinci gelmişti. Mehdi hemen şairleri yanına çağırttı ancak bir tek Ebû Dülâme çıkıp geldi. "*Zend*" قَلِّدْهُ "*Şuna dair bir şiir oku bakalım*" dedi. Ancak o, halifenin kastını anlamadı (ya da anlamazdan geldi) ve kalkıp kendi sarığını Halifenin boynuna sardı. Mehdi çıkıştı: "*Pis kokulu kadının çocuğu seni! Benim senden daha fazla sarığım var, sarığa ne hacet? قَلِّدْهُ ile kast ettiğim şiir okuman!*"
>
> Ebû Dülâme "*Keşke recez şairi el-'Ammânî de burada olsaydı, Efendim*" demiş ve hakikaten *'Ammânî* gelene kadar da gıkını çıkarmamış. Nihayet '*Ammânî* gelince Halife bu defa 'Ammânî'ye "*Bari sen şu atıma dair bir şiir söyle*" demiş, o da başlamış aşağıdaki dizeleri okumaya:
>
> قَدْ غَضِبَ الْغَضْبَانُ إِذْ جَدَّ الْغَضَبِ
> وَجَاءَ يَحْمِي حَسَبًا فَوْقَ الْحَسَبِ
> مِنْ إِرْثِ عَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ
> وَجَاءَتِ الْخَيْلُ بِهِ تَشْكُو التَّعَبِ
> لَهُ عَلَيْهَا مَا لَكُمْ عَلَى الْعَرَبِ
> اَلنَّسَبُ الْمَعْرُوفُ غَيْرُ الْمُؤْتَشَبِ[138]

---

[136] en-Neşşâbî, *el-Müzâkere fî elkâbi'ş-şu'arâ*, s.232-33; *-a'yân*, II, 326; el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 492; İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s.59; el-'Abbâsî, Ebü'l-Feth, *Me'âhidü't-tansîs*, II, 222; *Târîhu Medîneti Dimeşk,* XLI, 518; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 44.

[137] el-'Askalânî, İbn Hacer *Nüzhetü'l-elbâb fi'l-elkâb (I-II)*, thk. Abdülaziz Muhammed b. Sâlih es-Sedîrî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1. Baskı, 1989, I, 421; el-'Abbâsî, Ebü'l-Feth, *Me'âhidü't-tansîs*, II, 222.

[138] *Dîvânü Ebî Dülâme (Emîl Bedî' Ya'kûb)*, s. 108; es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, III, 54-55.

Ebû Dülâme'nin şiirlerinde yer alan bazı teşbihler ise belagat kitaplarında kanıt olarak kullanılacak ölçüde başarılıdır. Sözgelimi katırını hicvettiği uzunca şiirinin bir beytinde, sabahın erken saatinde yola düşen katırının zeminin elverişsizliğinden kaynaklanan ön ve arka ayaklarındaki kararsız hareketlerin, hamurun kıvamındaki yumuşaklık sebebiyle onu yoğuran fırıncının yumruklarına hâkim olan kararsız gidiş gelişlere ve hamur içindeki gömülmelere teşbihi son derece başarılıdır.[139]

6. Ebû Dülâme'de Başkalarına Ait Nükte Aktarımları

Mizahçı kişiliği her vesileyle öne çıkan Şair Ebû Dülâme, mizah tarihinde sadece kendi nüktelerinin kahramanı olarak yer almamıştır. Yakın çevresindeki arkadaşlarının tecrübe ettiği kimi komik hadiselerin nakledeni olarak da mizahi rivayetlerin korunmasında pay sahibi olmuştur. Yaşanmış, anekdotik değeri olan bir hadiseyi ölümsüz kılmanın en garantili yolu onu ilim ve dost meclislerinde anlatarak rivayetini yaygınlaştırmak olduğundan, dostları Ebû Dülâme'nin bulunduğu meclislerde bu türd en anlatıları zikreder, o da belirli mahfillerde bu rivayetleri paylaşırdı. İşte, 'Attâbî ile Mâlik b. Tavk arasında cereyan ettiği anlaşılan ihvâniyat bahisli ve söz oyunlarıyla yüklü aşağıdaki anekdot, başındaki rivayet zincirinden de anlaşıldığına göre Ebû Dülâme vesilesiyle günyüzüne çıkmış bir latife örneğidir:

> Ebû Ahmed babası Ahmed'den, o da Şair Ebû Dülâme'den rivayetle şöyle demiştir:
>
> el-'Attâbî, Musul valisi Mâlik b. Tavk et-Tağlibî'ye (öl.215/830) bir mektup yazmış. Mektupta, kendisinden daha fazla lütuf görmek istediğini, hediyelerine mazhar olmayı arzuladığını ve kendisini en yakın akrabaları arasında sayarak ihsanlarını yağdırmasını rica etmiş. Vali Mâlik de şu satırları yazmış:
>
> إِنَّ قَرَابَتَكَ مَنْ قَرُبَ مِنْكَ خَيْرُهُ
>
> Yakının, sana iyiliği yakın olandır.
>
> وَإِنَّ ابْنَ عَمِّك مَنْ عَمَّ نَفْعُهُ
>
> Amcazaden, faydası çokça olandır.

---

[139] el-Cürcânî, Abdülkâdir, *Esrârü'l-belâğa fî 'ilmi'l-beyân*, Thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Dârü'l-Medenî, Cidde, t.y., s.382; el-Kazvînî, Hatîb, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, Dârü İhyâi'l-'ulûm, 4.Baskı, Beyrut, 1998, s.261-62. Sözkonusu beyit ve çevirisi şöyledir.

أَرَى الشَّهْبَاءَ تَعْجِنُ إِذْ غَدَوْنَا بِـرِجْلَيْهَـا وَتَخْـبِـزُ بِـالْيَـدَيْـنِ

Sabah yola düşerken boz katırımın arka ayaklarının adeta hamur yoğuranın elleri gibi öne öne kaydığını görürüm. Keza ön ayakları da sanki sağlam bir zemini yok-luyormuşçasına hafif öne kıvrılarak ekmek pişiren fırıncının.

وَإِنَّ عَشِيرَتَكَ مَنْ أَحْسَنَ مُعَاشَرَتَكَ

Akrabaların, seninle hoşlukla hemhal olanlardır.

وَإِنَّ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَيْكَ أَجْدَاهُمْ بِالْمَنْفَعَةِ عَلَيْكَ

İnsanların en iyisi, sana en çok yararı dokunandır.

وَإِنَّ أَهْدَاهُمْ إِلَى مَوَدَّتِكَ مَنْ أَهْدَى إِلَيْكَ

Muhabbetini en çok hak edenler ise, hediyelerle bu dostluğu canlı tutanlardır.

İşte bu yüzden sana sözüm şu:

وَلَقَدْ بَلَوْتُ النَّاسَ ثُمَّ سَبَرْتُهُمْ وَوَصَلْتُ مَا قَطَعُوا مِنَ الْأَسْبَابِ

فَإِذَا الْقَرَابَةُ لَا تُقَرِّبُ قَاطِعًا وَإِذَا الْمَوَدَّةُ أَقْرَبُ الْأَنْسَابِ

İnsanları sınayıp türlü türlü denedim
Kopardıkları bağı hep bendeniz yamadım
Yaklaştıramasa da uzaklaşanı karabet
En güçlü nesep bağı muhabbettir, muhabbet.[140]

7. Ebû Dülâme Nüktelerinde Oportünizm ve Stratejiler

Ebû Dülâme sosyal hayatta insanlarla ilişkileri bakımından kelimenin tam anlamıyla oportünist bir şahsiyetti. Hedefi olarak belirlediği şeye ulaşmak için -ki bu hedef daima göz koyduğu küçük veya büyük bir menfaattir- bütün vesileleri kullanmaktan kaçınmamaktadır. Allah vergisi şairlik kabiliyetinin yanı sıra yeri gelince yalana başvurmaktan, sahte rüyalar icat etmekten ve bunları keyfince tevil etmekten de geri durmamaktadır. Yıllarca himayesini gördüğü Halife Mansur'un, ünlü zahid 'Amr b. 'Ubeyd'i tezkiye amacıyla söylediği aşağıdaki kısa beyitte hicve konu ettiği bir numaralı oportünist de muhtemelen Ebû Dülâme idi:

كُلُّكُمْ يَمْشِي رُوَيْد
كُلُّكُمْ يَطْلُبُ صَيْد
غَيْرَ عَمْرِو بْنِ عُبَيْد

Hepiniz sürünüp yürümede sinsi sinsi
Topunuz bir av peşinde, avcı misali
Tek 'Amr b. 'Ubeyd müstesna besbelli.[141]

[140] el-Mu'âfâ, İbn Zekeriyyâ, *el-Celîsü's-sâlih ve'l-enîsü'n-nâsıh*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2005, s.426.

Ebû Dülâme oportizminin kullandığı stratejilerden önemli bir tanesi, okuduğu beyitlerin muhtevası aracılığıyla bir oldu-bitti meydana getirerek muhatabından menfaat temin etme şeklinde gerçekleşmektedir. Kahramanımız bunu, özellikle cömert atiyyelerine göz diktiği Halifelere çokça yapmıştır. Güzel bir örneği aşağıdaki hikâyedir:

> Bir keresinde Ebû Dülâme, Rey seferinden dönen Halife Mehdi'yi hem tebrik hem de selamlamak için saraya gitmiş. Huzura girdiğinde halife kendisine nasıl olduğunu sormuş. O da hemen şu dizeleri okumuş:
>
> إِنِّـي حَلَـفْـتُ لَـئِـنْ رَأَيْـتُـكَ سَالِمًـا بِـقُـرَى الْـعِـرَاقِ وَأَنْـتَ ذُو وَفْـر
> لَـتُـصَـلِّـيَـنَّ عَلَـى النَّـبِـيِّ مُـحَـمَّـدٍ وَلَـتَـمْـلَأَنَّ دَرَاهِـمًـا حِـجْـرِي
>
> Irak'ın taşrasında seferden ganimetle dönüşüne şahit olacak olursam, iki şeyi muhakkak yaparsınız diye yemin etmiştim, Efendim: Hz. Muhammed'e salatü selam getireceğinize ve de eteğimi dirhemle dolduracağınıza.
>
> Mehdî beyitleri dinleyince "*İlk isteğine hayhay"* deyip uzunca bir salavat getirmiş ama ikinci isteğini geri çevirmiş. Ebû Dülâme "*Anam babam size feda olsun*" deyip baskısını sürdürmüş: "*Efendim, görüyorum ki yeminimin ilk kısmına gayet iştiyaklı ama ikinci kısmına pek bir gönülsüzsünüz. Lakin sözümdeki o iki husus, birbirinden ayrılması mümkün olmayan tek bir ibareydi*". Halife bu söze gülüp "*Doldurun şu Ebû Dülâme'nin kucağına dirhemi*" diye talimat vermiş.
>
> Ancak Ebû Dülâme hemen yere oturup kucağını iyice açmış. Dirhemler doldurukça doldurulmuş. Mehdi "*Artık kalk Ebû Dülâme*" deyince "*Nasıl kalkayım Efendim, elbisem yırtılır. Hele şunları güzelce bir aktarayım*" demiş. Nihayet dirhemleri ayrı ayrı keselere doldurup kalkmış, sonra da halifeye dua edip meclisten ayrılmış.[142]

Aynı hikâyenin Ebû Dülâme ile Irak valisi ve Şair Ebû Dülef el-'İclî (ö. 225/ 839 [?]) arasında cereyan ettiğini anlatan bir versiyonu da bulunmaktadır ki,[143] kanaatimizce bu, oportünist nüktedanımızın bir taktiği idi. O aynı stratejiyi, ihsanlarına kon-

---

[141] ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 105; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 132; el-Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan, *Mürûcu'z-zeheb (I-II)*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Dâru'l-fikr, 5. Baskı, Beyrut, 1973, III, 303.

[142] *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 143; *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 325; İbn 'Abdi Rabbih, *el-'Ikdü'l-ferîd,* I, 221; el-Hamevî, Takiyyüddîn Ebû Bekr İbn Hıcce, *Semerâtu'l-evrâk fi'l-muhâdarât (I-II)*, Mektebetü'l-Cumhûriyyeti'l-'Arabiyye, Mısır, t.y., II, 287-88, İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, VIII, 146; *el-Müstetref*, II, 108-109; ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 375; *el-Vâfî bi'l-vefeyât,* XIV, 147.

[143] İbn 'Abdi Rabbih, *el-'Ikdü'l-ferîd,* I, 221.

mak istediği birkaç nüfuzlu şahsiyet üzerinde uygulamak suretiyle daha fazla çıkar sağlama peşindeydi.

a. Hedefe "Tedric" Taktiği İle Adım Adım İlerleme

Ebû Dülâme, menfaat temini hedefine yürürken stratejilerini güçlü bir kurgu içerisinde hayata geçiren bir nüktedandır. Nüktelerinin bir kısmında onu, hedefini tespit ettikten sonra o hedefe sabırla ve adım adım yürürken görürüz. O, varmak istediği abartılı çıkarlarına bir anda ulaşmanın mümkün olmadığını gayet iyi bilir. O nedenle ortamın müsaitliğini, muhatabın psikolojisini ve zamanlamayı en elverişli noktaya taşıdıktan sonra asıl hamlesine geçer. Klasik Arap edebiyatı ve mizahı kaynaklarının pekçoğunda yer alan meşhur bir anekdot bu stratejiye ideal bir örnek teşkil eder. Hatta Câhız, onun bu stratejisindeki kurnazlık ve başarıyı övmeden edemez. Bir talebin doğrudan yapılması ile muhatabı uygun kıvama getirdikten sonra yapılması arasındaki farka dikkat çektiği yorumunda, Câhız, Ebû Dülâme'nin, arzuladığı çıkar hedeflerine ulaşmadaki başarısını onun bu temkinli, hazırlayıcı, şaka ile desteklenmiş, tedrici stratejisinde görür. Sözü edilen meşhur anekdot şöyledir:

> Ebû Dülâme halife Mehdî'nin huzurunda bulunduğu bir defasında bir kaside okumuş, o da şiiri beğenip "*Dile benden ne dilersen*" diyerek kesenin ağzını açmıştı. Ebû Dülâme "*Ey emîr, bana bir av köpeği bağışlasanız*" deyince halife "*Ben sana, ne ihtiyacın varsa söyle diyorum, sen ise isteye isteye bir tazı mı istiyorsun benden?!*" diye kendisine hiddetlendi.
>
> Ebû Dülâme hiç istifini bozmadan "*Ey halife, ihtiyaç sizin mi yoksa benim mi?*" diye sordu. Halife "*Senin*" deyince de "*Öyleyse sizden bir av köpeği istiyorum*" diyerek talebini yineledi. Bunun üzerine halife Ebû Dülâme'ye bir av köpeği verilmesini emretti. Sonrasında ise aralarında şu diyalog gelişti:
>
> **Ebû Dülâme**: Ey emir! Farz edin ki avlanmaya çıktım, o tazının peşinden ben mi koşacağım?
>
> Bunun üzerine halife ayrıca bir binek verilmesini emretti.
>
> **Ebû Dülâme:** Peki bu hayvanı kim kullanacak?
>
> Bunun üzerine halife bir de uşak verilmesini emretti.
>
> **Ebû Dülâme:** Tut ki bir hayvan avlayıp getirdim, onu kim pişirecek?
>
> Bunun üzerine halife bir de câriye verilmesini emretti.
>
> **Ebû Dülâme:** Peki bu kadar insan nerede yatacak?
>
> Bunun üzerine halife bir ev verilmesini emretti.
>
> **Ebû Dülâme:** Ey halife, vallahi hiç derdim yokken bu kadar insanı başıma sardın, bu insanlar ne yiyip ne içecek?

Bunun üzerine halife "*Öyleyse sana rızkını temin etmen için 1000 cerîb (1 Cerîb: 60 x 60 arşın ölçeğindeki arazi) kadar* عَـامِر*, bir o kadar da* غَـامِر *özelliğinde toprak bağışlıyorum*" dedi. Ebû Dülâme "*'âmiri (verimli arazi) anladık, ancak ğâmir nedir ey halife?*" diye sordu.

Halife "*Üzerinde bitki yetişmeyen arazi*" cevabını verdi. Bunun üzerine Ebû Dülâme "*Öyleyse ey halife, ben size ğâmir vasfına sahip 100.000 cerîblik çöl arazisi vereyim, sizse bana 'âmir vasfına sahip 1 cerîblik bir arazi daha verin*" deyince halife durakladı "*O bir cerîblik araziyi sana nereden bulup da vereyim?*" diye sordu. Ebû Dülâme "*Beytülmâlden, hazineden*" dedi. Mehdî son bir jest daha yaparak onun bu isteğini de kabul etti ve "*O bir cerîblik araziyi de verin kendisine*" diye talimat verdi.

Bütün bu olanlar üzerine Ebû Dülâme "*İşte şimdi Halife hazretlerinin hazinesi tam anlamıyla ğâmir (bomboş) vasfını kazandı!*" dedi ve son nüktesiyle halifeyi kahkahadan yerlere yıktı.[144]

Câhız, Ebû Dülâme'nin yukarıda zikredilen anekdotta takip ettiği stratejisiyle alakalı şu değerlendirmede bulunur:

(...) فَانْظُرْ إِلَى حَذْقِهِ بِالْمَسْأَلَةِ وَلُطْفِهِ فِيهَا حَيْثُ ابْتَدَأَ بِكَلْبٍ فَسَهَّلَ الْقَضِيَّةَ وَجَعَلَ يَأْتِي بِمَا يَلِيهِ عَلَى تَرْتِيبٍ وَفُكَاهَةٍ حَتَّى نَالَ مَا لَوْ سَأَلَهُ بَدِيهَةً لَمَا وَصَلَ إِلَيْهِ.

Ebû Dülâme'nin hüsn-ü talep konusundaki maharetine ve bunu nasıl incelikle yaptığına bir bak. Şöyle ki: İşe bir köpek talebiyle başladı, böylece ulaşmak istediği büyük hedefin yolunu açtı. Akabinde bu hedefe yürüyen unsurları sıra sıra ve de esprili bir üslupla peşinden getirdi. Öyle ki, şayet bu hikâyede yer alan taleplerin tümünü bir çırpıda istemiş olsaydı bunları elde etmesi mümkün olmazdı.[145]

b. Rüyâlar Yoluyla Menfaat Temini

Ebû Dülâme'ye nispet edilen nevâdir malzemesinin bir bölümü, gördüğünü iddia ettiği rüyalar üzerinden çıkar sağlamaya dönüktür. Rüyalarının kurgusu şöyledir: Ebû Dülâme, rüyayı kendisine anlatacağı şahsa, kendisiyle ilgili bir rüya gördüğünü söyler. Güya bu rüyada, muhatabının kendisine birşey ikram, ihsan ya da hediye ettiğini görmüştür. Karşı taraf verilen mesajı alır. Aslı olmasa da, yapılan medhü senayı rüyada görülenin ikram edilmesiyle ödüllendirir. Güzel bir örneği şu hikâyedir mesela:

---

[144] *Ahbârü'z-zırâf*, s. 119; *el-Ezkiyâ*, s. 103; el-Husrî, *Cem'ü'l-cevâhir*, s. 111; *el-Hayevân*, II, 170; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, VIII, 182; İbn 'Abdi Rabbih, *el-'Ikdü'l-ferîd,* I, 122; *el-Müstetref*, II, 112; *Semerâtü'l-evrâk* I, 86-87; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 39; *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 312.

[145] el-'Abbâsî, Ebü'l-Feth, *Me'âhidü't-tansîs*, II, 212.

Birgün Ebû Dülâme Kûfe'de bir hurma tüccarına rast gelmiş ve hemen ona şöyle bir beyit okumuş:

رَأَيْتُكَ أَطْعَمْتَنِي فِي الْمَنَامِ قَوَاصِرَ مِنْ تَمْرِكَ الْبَارِحَة
فَأُمُّ الْعِيَالِ وَصِبْيَانُهَا إِلَى الْبَابِ أَعْيُنُهُمْ طَامِحَة

Gece rüyamda gördüm seni, yedirirken hurmandan sepet sepet
Anası da tanası da dikilmişken kapıya, onu esirgemezsin elbet!

Tüccar bunu duyunca önündeki tezgâhtan iki küfe dolusu hurmayı Ebû Dülâme'ye uzatmış sonra da "*Eğer bu rüyayı bir daha görürsen, tevili böyle çıkmaz, bilesin*" demiş. Ebû Dülâme de küfeleri kaptığı gibi oradan tüymüş.[146]

Ebû Dülâme bu işe yarar gördüğü pratik tekniği, cömert ihsan ve atiyyelerine göz diktiği halifelere de uygulamıştır. Mesela sadece Hasan el-Yûsî'nin *el-Muhâdarât fi'l-lüğa ve'l-edeb* kitabında yer alan ve "hıyar-kabak nüktesi" olarak bilinen bir hikâyede kahramanımız, Halife Mehdi'ye bu strateji üzerinden latif bir tuzak kurmaktadır. Elbette nüktedanımızın şairlik karihası da bu nevi stratejilerin sonuç almasında son derece etkilidir. Olayın kendisi kadar, şairin şiiriyle nükteye kattığı zerafet her defasında muhatapları etkileyen bir faktördür. Şöyledir bahsi geçen anekdot:

Birgün Ebû Dülâme Halife Mehdi'nin huzuruna girip aşağıdaki beyitleri okumuş.

إِنِّي رَأَيْتُكَ فِي الْمَنَا مِ وَأَنْتَ تُعْطِينِي خِيَارَه
مَمْلُوءَةً بِدَرَاهِمَ وَعَلَيْكَ تَفْسِيرُ الْعِبَارَه

Rüyamda gördüm sizi, verirken bana hıyar
Dirhem doluydu içi, tevili zatınıza bakar.

Halife "*Öyleyse hıyarı getir, biz de içini dolduralım*" demiş. Ebû Dülâme sevinçle dışarı fırlayıp pazara yollanmış, bir süre sonra da elinde kocaman bir kabakla geri dönmüş. Devasa kabağı gören Mehdi "*Sen rüyanda hıyar görmemiş miydin, o elindeki kabak ne?!*" diye itiraz edince bizimkisi mazeretini sunmuş: Karım Ümmü Dülâme boş olsun ki Efendim, rüyamda gördüğüm kabak idi. Esasen bendeniz rüyamda tam olarak ne gördüğümü unutmuştum; ama pazarda bu kabağı rast gelince hatırlayıverdim.

Halife bu mazerete bayılıp kahkahayı koyuvermiş. Sonra da 5000 dirhem ihsanda bulunmuş.[147]

---

[146] İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 201; *Dîvânü Ebî Dülâme (Emîl Bedî' Ya'kûb)*, s.41-42; *Dîvânü Ebî Dülâme* (*Rüşdî Ali Hasen*), s.38.

[147] el-Husrî, *Cem'u'l-cevâhir*, s.101; *el-Muhâdarât fi'l-edeb ve'l-lüğa*, II, 571.

el-Eğânî'de yer alan bir anekdotu esas alacak olursak, Ebû Dülâme, zaman zaman biriken borçlarını ödemek için de gördüğünü iddia ettiği rüyaların teviline sığınmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki onun bu tekniği, Halife Mansur üzerinde de etkili olmuştur. Zira *Me'âhidü't-tansîs*'te yer alan bir anekdot şöyledir:

> Ebû Dülâme bir keresinde Halife Mansur'un huzuruna girip ona şu şiiri okumuş:
>
> رَأَيْتُكَ فِي الْمَنَامِ كَسَوْتَ جِلْدِي ثِيَابًا جَمَّةً وَقَضَيْتَ دَيْنِي
>
> فَكَانَ بَنَفْسَجِيُّ الْخَزِّ فِيهَا وَسَاجٌ نَاعِمٌ فَأَتَمَّ زَيْنِي
>
> فَصَدِّقْ يَا فَدَتْكَ النَّفْسُ رُؤْيَا رَأَتْهَا فِي الْمَنَامِ كَذَاكَ عَيْنِي
>
> Rüyamda gördüm seni, borcumu ödeyip bi de donattın beni elbiselerle
> Süslüyordu cemalimi mor ibrişim kıyafet, ipek gibi yumuşak bir şal ile
> Bu can sana kurban, gözümün rüyada gördüğünü hakikate tebdil eyle!
>
> Mansur, Ebû Dülâme'nin şiirinde belirttiği şeylerin tedariki hususunda talimat vermiş ama şunu söylemeden de edememiş: "*Sakın bir daha benim üzerimden böyle rüyalar görmeye kalkma, yoksa onu batıl ve karışık rüyalar sınıfına (*أَضْغَاث*) dâhil eder, beklentilerini boşa çıkarıveririm haberin olsun!*"[148]

c. Sus Payı Alma Yoluyla Menfaat Temini

Ebû Dülâme'nin menfaat temininde başvurduğu teknikler arasında, acımasız hicivlerine hedef olan muhataplarının, bu ağır eleştiri ve hakaretlerden kurtulmak için kendisine bizzat teklif ettikleri ya da bazı örneklerde halifenin o şahıslar adına bir nevi fidye olarak verdiği ihsanları devşirmek de vardır. Şairin beyitleri kısa süre zarfında saray duvarlarından çıkıp şiir ve edebiyat meclislerinde söylenir hale geldiğinden, diline doladığı, ahlaki ve fiziksel kusurlarının hicvedildiği hususan nüfuzlu kimseler, bu eleştirilerin insanlar arasında şüyu bulmasını istemediklerinden Ebû Dülâme'ye sus payı ödemeyi seve seve kabul etmiş görünmektedirler. Esasen buna benzer bir teknik, Arapların efsanevi mizah kahramanı Eş'ab b. Cübeyr tarafından Medine eşrafından Osman b. Ebân'a da uygulanmıştır. Klasik mizah koleksiyonlarının pek çoğunda aktarılan bir rivayete göre, Eş'ab, Medine mescidinde gazını kaçıran Osman b. Ebân'ın bu gafını kasten üzerine almış, mescidi Osman'dan önce kendisi terkederek cemaate yellenenin kendisi olduğu izlenimini vermiştir. Ancak daha sonra Osman'ın

[148] İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 200; el-'Abbâsî, Ebü'l-Feth, *Me'âhidü't-tansîs*, II, 219; *Dîvânü Ebî Dülâme (Emîl Bedî' Ya'kûb)*, s.118; *Dîvânü Ebî Dülâme* (*Rüşdî Ali Hasen*), s.84.

evine giderek "*üzerime aldığım gazının diyetini istiyorum*" diyerek bu davranışı mukabilinde ondan külliyetli miktarda para koparmıştır.

İşte Eş'ab'ın bu tekniğine benzer bir örnek Şair Ebû Dülâme tarafından da işletilmiştir. Rivayete göre şairimiz, İbn Züâl'in iki oğluna yönelik hiciv tehdidinde bulununca, Halife Mehdi şairin dilini -mecazen- kesmek için 10000 dirhemlik bir ihsanda bulunmuştur. Şöyledir hikâyesi:

> Birgün Ebû Dülâme Halife Mehdi'nin huzuruna varmış. O sırada huzurda İbn Züâl'in iki oğlu Muhriz ve Mukâtil de bulunuyormuş. Bu ikisi halifenin yanında Ebû Dülâme'yi meclisine aldığı için yüzüne karşı kendisini eleştirme cüreti gösteriyormuş. Bu duruma şahit olan Ebû Dülâme hemen aşağıdaki beyitleri okumuş:
>
> أَلَا أَيُّـهَا الْمَهْدِيُّ هَـلْ أَنْتَ مُـخْـبِـرِي وَإِنْ أَنْتَ لَمْ تَفْعَلْ فَهَلْ أَنْتَ سَائِلِـي
> أَلَمْ تَـرْحَمِ اللَّحْيَيْـنِ مِنْ لِـحْـيَـتَـيْهِمَا وَكِـلْـتَـاهُمَا فِـي طُـولِـهَا غَيْـرُ طَائِـلِ
> وَإِنْ أَنْتَ لَمْ تَفْعَلْ فَهَلْ أَنْتَ مُكْرِمِي بِـحَـلْـقِـهِـمَـا مِنْ مُـحْـرِزٍ ومُـقَـاتِـلِ
> فَـإِنْ يَـأْذَنِ الْمَهْدِيُّ لِـي فِيهِمَـا أَقُـلْ مَقَالًا كَـوَقعِ السَّيْـفِ بَـيْـنَ الْمَفَاصِلِ
> وَإِلَّا تَـدَعُـنِـي وَالْهُـمُـومُ تَـنُـو بُـنِـي وَقَـلْـبِـي مِنَ الْعِلْجَيْـنِ جَـمُّ الْبَـلَابِـلِ
>
> Ey Mehdi! Ya halledeceğini söyle bu işi sen kendin
> Ya da halletmezsen benim halletme mi ister misin?
> Hiç avurtlarına acımaz mısın sen sakallarından ötürü şu ikisinin
> Baksana sakal uzunlukları lüzumsuz ve abes bizimkilerin
> Traş etmeyeceğine göre, en iyisi sen
> Muhriz ve Mukâtil'i benim traş etmeme izin versen
> İzin verse Mehdi, bu ikisine dair
> Başı gövdeden ayıran kılıç gibi keskin konuşur bu şair
> Eğer izin vermezse kedere gark olurum
> İki hödük yüzünden üzülür de kahrolurum
>
> Beyitleri duyan Halife, has adamlarını Ebû Dülâme'nin dilinden korumak için teklifte bulunmuş: "*Bu ikisinin namusuna karşılık sana 10000 dirhem fidye versem ne dersin?*" Ebû Dülâme "*Emirülmüminin nasıl uygun görürlerse Efendim*" diyerek teklife tav olmuş. Halife iki adamı için bu meblağı ödemiş, Ebû Dülâme de şiirin devamını getirmemiş.[149]

[149] İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 207; *Dîvânü Ebî Dülâme (Emîl Bedî' Ya'kûb)*, s.106-107; *Dîvânü Ebî Dülâme* (*Rüşdî Ali Hasen*), s.76

d. Mahkemede Yalan Tanıklık Yapma Stratejisi

Menfaat tedariki için hiçbir ahlaki ilke tanımayan Ebû Dülâme çok rahat yalan söylemekte, taahhütlerini unutur görünmekte ya da mahkemede yalan yere şahitlik edebilmektedir. Birçok kaynakta yer alan bir rivayette, nüktedanımız, gayr-i ahlaki usullerle lehine nasıl fırsatlar yarattığının ilginç bir örneğini sunmaktadır. Anekdot bünyesinde yer alan beyitler aynı zamanda şiirin kalitesi üzerine değerlendirmeler yapan şiir münekkitleri tarafından da oldukça başarılı bulunmaktadır. Şöyledir anekdot:

> Bir keresinde bir Hristiyan hekim Ebû Dülâme'nin oğlunu tedavi etmek üzere evine gitmiş. Ebû Dülâme, hekime, oğlunu iyileştirmesi durumunda kendisine 100 dirhem vereceğini taahhüt etmiş. Hakikaten oğlu iyileşmiş ama Ebû Dülâme hekime demiş ki: "*Aslına bakarsan benim hiç param yok. Ama yemin olsun ben sana bu parayı sağlarım. Şu şartla ki: Yahudi bir komşum var. Ondan 100 dirhem alacaklı olduğunu iddia edip mahkemeye başvur. Hiç endişelenme kendisi varlıklı biri. Ben ve oğlum mahkemede senin lehine yalan şahitlikte bulunuruz. Zaten başka türlü bu parayı bizden alma şansın yok*".
>
> Hıristiyan hekim, Ebû Dülâme'nin sözünü dinleyip dediği gibi hareket etmiş. Nihayet Yahudi komşuyla birlikte mahkemeleşmek üzere Kadı İbn Şübrüme'nin huzuruna çıkmış. Kadı tam "*Kanıtın var mı?*" dediği sırada Ebû Dülâme ve oğlu içeri girmiş. Kadı işin içinde bir bit yeniği olduğunu anlamış. Tam davayı görmek üzere yerine geçeceği sırada Ebû Dülâme Kadı efendinin kulağına şu beyitleri fısıldamış:
>
> إِنِ النَّاسُ غَطَّوْنِـي تَغَطَّيْتُ عَنْهُمْ وَإِنْ بَحَثُوا عَنِّي فَفِيهِمْ مَبَاحِثُ
> وَإِنْ حَفَرُوْا بِئْـرِيْ حَفَرْتُ بِئَارَهُمْ لِيَعْلَمَ قَوْمِي كَيْفَ تِلْكَ النَّبَائِثُ
>
> Ahali beni görmezden gelirse ben de setrederim kusur ve günahlarını
> Didiklemeye kalkarlarsa geçmişimi, onlarda da ayıp-kusur pek çok ya
> Mazi kuyusunu eşmeye kalkarlarsa hiç acımam eşerim
> Cümle âlem bilsin diye sırlarını deşdikçe deşerim
>
> Bunu duyan İbn Şübrüme "*Senin geçmişini kim eşelemeye cesaret edebilir ki, Ebû Dülâme?*" demiş. Sonra da davacı Yahudiye dönüp "*Şahitleri gördün değil mi? Şimdi davalıya yol ver de gitsin. Sen de akşam vakti bana uğra*" demiş. Hıristiyan hekim laf dinlemiş. Kadı İbn Şübrüme de Ebû Dülâme'nin diline düşmemek için 100 dirhemlik ödemeyi kendi kesesinden yapmış.[150]

---

150 el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn (I-VIII)*, Thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmarrâî, Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, y.y., t.y., VIII, 230-31; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, VIII, 259-60; *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ*, I, 209; es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât,* XIV, 147, el-Müberred*, el-Kâmil fi'l-lüğa*, II, 36.

e. Menfaat Temininde Karı-Koca İşbirliği

Türlü vesilelerle saraydan hanesine bol bol atiye getirmesine rağmen -başta karısı olmak üzere- hane ahalisini pek memnun edemeyen Ebû Dülâme'nin, zaman zaman karısıyla olan geçimsizliğini stratejik amaçlı kullandığı görülmektedir. Birçok kaynakta zikredilen bir hikâyeye göre, en az kocası kadar tamahkâr tabiatlı biri olan karısı, Ebû Dülâme'den daha fazla caize getirmesi için onu ayartma teşebbüslerinde bulunmaktadır. Halife Mansur'un talep edilen zaruri ihtiyaçları geri çevirmediğini bilen Ebû Dülâme'nin, bu durumu oportünistçe kullandığı da dikkatlerden kaçmamaktadır. Mesela başta karısını hicvedip akabinde konuyu halifeden nazikçe talepte bulunmaya bağladığı meşhur bir şiir aşağıdaki anekdot bünyesinde yer almaktadır:

Ebû Dülâme bir keresinde Halife Mansur'un huzuruna girip ona şu kasidesini okumuş:

وَنَحْنُ مُشْتَبِهُو الْأَلْوَانِ أَوْجُهُنَا ... سُودٌ قِبَاحٌ وَفِي أَسْمَائِنَا شَنَعُ

إِذَا تَشَكَّتْ إِلَيَّ الْجُوعَ قُلْتُ لَهَا ... مَا هَاجَ جُوعَكِ إِلَّا الرَّيُّ وَالشِّبَعُ

أَذَابَكِ الْجُوعُ مُذْ صَارَتْ عِيَالَتُنَا ... عَلَى الْخَلِيفَةِ مِنْهُ الرَّيُّ وَالشِّبَعُ

لَا وَالَّذِي يَا أَمِيرَ الْمُؤْمنين قَضَى ... لَكَ الْخِلَافَةَ فِي أَسْبَابِهَا الرَّفْعُ

مَا زِلْتُ أُخْلِصُهَا كَسْبِي فَتَأْكُلُهُ ... دُونِي وَدُونَ عِيَالِي ثُمَّ تَضْطَجِعُ

شَوْهَاءُ مَشْنَأَةٌ فِي بَطْنِهَا ثَجْلٌ ... وَفِي الْمَفَاصِلِ مِنْ أَوْصَافِهَا نَدَعُ

ذَكَّرْتُهَا بِكِتَابِ اللَّهِ حَرَمَتْنَا ... فَلَمْ تَكُنْ بِكِتَابِ اللَّهِ تَرْتَجِعُ

فَاخْرَنْطَمَتْ ثُمَّ قَالَتْ وَهِيَ مُغْضَبَةٌ ... أَأَنْتَ تَتْلُو كِتَابَ اللَّهِ يَا لُكَعُ

أُخْرُجْ تَبَغَّ لَنَا نَخْلًا وَمُزْدَرَعًا ... كَمَا لِجِيرَانِنَا نَخْلٌ وَمُزْدَرَعُ

وَاخْدَعْ خَلِيفَتَنَا، إِنْ كُنْتَ سَائِلَهُ ... إِنَّ الْخَلِيفَةَ لِلسُّؤَالِ يَنْخَدِعُ

Karı-koca yüzlerimiz hep birbirine benziyor
Kapkara, çirkince suratlar; ayrıca adlarımızda da hayır yok
Birgün açlıktan dert yanınca bana, dedim ki: bak hatun
Seni bu kadar acıktıran şey tıka basa yeyip kana kana içmendir
Geçimimiz halifeden olalı beri seni açlık mı eritti böyle
Hâlbuki doyman da kana kana içmen de hep halifemiz sayesinde
Sana hilafeti bahşedene and olsun ki ey Emirülmüminin
Maişet imkânlarında bir darlık yok bizimkinin
Hâlâ kazancımı kendisine taşıyıp durmadayım
O ise bizden gizlice yeyip, yatağıma da o vakit geliyor

Suratı meymenetsiz, güzelliği varsa da sevimsiz mi sevimsiz
Koca göbekli; eklemlerindeki sıkıntılar yüzünden de cimadan uzağız
Kandisine Allah'ın kitabını hatırlattım, yine de bizi mahrum etti avrat
Allah'ın kitabı deyince hakkımızı verir mi bu kadın, heyhat
Bunun yerine burnunu kıvırıp öfkeyle çıkıştı bana:
Allah'ın kitabıyla mı geliyorsun karşıma, behey budala!
Git de hurmalık, tarla tapan talebinde bulun saraydan
Bak, komşularımızda hem tarla gani hem tapan
El açacaksan git de Halife hazretlerine el aç, onu kandır
Çünkü Halifemiz el açan kişiye yalandan da olsa inanır

Şiiri dinleyen Mansur "*Hatırın için inandık, Ebû Dülâme"* demiş "*Dile benden ne dilersen*". Ebû Dülâme de talebini iletmiş: "*Beytülmalden 3600 arşınlık arazi Efendim*". Halife talebi kabul etmiş. Ebû Dülâme derhal haznedara gitmiş, 60x60 ölçüsündeki arazinin krokisini haznedarın önüne koymuş. Beytülmal'e ait binaların da krokide araziye dâhil olduğunu gören haznedar doğruca Halifeye gidip durumu arz etmiş. Halife derhal Ebû Dülâme'yi çağırtıp bir güzel paylamış: "*Nasıl adamsın sen? Benden imkânsızı mı talep ediyorsun!*"

Ebû Dülâme ortamı yumuşatmak için hemen şöyle bir savunma yapmış: Bunun mümkün olmadığının pekâlâ ben de farkındayım, Halife hazretleri. Ancak biliyorsunuz, sizin Fırat kenarında iki araziniz var. Biri "نُور" diğeri "بَرْنُور" adındaki mıntıkada; Bu her iki isim de "نَارٌ" yani "ateş" kökünden türeme. Açıkçası Efendim, Ebû Dülâme ve ailesi size kıyamaz; ateşe onlar sizden daha müstehak!"

Bunu duyan Halife pes edip "*Al ikisi de senin olsun, inşallah hayrını görmezsin!*" demek zorunda kalmış."[151]

Rivayete göre bu iki arazi ölümünden sonra Ebû Dülâme'nin vereselerine de intikal etmiş ve hepsi tarihten silininceye kadar da ondan istifade etmişler.[152]

Bunun dışında Ebû Dülâme'nin, saray çevresinden caize temini için türlü yalan ve tezgâhlara başvururken geliştirdiği hile stratejilerine karısı Ümmü Dülâme'yi ortak ettiğini de görmekteyiz. Esasen kocasının fırsatçılığı vesilesiyle haneye getirdiği atiyyelerden son derece memnun olan Ümmü Dülâme, bir seferinde onun bu fırsatçılığında kendisine işbirlikçi olarak hizmet etmiştir. Başta Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ı,

[151] en-Neşşâbî, *el-Müzâkere fî elkâbi'ş-şu'arâ*, IV, 231-32; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 38-39; el-'Abbâsî, Ebü'l-Feth, *Me'âhidü't-tansîs*, II, 212-13; Zeylü Târîhi Bağdâd, I, 20-21; *Dîvânü Ebî Dülâme (Emîl Bedî' Ya'kûb)*, s.78-81; *Dîvânü Ebî Dülâme* (*Rüşdî Ali Hasen*), s.62-63; 'Abduh Bedevî, *eş-Şu'arâü's-sûd*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'âmme li'l-kitâb, Mısır, 1988, s.179.

[152] en-Neşşâbî, *el-Müzâkere fî elkâbi'ş-şu'arâ*, IV, 231-32.

İsfehânî'nin *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'sı ve Beyhakî'nin *el-Mehâsin ve'l-mesâvi*'i olmak üzere önemli tarih ve edebiyat klasiklerinde zikredilen bu anekdot, karı-koca işbirliği ile sağlanan menfaat tedarikinin de en nadide örneklerinden biridir. Şöyledir hikâye:

> Ebû Dülâme birgün Mehdi'nin huzuruna girmiş, selam verip oturmuş. Sonra birden hüngür hüngür ağlamaya başlamış. Mehdi ne olduğunu sorduğunda "*Karım Ümmü Dülâme sizlere ömür*" demiş. Halife, Ebû Dülâme'yi bu halde gördüğü için çok üzülüp derinden bir "*İnna lillah ve inna ileyhi râciûn*" çekmiş. "*Başın sağolsun*" dedikten sonra da hemen kendisine 1000 dirhem para çıkarıp takdim etmiş, "*Bununla yaralarını sarmaya çalış*" demiş. O da parayı alıp saraydan ayrılmış.
>
> Eve gelen Ebû Dülâme bu defa karısına aynı taktiği vermiş: "*Hemen Hayzurân'a gidiyor, benim öldüğümü söylüyorsun. Sonra da yanında salya sümük ağlamaya başlıyorsun!*"
>
> Gerçekten de Ümmü Dülâme Hayzurân'ın kapısına varmış, izin isteyip girmiş. Planladıkları gibi içeri girer girmez ağlamaya başlamış. Hayzurân ne olduğunu sorunca Ebû Dülâme'nin öldüğünü söylemiş. O da "*İnna lillah*" deyip taziyelerini iletmiş. Ayrıca Ümmü Dülâme'nin kederine üzüldüğünden çıkarıp bir de 2000 dirhem para takdim etmiş. O da hayır dua edip saraydan ayrılmış.
>
> Daha sonra Halife Mehdi sarayda karısıyla karşılaşınca aralarında şu diyalog geçmiş:
>
> Hayzurân: Duydun mu bey, Ebû Dülâme ölmüş.
>
> Mehdi: Bir yanlışın var, hatun. Ölen Ebû Dülâme değil, Ümmü Dülâme.
>
> Hayzurân: Yemin ediyorum Ebû Dülâme!
>
> Mehdi: Nasıl olur, az önce benimleydi hergele, daha demin yanımdan ayrıldı!
>
> Hayzurân "*İmkânı yok bey, Ümmü Dülâme az önce bana uğradı!*" deyip yaşadıklarını anlatmış, karısının hüngür hüngür ağlayışından söz etmiş. Bunu duyan halife meseleyi anlayıp gülmeye başlamış. Karı-koca bu ikili fırsatçının çevirdiği dümen karşısında da hayretten ağzı açık kalmış.[153]

8. Ebû Dülâme Nüktelerinde Otantiklik Sorunu

Ebû Dülâme'ye nispet edilen nüktelerin az da olsa bir bölümünde ciddi manada nispet sorunları bulunmaktadır. Aynı hadisenin konu edildiği iki tarihsel anekdotun Ebû Dülâme dışındaki kahramanları arasında zaman zaman belirgin farklılıklar göze çarpmaktadır. Mesela klasik Arap edebiyatı ve mizahı kaynaklarının pekçoğunda zikredilen ve av köpeği talebini konu alan meşhur anekdotun ana karakterleri arasında ciddi farklılıklar söz konusudur. Farklılığın değişik düzeylerdeki boyutları dikkat çe-

[153] *el-Mehâsin ve'l-mesâvi'*, s.645-46; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 636; *Târîhu Bağdâd*, VIII, 493.

kici olmalı ki, konuya dair bir makale incelemesi Hartmut Fähndrich tarafından "Halifeden Taviz koparmak: Ebû Dülâme ve Mansur'la ilgili Bir Anekdotun Birkaç Varyantının Tahlili"[154] başlığıyla kaleme alınmıştır.

Hamevî'nin Câhız'a nispetle aktardığı bir rivayeti esas alırsak, sözü edilen anekdot Ebû Dülâme ile Seffâh ya da Halife Mansur arasında cereyan etmiştir.[155] Başka bazı kaynaklarda ise aynı hikâyedeki Ebû Dülâme'nin muhatap olduğu şahıs Halife Mehdî'dir.[156]

Konuya dair en tipik örneklerden bir diğeri ise, Ebû Dülâme'nin bir Halife yakınının vefatı münasebetiyle saraya hâkim olan matem havasını, bir espri sayesinde cümbüş ortamına çevirdiği ve tezimizin ilgili bölümünde zikrettiğimiz meşhur olaydır. Kaynakların neredeyse tümünün ittifakla aktardığı meşhur hikâyenin ana kahramanı Ebû Dülâme, klasik kaynaklardan sadece İbnü'l-Mu'tez'in *Tabakâtü'ş-şu'arâ*'sında yerini Ebü'ş-Şamakmak'a bırakmaktadır.[157]

Kaftanın parçalanması ve tavuklarla kümese hapsedilme hadisesini konu alan meşhur anekdot ise, İbnü'l-Mu'tezz'in *Tabakâtü'ş-şu'arâ*'sında Ebû Dülâme'ye değil de Hammâd el-'Acred'e nispet edilmiştir. Gerçi meyhaneye baskın yapıldığı sırada Ebû Dülâme de Hammâd el-'Acred'in yanında bulunmakta ancak bir şekilde hengâmeden yararlanıp oradan kaçmayı başarmaktadır. Hususan Ebû Dülâme'nin "tüymesini (هَرَبَ) fiilini" de konu alan senaryo tespitlerimize göre sadece *Tabakâtü'ş-şu'arâ*'da yer almaktadır.[158] Buna göre farklı kaynaklarda yer alan değişkenleri bir tablo içerisinde özetlemek mümkün olacaktır:

Kaynak	Kümese Hapsedilen Karakter	Dönemin Halifesi
Tabakâtü'ş-şu'arâ	Hammâd el-'Acred	Mehdi
el-Müzâkere fî elkâbi'ş-şu'arâ	Ebû Dülâme	Mansur

[154] Hartmut Fähndrich, Compromising the Caliph: Analysis of Several Versions of an Anecdote about Abū Dulāma and al-Manṣūr, Journal of Arabic Literature, Brill, 1977, VIII, 36-47.

[155] el-'Abbâsî, Ebü'l-Feth, *Me'âhidü't-tansîs*, II, 212.

[156] İbn 'Abdi Rabbih, *el-'Ikdü'l-ferîd*, VIII, 142; İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, 58; el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 492

[157] İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s.126.

[158] İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s.71.

Pekçok klasik kaynakta zikredilen meşhur bir Ebû Dülâme nüktesinde ise hem bazı şahıslar hem de olay örgüsünde ciddi farklılıklar göze çarpmaktadır. En temel farklılıklar aşağıda belirtilmiştir:

Kaynak	Farklılıklar
Tuyûriyyât	İlgili bölümde tam metnini verdiğimiz üzere, hikâyenin özellikle bu ve birkaç kaynaktaki versiyonunda Ebû Dülâme, bir eşek davasında bir hanımefendinin lehine şahitlik edecek olup da Kadı İbn Ebû Leylâ onun tanıklığını reddedince, Ebû Dülâme, meşhur إِنِ النَّاسُ غَطَّوْنِـي تَغَطَّيْتُ عَنْهُمْ وَإِنْ بَحَثُوا عَنِّي فَفِيهِمْ مَبَاحِثُ وَإِنْ حَفَرُوْا بِئْـرِيْ حَفَرْتُ بِئَارَهُمْ لِيَعْلَمَ قَوْمِي كَيْفَ تِلْكَ النَّبَائِثُ dizelerini mahkeme arefesinde kadının kulağına okumaktadır.[159]
el-Vâfî bi'l-vefeyât ve diğer pek çok eser	*el-Vâfî bi'l-vefeyât* ve başka pek çok kaynaktaki bir versiyonda ise hikâyenin kurgusu bambaşkadır. Herşeyden önce bir eşek davası söz konusu değildir. Ebû Dülâme'nin çocuğu hastalanmış, bir doktor çağrılmış, doktora verilecek para bulunamayınca bir kumpas yapılmaya karar verilmiş ve bu kum-pas çerçevesinde bir şahitliğe ihtiyaç duyulmuş, olayların devamı ise paralel biçimde buna göre şekillenmiştir. Ayrıca bizzat bu kaynak bünyesinde kadı efendinin ismi konusunda da bir tereddüt söz konusudur: Kadı, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ mı yoksa Abdullah b. Şübrüme mi burası net değildir.[160]

Anekdotların nispet sorunları esasen klasik edebiyatın önemli meselelerinden biridir. Ancak çok eski çağlardan bu yana, belirli bir rivayeti farklı şahıslara nispetle anlatma, anlaşıldığına göre pek de yadırganan bir durum değildi. Tam tersine, kıymetli bir edebi ürün farklı zaman, zemin ve ortamlarda kurgusu kısmen değiştirilerek yeni nesillere aktarılabiliyordu. Sözü edilen olguya, bir başka ifadeyle rivayet farklılıklarını son derece tabii gören anlayışa Husrî el-Kayrevânî çok erken bir tarihte, *Cem'u'l-cevâhir fi'-mülah ve'n-nevâdir* adlı eserinde dahi dikkat çekmiştir:

وَقَدْ تَقَدَّمَ لَهُ بَعْضُ هٰذَا حِكَايَةً مَعَ الْمَنْصُورِ، وَالرُّوَاةُ يَخْتَلِفُونَ، وَهُوَ أَدَبٌ لَا يُخْطَبُ أَبْكَارُهُ بِالنَّسَبِ.

[159] *et-Tuyûriyyât*, I, 132-33; el-Büstî, Ebû Hâtim, *Ravdatü'l-'ukalâ ve nüzhetü'l-fudalâ*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, t.y., s.126; el-'Abbâsî, Ebü'l-Feth, *Me'âhidü't-tansîs*, II, 213-14.

[160] *Kitâbü'l-'ayn*, VIII, 230-31; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, VIII, 259-60; *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ*, I, 209; es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât,* XIV, 147, el-Müberred*, el-Kâmil fi'l-lüğa*, II, 36.

> Daha önce benzer bir rivayet, Halife Mansur ile ilgili de zikredilmişti. Raviler rivayetlerinde farklılaşabilmektedir. Zira edebiyatın bu nevi, nispet yoluyla sahiplenilemeyecek cinstendir.[161]

Bir diğeri ise, Ebû Dülâme'nin bir Halife yakınının vefatı münasebetiyle saraya hâkim olan matem havasını, bir espri sayesinde cümbüş ortamına çevirdiği ve tezimizin "Matem Havasını Dağıtan Nüktedan" başlıklı bölümünde zikrettiğimiz meşhur olaydır. Farklı kaynaklarda yer alan değişkenlere ilgili bölümde yeterince değinildiğinden burada tekrar zikredilmeyecektir.

Yine tespitlerimize göre, klasik kaynaklardan sadece el-Müberred'in *Kitâbü'l-Fâdıl*'da zikredilen bir anekdotta, Ebû Dülâme'nin muhatap olduğu halifenin kimliği noktasında bir muğlaklık söz konusudur ve bu durum bizzat nükte derleyicisi tarafından ifade edilmiştir. Şöyledir anekdot:

> Bir keresinde Şair Ebû Dülâme, üzerinde gösterişli ve lükse kaçan bir kaftanla olduğu halde Halife Mansur'un (ya da Mehdî'nin) huzuruna girmiş. Halife "*Hayırdır inşallah. Üzerindeki bu kaftan neyin nesi, Ebû Dülâme?*" diye sormuş. Ebû Dülâme "*Efendim*" demiş "*bendeniz ne zaman bir halife ölecek olsa, üzerime bu kaftanı giyerim!*"
>
> Halife onun bu sözüne şaşkınlığını şöyle izah etmiş: Bu sözüyle o, beni, (artık sonu gelmiş, hükmü geçmeyen, esamisi okunmayan) "bir ölü" olarak mı tasvir etti, bilemiyorum.[162]

Kimi farklılıklar ise nispeten daha önemsiz düzeydedir. Örneğin Halife Mansur'un karısının defnini konu alan meşhur anekdotun birkaç rivayet varyantı arasında böyle bir farklılık görülür. Edebiyat ve mizah antolojilerinin ittifakla belirttiğine göre Ebû Dülâme, Mansur'a malum espriyi henüz cenaze kabir başına getirilmeden yapmıştır. Hâlbuki Müberred'in *el-Kâmil fi'l-lüğa*'sında rivayetin münferit kalan bir varyantında, şaka, cenazenin defin işleminin hemen sonrasında gerçekleşmiştir ki, olayın bu hikâye biçiminde daha ayrı bir mizahi vurgu kendisini hissettirmektedir.[163]

Ebû Dülâme'nin Irak'ın taşrasında okuduğu yemin beytini konu alan ve tezimizin "Ebû Dülâme Nüktelerinde Oportünizm ve Stratejiler" başlığı altında çevirisini sunduğumuz anekdotun tali karakteri üç ayrı şekilde takdim edilmektedir. Buna dair değişkenleri tabloda şu şekilde göstermek mümkündür:

Kaynak	**Ebû Dülâme'nin methiyesini takdim ettiği şahıs**

[161] el-Husrî, *Cem'u'l-cevâhir*, s.111.
[162] el-Müberred, Ebü'l-'Abbâs, *Kitâbü'l-Fâdıl*, Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 3.Baskı, Kahire, 2000, s.51.
[163] el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-lüğa*, I, 99.

el-‘Ikdü’l-ferîd	Yezîd b. Mezîd[164]
Siyerü a‘lâmi’n-nübelâ	Halife Mehdi[165]
el-‘Ikdü’l-ferîd	Ebû Dülef el-‘İclî[166]

[164] İbn ‘Abdi Rabbih, *el-‘Ikdü’l-ferîd,* VIII, 142.
[165] ez-Zehebî, *Siyerü a‘lâmi’n-nübelâ*, VII, 375.
[166] İbn ‘Abdi Rabbih, *el-‘Ikdü’l-ferîd,* I, 221.

III. BÖLÜM
BİR ŞAİR OLARAK EBÛ DÜLÂME

Klasik Arap edebiyatı kaynaklarının pekçoğunda Ebû Dülâme'nin şiir sanatı konusunda yetkin (مُفْلِق) bir şahsiyet olduğunu ifade eden tanımlamalar yer alır. Bunların bir kısmı onun fıtri bir şiir selikasına sahip (مَطْبُوع), beyitlerinin pek çoğunun hazırlıksız olarak söylenen (irticalen) şiir nevinden olduğunu,[167] dinleyenlerin de bundan büyük bir keyif aldığından söz eder. Değişik kaynaklarda yer alan aşağıdaki kayıtlar da Ebû Dülâme'nin şairliği konusunda tartışmasız bir mutabakatın varlığını tesbit eder:

مَلِيحُ الشِّعْرِ	"Hoş bir şiiri vardı."[168]
شَاعِرٌ مَطْبُوعٌ	"Tekellüfsüz, fıtri bir şairdir."[169]
وَكَانَ مَطْبُوعًا كَثِيرَ النَّوَادِرِ فِي الشِّعْرِ	"Şiir hususunda fıtri bir selikaya sahipti."[170]
وَلِأَبِـي دُلَامَةَ شِعْرٌ كَثِيرٌ كُلُّهُ جَيِّدٌ.	"Ebû Dülâme'nin çok sayıda şiiri vardır ve bunların hepsi de nitelikli şiirlerdir."[171]
وَكَانَ أَبُو دُلَامَةَ غَزِيرَ الشِّعْرِ، مُفْتَنًّا فِي أَسَالِيبِهِ.	"Ebû Dülâme şiiri bol bir şairdi, şiir üslupları konusunda da son derece hünerliydi."[172]
وَأَخْبَارُ أَبِـي دُلَامَةَ وَشِعْرُهُ كَثِيـرَةٌ.	"Ebû Dülâme'ye dair anlatılar ve şiirler sayıca çoktur."[173]
وَكَانَ أَبُو دُلَامَةَ مَطْبُوعًا مُفْلِقًا ظَرِيفًا كَثِيرَ النَّوَادِرِ فِي الشِّعْرِ.	Ebû Dülâme şiir konusunda rivayetleri bol bir nüktedan idi; hazırcevaplık yeteneği vardı.[174]
وَلَهُ أَشْعَارٌ كَثِيرَةٌ وَذَكَرَهُ ابْنُ الْمُنَجِّمِ فِي كِتَابِ الْبَارِعِ فِي اخْتِيَارِ شِعْرِ الْمُحْدَثِينَ.	Onun pek çok şiiri bulunmaktadır ve İbnü'l-Müneccim *el-Bâri' fi'h-tiyâri şi 'ri'l-muhdesîn*'inde ondan söz etmiştir.[175]

Ebû Dülâme tarihsel dönem itibariyle Emevi hanedanının çöküşüne, Abbasi devletinin kuruluşuna şahitlik eden geçiş dönemi şairlerinden olduğundan, Mustafa

[167] *el-Fükâhe fî şi'ri Ebî Dülâme*, s.25.
[168] *el-Mu'telif ve'l-muhtelif fî esmâi'ş-şu'arâ*, s.167.
[169] *el-A'lâm*, III, 50.
[170] el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 488.
[171] *Mu'cemü'l-üdebâ*, III, 1328.
[172] en-Neşşâbî, *el-Müzâkere fî elkâbi'ş-şu'arâ*, s.231.
[173] İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s.62.
[174] İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s.54.
[175] İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 325.

Sâdık er-Râfi'î, emsali bir dizi şair gibi (Beşşâr b. Bürd, Mervân b. Ebû Hafsa, Vâlibe b. el-Habbâb, Yahyâ b. Ziyâd, Mutî' b. İyâs ve diğerleri) onu da "muhadram" şairler kadrosu içerisinde (شُعَرَاءِ مُخَضْرَمِيالدَّوْلَتَيْنِ) zikretmiştir.[176] Dolayısıyla İbnü'l-Münecccim lakaplı edebiyat tarihçisi ve mûsiki nazariyatçısı Ebû Ahmed Yahyâ b. Alî'nin (ö. 300/912) günümüze ulaşamasa da, *Kitâbü'l-Bâhir fî ahbâri şuʿarâʾi Muhadrameyi'd-devleteyn* adlı eserinde Ebû Dülâme'ye dair şiir örneklerinin bulunduğunu tahmin etmek zor olmasa gerektir.

Bununla birlikte nüktedanımız, Abbâsi halifelerinden üçünün saraydaki şuara meclislerinde sanat değeri yüksek şiirler inşad etmiş, methiyeler yazmıştır.[177] İbnü'l-Mu'tezz'in *Tabakâtü'ş-şu'arâ*'sındaki bir değerlendirmeyi esas alırsak, Ebû Dülâme saray şairlerinin arasına karışıyor, şiirin her nevinde onlarla boy ölçüşüyordu. Hususan şarap ve bahçe tasvirleri konusunda eline su dökecek, kendisiyle aşık atacak bir şair söz konusu değildi. Halifelere düzdüğü nefis methiyeleri dolayısıyla da "*Halifelerin Meddahı* (وَكَانَ مَدَّاحًا لِلْخُلَفَاءِ)" olarak da tarif ediliyordu.[178]

Ebû Dülâme içinde bulunduğu sosyal çevre itibariyle de şiir sanatıyla hep haşir neşir olmuştur. Onun sık sık bir araya geldiği şair dostları vardı. Bu şairler arasında Beşşâr b. Bürd, Ebü'l-'Atâ es-Sindî gibi meşhur şahsiyetler de bulunmaktaydı. Bağdâdî, şairimizin diğer şair dostlarıyla şiir meclislerinde bir araya geldiğini, fesahat ve selikasıyla onların şiirlerini yerdiğini, atışmalara girdiğini ve her defasında onları köşeye sıkıştırdığından bahseder. Özellikle hamriyyât ve ravziyyât kategorisindeki şiirlerinde nadir tasvirlerde bulunmuş, emsallerinden çok ileri bir sanat düzeyine ulaşmıştır.[179]

Ebû Dülâme'nin, hayatının çok erken bir döneminde şairlik vasfıyla temayüz ettiğini gösteren bir takım tarihsel kayıtlar söz konusudur. Sözgelimi bir mübareze meydanına sürülmek istendiğini anlatan meşhur bir anekdotta, bu konuda yapılmış açık bir itirafı görebiliriz:

> Halife Mansur bir keresinde ordu komutanı Ravh b. Hâtim'i haricilerin üzerine salmıştı. Ebû Dülâme bu sefer sırasında Ravh b. Hâtim ile kar-

[176] *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, II, 306.
[177] *el-A'lâm*, III, 50.
[178] İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s.54.
[179] el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 488.

şılaştı. Ravh kendisine "*Keşke sen de bizim şu istikametteki cengimize iştirak etsen. Böylece şiir sanatında namın yürüdüğü gibi yiğitlik sayfasına da adın yazılırdı*" deyince, Ebû Dülâme önce gülmüş sonra da "*dinle Ravh*" deyip aşağıdaki beyitleri okumuş:

إِنِّـي أَعُـوذُ بِـرَوْحٍ أَنْ يُـقَـرِّبَـنِـي إِلَى الْقِـتَالِ فَـيَـشْـقَى بِـي بَنُو أَسَـدِ
إِنَّ الـدُّنُـوَّ مِـنَ الْاِعْتِدَاءِ تَعْـلَـمُـهُ مِمَّـا يُـفـرِّقُ بَـيْـنَ الـرُّوحِ وَالْجَسَـدِ

Ravh'a yalvarıyorum, cenk meydanına sürmesin sakın beni
Yoksa bir talihsizlik yaşar -soylu kabilesi- Benî Esed
Sen de bilirsin ki, saldırıya yaklaştıkça adım adım
Birbirinden ayrılır kâmilen ruh ve ceset

Ravh bu beyitleri duyunca gülmüş ve Ebû Dülâme'ye bahşiş verilmesi talimatını vermiş.[180]

Ebû Dülâme hak hukuk konusundaki şaibeli tavırları ve dalavereli ilişkileri yüzünden çevresindeki insanlarla zaman zaman mahkemeye düşmüştür. İddialı olduğu şiir yeteneği zaman zaman nüktedanımızı içine düştüğü durumdan kurtaran bir can simidi olmuş, bazen karşı tarafın, bazen de Kadı'nın tebessümüne yol açacak mizahiciv karışımı beyitleri sayesinde her zaman ortamın havasını yumuşatmayı bilmiştir. Aşağıdaki anekdot, Ebû Dülâme'nin davalık olduğu bir mahkemede söylediği beyitlerin hem mizahi kalitesini yansıtmakta, hem de "*medih görünümlü zem*" ya da "*zem görünümlü medih*" babında değerlendirilebilecek edebi bir nükte örneği sunmaktadır:

Adamın biri oturduğu evle alakalı olarak Ebû Dülâme'den davacı olmuş ve birlikte mahkemeye Kadı 'Âfiye'ye gitmişler. Ebû Dülâme mahkemeye varınca orada şu beyitleri okumuş:

لَـقَـدْ خَاصَمَتنِي دُهَـاةُ الـرِّجَـالِ وَخَاصَمتُـهَـا سَـنَـةً وافِـيَـه
فَـمَـا أدحـضَ اللهُ لـي حُـجَّـةً وَلا خَـيَّبَ اللهُ لـي قَافِـيَـه
ومن خِفتُ من جَورِهِ في القَضَاءِ فَلَستُ أخَـافُـكَ يَا عَافِـيَـه

Cin fikirli niceleri beni verdi mahkemeye
Davalık oldum onlarla -az değil- tam bir sene
Ne bir delilimi boşa çıkardı Yüce Rab
Ne kafiyemin düzenini eyledi harab

[180] İbn 'Abdilber, *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis*, thk. Muhammed Mürsî el-Hûlî, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1981, I, 484; el-Bağdâdî, Ebü'l-'Alâ Sâ'id, *Kitâbü'l-füsûs fi'l-mülah ve'n-nevâdir (I-V)*, thk. Abdülvehhâb et-Tâzî Se'ûd, el-Memleketü'l-Mağribiyye li'l-vizârati'l-evkâf ve'ş-şuûni'l-İslâmiyye, 1994, IV, 222.

Kimsenin zulmünden tırsmadım mahkemede
Hele senden hiç korkmuyorum, Kadı ‘Âfiye!

Şiiri duyan Kadı ‘Âfiye “*Andolsun seni Emirülmüminine şikâyet edecek ve beni hicvettiğini kendisine söyleyeceğim*” deyince, Ebû Dülâme “*O zaman Halife seni görevinden azleder*” karşılığını vermiş. Kadı “*Neden?*” diye sorunca da “*Çünkü sen*” demiş “*daha medihle hicvi bile birbirinden ayırmayı beceremeyen bir adamsın?*” deyivermiş. Bu muhavere Mansur’un kulağına gidince kendisini gülmekten alamamış ve derhal Ebû Dülâme’ye ihsanda bulunulması talimatını vermiş.[181]

Ebû Dülâme’nin kısa şiir parçalarının bir bölümünün konusu, fırsatçı ve menfaatçi kişiliğinin ruhunu yansıtacak şekilde para ve alacak-verecek meseleleriyle ilgilidir. Anlaşıldığına göre nüktedanımız, şairlik karihasının bir bölümünü, hususan bu amaca yönelik kullanmış, alacaklılarını nazım yoluyla diline dolamış ve görüldüğü kadarıyla muhataplarını bu suretle tedirgin edip borçlarını tahsil etmiştir. İlgili manzumelerde şairimizin, hicvi mizah ile başarılı şekilde harmanladığı ve her girişim sonrasında amacına ulaştığı anlaşılmaktadır. Sözgelimi Mansur döneminde patlak veren bazı hadiseleri bastırmak için Basra asayiş amiri olarak görevlendirilen Saîd b. Da‘lec, bir bedeviye olan 175 dirhemlik borcunu ödemede güçlük çeken Ebû Dülâme’ye, okuduğu bir şiiri dolayısıyla kolaylık sağlamakta, hatta ona borcundan daha fazla ihsanda da bulunmaktadır:

Bir keresinde Ebû Dülâme Temimoğullarının mevlâsı Saîd b. Da‘lec’in makamına gidip ona şu şiirini okumuş:

إِذَا جِئْتَ الْأَمِيرَ فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ الرَّحِيمِ
وَأَمَّا بَعْدُ ذَاكَ فَلِي غَرِيمٌ مِنَ الْأَعْرَابِ قُبِّحَ مِنْ غَرِيمِ
لَزُومٌ مَا عَلِمْتُ لِبَابِ دَارِي لُزُومَ الْكَلْبِ أَصْحَابَ الرَّقِيمِ
لَهُ مِئَةٌ عَلَيَّ وَنِصْفُ أُخْرَى وَنِصْفُ النِّصْفِ فِي صَكٍّ قَدِيمِ
دَرَاهِمُ مَا انْتَفَعْتُ بِهَا وَلٰكِنْ وَصَلْتُ بِهَا شُيُوخَ بَنِي تَمِيمِ
أَتَوْنِي بِالْعَشِيرَةِ يَسْأَلُونِي وَلَمْ أَكُ فِي الْعَشِيرَةِ بِاللَّئِيمِ

Emire varınca selam söyle, Rahim olan Allah’ın selamı üzerine olsun
İmdi: Bir alacaklım var. Bedevilerden ki öylesi olmaz olsun

[181] İbnü’l-Mu‘tez, *Tabakâtü’ş-şu‘arâ*, s.58; İbnü’l-Cevzî, *Ahbârü’l-hamkâ ve’l-muğaffelîn*, şerh: Abdülemîr Me-hennâ, Dârü’l-fikri’l-Lübnânî, 1. Baskı, Beyrut, 1990, s.108; *el-Muntazam fî târîhi’l-mülûk ve’l-ümem (I-IX)*, Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, t.y., IX, 53; *el-Müstetref*, II, 6.

Kapımı aşındırıp durmada bu herif, kendimi bildim bileli
Ashab-ı Kehf'in kapısından hiç ayrılmayan köpek misali
175 dirhem borçluyum kendisine, fih tarihinden senetli
O dirhemlerin, görsem iyi, hiç görmedim ki hayrını
Aksine bu yüzden andırır oldum Benî Temîm piranını
Şimdi de sülaleyi sokmuşlar tahsil için devreye
Serde de hiç pintilik yok ki, yakın uzak çevreye!

Beyitleri duyan emir bir yandan gülerken bir yandan da adamlarına 275 dirhem hazırlamalarını söylemiş. Sonra da Ebû Dülâme'ye şunu demiş: İnsaf ehli kötülük etmez. Yakana yapışanlara karşı derdine derman oldum, üstelik 100 dirhem de fazla verdim.[182]

Abbasi halifelerinden özellikle Mansur, Ebû Dülâme'nin şiirlerine hayrandı. Şiirin iyisini kötüsünü ayırt etme melekesine sahip bir halife olan Mansur'a, kendi şiirleri vesilesiyle müdahanede bulunmaya çalışanları ise alaya almıştır Ebû Dülâme. Sadece İbnü'l-Mu'tezz'in *Tabakâtü'ş-şu'arâ*'sında aktarılan bir rivayete göre böyle şakşakçı bir nüdema güruhunu halife Mansur'un gözünden düşüren nüktedanın hikâyesi şöyledir:

Bir keresinde Ebû Dülâme, Halife Ebû Cafer el-Mansûr'a bir şiir okumuş, o da şiiri çok beğenmişti. Esasen halifenin, zevkine hitap eden şiirleri beğenen nedimleri has meclisine almak gibi bir âdeti vardı. Ebû Dülâme nedimlerin bu şiirde de aynı saikle beğenilerini aşırıya vararak izhar ettiklerini görünce, Mansur'a "*Vallahi ey Emir, bu yalakalar şiirin iyisinden kötüsünden anlamıyor; sadece sen beğendiğin için beğeniyorlar. İstersen bunu sana ispat edebilirim*" dedi. Halife "*Hadi öyleyse*" deyince başladı Ebû Dülâme şu beyiti okumaya:

أَنْعَتُ مُهْرًا كَامِلًا فِـي قَدْرِهِ مُرْكِبًا عِجَانُهُ فِـي ظَهْرِهِ

Kusursuz bir tay vasfediyorum, gelmiş binme kıvamına
Makatıyla tenasül uzvunun (apış) arasını desen, taaa sırtında

Şiir tamamlanınca huzurda bulunan nedimler beğenilerini ifade etmişler. Bunun üzerine Ebû Dülâme "*Ben size demedim mi, Efendim*" demiş. Mansur da hayretle "*Vallahi haklıymışsın, Ebû Dülâme*" demiş "*Gerçekten hiç apış arası sırtta olur mu?!*"[183]

[182] İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 207; en-Nümeyrî, Ömer b. Ebû Şebbe, *Ahbâru Basra*, thk. Selmâ Abdülhamid Hü-seyin el-Hâşimî, Merkezü Türâsi'l-Basra, 1.Baskı, 2014, s.432-34; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 322.

[183] İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s.59.

Aşağıdaki anekdotta ise, Ebû Dülâme'yi şiir sanatında otorite kabul eden Halife Mansur'un, Arap şiirinin en iyi beytinin hangisi olduğu hususunda hakemliğine başvurduğunu, onun da doğruca kendisine ait bir beyti işaret ettiğini görmekteyiz:

> Bir keresinde Halife Mansur "*Araplarca söylenmiş en şairane beyit hangisi, Ebû Dülâme*?" diye sormuş. "*Çocukların dahi ağızlarından düşmeyen bir beyit, Efendim*" demiş. Mansur "*Hangisiymiş o?*" diye merakla sorunca Ebû Dülâme kendisine ait o meşhur beyti okumuş:
>
> مَا أَحْسَنَ الدِّينَ وَالدُّنْيَا إِذَا اجْتَمَعَا وَأَقْـبَـحَ الْكُفْرَ وَالْإِفْلَاسَ بِالـرَّجُـلِ
>
> Ne hoş cem olunca insanda dünya ile din
> Züğürtlüğün küfürle düetiyse pek çirkin.[184]

Ebû Dülâme'nin bu beytindeki sanatsal durum üzerine münekkitler bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Mesela İbn Ebî İsba' , onun bu beytini, iki şatrında üçerli iki grup sözcüğün karşılaştırılarak sergilendiği en zengin ilk "mukabele" örneği sayar.[185] İbn Hıcce el-Hamevî, mezkur beyti, Mütenebbî'ye ait bir beytin mukayesesi sadedinde daha üstün bularak şöyle der:

> Ebû Dülâme'nin her bir beyti, "mukabele" sanatı bakımından Mütenebbî'ninkinden daha üstündür. Zira Ebû Dülâme, Mütenebbî'nin aksine, mukabeleyi zıt kavramlar arasında gerçekleştirmiştir. Zıtlar arasında yapılan mukabele daha ziyade methe değerdir.[186]

A. Şiirlerinin Konuları

Bir doğaçlama şairi olan Ebû Dülâme'nin farklı konu ve temalara dâhil edilebilecek pek çok kısa şiiri vardır. Bunların bazısında, özellikle şarap (hamriyyât) ve bahçe tasvirleri (ravziyyât) konusundaki özgünlük ve yetkinliği hususunda ittifak vardır.[187] Bununla birlikte yeri geldiğinde yalana başvurmaktan, sahte rüyalar icat etmekten ve bunları keyfince tevil etmekten de geri durmayan oportünist şairimiz Allah vergisi şiir yeteneğini de çıkarları doğrultusunda istihdam etmiş, bulunduğu ortam hangi konuyu gerektiyorsa o konuda irticalen şiirler nazmetmiştir. Sözgelimi, edip ve şair

---

[184] *Hızânetü'l-edeb*, I, 131; *Dîvânü Ebî Dülâme (Emîl Bedî' Ya'kûb)*, s. 107-108; *el-'Umde fî mehâsini'ş-şi'r ve âdâbihi*, II, 17; el-'Abbâsî, Ebü'l-Feth, *Me'âhidü't-tansîs*, II, 207.

[185] İbn Ebi'l-İsba' el-Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr fî sınâ'ati'ş-şi'ri ve'n-nesr*, el-Cumhûriyyetü'l-'Arabiyyetü'l-Müttehıde, Thk. Hanefî Muhammed Şeref, y.y., t.y., s.181; el-'Abbâsî, Ebü'l-Feth, *Me'âhidü't-tansîs*, II, 207.

[186] *Hızânetü'l-edeb*, I, 132.

[187] el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 488; *Dîvânü Ebî Dülâme (Emîl Bedî' Ya'kûb)*, s. 164.

meclislerinde bulunduğu halifelerin hem kendilerinin hem de yakınlarının vefatı sebebiyle mersiyeler nazmetmiştir.

Çok az sayıda politik içerikte şiiri bulunan Ebû Dülâme, yer yer de gördüğü bir manzara veya içinde bulunduğu durum üzerine mizahi ya da ironik mahiyette manzumeler söylemiştir. Divanında yer alan en uzun şiirlerden birisinin konusu ise, klasik emsal kitaplarına geçecek kadar meşhur ettiği katırına dair söylediği şiirdir. Ebû Dülâme bazı kısa şiirlerinde ise yakın aile efradını zemmetmekte, yine çok popüler bir şiirinde hiciv oklarına bu defa kendisini hedef yaparak özhiciv tekniğinin ilk örneklerinden birini bize vermektedir.

Ebû Dülâme'nin kısa şiirlerinin bir bölümü ise, yerine getirilmeyen taahhütlerden ötürü yakın dostlarına yönelttiği hicivleri konu alır. Bir örneği, eşraftan Ali b. Sâlih'e hitaben nazmettiği şu şiirdir:

لِعَلِيِّ بْنِ صَالِحِ بْنِ عَلِيٍّ حَسَبٌ لَوْ يُعِينُهُ بِسَمَاحِ
وَمَوَاعِيدُهُ الرِّيَاحُ فَهَلْ أَنْ تَ بِكَفَّيْكَ قَابِضٌ لِلرِّيَاحِ
وَبَنُو صَالِحٍ كَثِيرٌ وَلَكِنْ مَا لَنَا فِي عَدِيدِهِمْ مِنْ صَلَاحِ
غَيْرَ فَضْلٍ فَإِنَّ لِلْفَضْلِ فَضْلًا مُسْتَبِينًا عَلَى قُرَيْشٍ اَلْبِطَاحِ

Ali b. Sâlih b. Ali'nin şerefli bir nesebi var
Allah vere de bu nesep ihsanına vesile olsa
Gerçi taahhütleri tıpkı rüzgârı andırıyor
Rüzgârı avucuna alabilir misin hiç
Salihoğulları kalabalık bir sülale
Ama hiçbirinden görmedik derdimize çare
Birtek Fadl hariç, Fadl'ın fersah fersah geçer ihsanı
Mekke'nin göbeğinde yaşayan Kureyşlilerin ihsanını.[188]

1. Politik Şiirleri

Esasen korkak bir tabiate sahip olan Ebû Dülâme genelde siyasi meselelere uzak kalmış, o nedenle çok az sayıda politik içerikte şiir nazmetmiştir. Yine de onun şiirleri, mizahi içeriği kadar politik öğeleri bakımından da merak edilerek araştırılıp makalelere konu edilmiştir.[189]

[188] İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s.61.

[189] Bir örnek için bkz. el-Mısrî, Îsâ 'Abdüşşâfî İbrâhîm, ez-Zarf ve's-siyâse fî şi'ri Ebî Dülâme el-Esedî, Mecelletü'l-'ulûmi'l-insâniyye, Bahreyn Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:29, 2017, s.115-55.

Ebû Dülâme'nin bu vadideki oldukça sınırlı şiirlerinin en meşhuru, Abbâsî ihtilâlinin önde gelen şahsiyetlerinden Ebû Müslim el-Horâsânî'nin (ö. 137/755) Halife Mansur tarafından öldürülmesinden sonra söylediği bir şiiridir. Rivayete göre, Ebû Müslim el-Horâsânî, hakkında bazı duydukları şeyler sebebiyle Şair Ebû Dülâme'yi ölümle tehdit etmişti. Bir süre bu korku üzerine yaşayan Ebû Dülâme, ihtilalin bayraktarı Ebû Müslim öldürülünce büyük nefes almış, yine rivayetlere göre Mansur'un ortamı yatıştırmak üzere halka büyük atiyyeler bahşettiği beyat merasimi sırasında, Ebû Müslim'in kellesinin de bir tepsi içerisinde bulunduğu bir ortamda aşağıdaki şiirini okumuştur:

أَبَا مُجْرِمٍ مَا غَيَّـرَ اللّٰهُ نِعْمَةً عَلَى عَبْدِهِ حَتَّى يُغَيِّـرَهَا الْعَبْدُ
أَبَا مُجْرِمٍ خَوَّفْتَـنِي الْقَتْلَ فَانْتَحَى عَلَيْكَ بِمَا خَوَّفْتَنِي الْأَسَدُ الْوَرْدُ
أَفِـي دَوْلَةِ الْمَهْدِيِّ حَاوَلْتَ غَدْرَةً أَلَا إِنَّ أَهْلَ الْغَدْرِ آبَاؤُكَ الْكُرْدُ

Ebû Mücrim! Kul istemedikçe, Allah kuluna olan nimetini değiştirmez
Ebû Mücrim! Beni ölümle tehdit ettin ya, bak nasıl da kendi ölümün kızıla çalan bir aslanın eliyle oldu
Mehdi'nin devletinde ihanete mi kalkışıyorsun, bu ne cüret
Besbelli ki, seni kışkırtan Kürt ataların sebebiyle bu ihanet[190]

Rivayete göre Ebû Dülâme bu şiirin inşadı sonrasında Halife Mansur'dan 1000 dirhem ödül almış ve esasen bu, müteakip oportünist girişimlerinin de başlangıcını oluşturmuştur.[191]

Yukarıdaki kısa politik şiirde zikre değecek birkaç hususa işaret etmek gerekmektedir. Bunlardan ilki, şairimizin Ebû Müslim el-Horâsânî'ye hitap biçimi. [أَبَا مُسْلِمٍ] yerine, muhatabına aşağılayıcı bir üslupla [أَبَا مُجْرِمٍ] şeklinde seslendiğini görüyoruz. İkinci olarak, Ra'd suresinin 11. ayetinde yer alan şu ifadeye manaca bir tazmin yapıldığını da fark ediyoruz.

﴿ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّـرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّـرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ ﴾

Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez. (Ra'd:11)

[190] İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, s.62; *el-Celîsü's-sâlih ve'l-enîsü'n-nâsıh*, s.106; *Hayâtü'l-hayevân*, I, 17; *el-Vâfî bi'l-vefeyât,* XVIII, 165; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'ş-şu'arâ*, II, 766; es-Se'âlibî, Ebû Mansûr, *el-İktibâs mine'l-Kurâni'l-Kerîm (I-II)*, Thk. İbtisâm Merhûn es-Saffâr, Mücâhid Mustafa Behcet, Dârü'l-Vefâ li't-tıbâ'a ve'n-neşr ve't-tevzî', 1.Baskı, 1992, I, 67.

[191] İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 320.

Üçüncü olarak, Emevilere karşı isyanın bayraktarlığını yapan ve esasen Abbasi devletinin kurulmasına öncülük eden komutan bir şahsın, şairimize yönelik ölüm tehdidi ciddiye alınacak bir husustur. Ebû Müslim'in, Halife Mansur'un adamları eliyle öldürülmesi üzerine adeta potansiyel katilinin elinden kurtulan şair, kendisine bu iyiliği yapan Halife'yi "kızıl aslan"a teşbih suretiyle güzel bir medih örneği de sergilemektedir. Son olarak ise, soyu ve menşei hakkında kaynaklarda farklı bilgiler verilen Ebû Müslim'in ecdadının kuzey bölgesindeki kürtler olduğunu söylemek suretiyle de, onu, en azından o dönemde siyasi pozisyon bakımından karşı tarafta konumlandırarak birkez daha gözden düşürmeyi amaçlamaktadır. Tarih kaynaklarından Belâzurî'nin *Ensâbü'l-eşrâf*'ında, Ebû Dülâme'nin, korkulu rüyası Ebû Müslim el-Horâsânî'nin öldürülmesi üzerine nazmettiği "BE" kafiyeli bir başka şiiri daha yer almaktadır.[192]

Bunun dışında, Makrizî'nin *Târihu'l-Makrizî el-kebîr*'inde yer alan tarihsel bir anekdota bakacak olduğumuzda ise, Ebû Dülâme'nin, aralarında soğukluk yaratılması istenen iki şahsın (biri halife diğeri halife adayı) birbirinden uzaklaştırılmaya çalışıldığını görmesi üzerine harekete geçtiğini görüyoruz:

> Bir keresinde Kâtip Ebû Abdullah, Mehdî'ye, Râfika beldesinde ikamet etmesini tavsiye etmiş ve bununla onu Halife Mansur'dan uzak tutmayı hedeflemişti. Bunu duyan Ebû Dülâme derhal şu beyitleri nazmetti:

إِنَّ الْخَلِيفَـةَ وَالْـمَـهْـدِيَّ إِنْ نَـأَيَـا فَنَحْنُ فِـي حَيْـثُ لَا مَـاءَ شَـجَـرْ
وَلَا نَهَـارَ وَلَا لَـيْـلَ يَـطِـيـبُ لَـنَـا وَلَا تَـضِـيءُ لَنَـا شَمْسٌ وَلَا قَـمَـرْ
اَللّٰهُ يَـعْـلَـمُ أَنِّـي نَـاصِـحٌ لَـكُـمْ فِـيـمَـا أَقُـولُ وَأَنِّـي حَـيَّـةٌ ذَكَـرْ
أَرَى وَأَسْـمَـعُ مَا لَا تَسْمَعَـانِ بِـهِ مِنَ الْحَسُودِ وَفِي الْحَاسِدِ الْحَجَـرْ

Halife (Mansur) ve Mehdî birbirinden uzaklaşırsa eğer
Ağacı besleyen suyun olmadığı yerdeyizdir artık biz
Ne gündüzün tadı olur bize ne gecenin o zaman
Ne Güneş ışıldar gökyüzünde ne de ay
Allah şahit sözlerimle öğütçüyüm sadece

---

[192] *Ensâbü'l-eşrâf*, IV, 208. Şiirin metni şöyledir:

أبو مسلم عبد لعيسى بن معقـل أخـي دلــف لا قـول مـن يـكـذب
حمدت إلهي حين قيـل عـدوكـم أبو مجرم أمسى على الوجه يسحب
فإن يك عبدا ذاق حتفـا بجـرمـه فقد صادف المقدار والحين يجـلـب
بكت عين من تبكيه ميتا ولا أرى من الله روحـا مـن لـه يـتـغـضـب

Lakin (sözünde ihanet olmayan) mert yılanım bendeniz
İkinizin görmediğini görür, duymadığını duyarım hasuda ait
Ve bilirim her dem taş doludur hasetçinin eteği

Rivayete göre bu beyitler Mehdi'nin kulağına gidince kâtibinin teklifini reddetmiş ve Râfika'da ikametten vazgeçmiş.[193]

2. Methiye ve Mersiyeleri

Ebû Dülâme, Abbâsi halifelerinden birkaçı için sanat değeri yüksek methiyeler yazmıştır.[194] Onun methiyeleri, tecrübe ettiği iki ayrı siyasi dönemi kapsasa da, hayatının büyük bir bölümünü Abbasiler döneminde yaşadığı için, doğal olarak ilk üç Abbasi halifesini tazim için söylediği şiirleri çok daha fazla olup aynı zamanda meşhur da olmuştur. Sözü edilen şiirlerin büyük bir bölümünü, tezimizin değişik başlıkları altında aktarmış bulunuyoruz.

Diğer taraftan, kadim Arap şiirinin dikkat çekici temalarından biri de, bir halifenin vefat etmesi ve yerine -oğul, ağabey, kardeş gibi veliaht adaylarından birininin- tahta geçmesi üzerine tecrübe edilen karmaşık duygusal durumun tasvirini konu alır. Şuara taifesi bir taraftan acısı henüz soğumayan merhum halifenin akrabalarını teselli edici mahiyette mersiyeler nazmederken, diğer taraftan büyük caizeler alabilmek için tahta oturan çiçeği burnunda halifeyi de parlak beyitlerle tebrik etmek hususunda adeta yarışmışlardır.

Kuşkusuz bu gibi zamanlarda ortaya konulan eserlerin en başarılı olanları methiye ve mersiye üsluplarını aynı şiirde buluşturabilenlerinkidir. Münekkit, edip ve şair Ebü'l-Hasen b. Tabâtabâ'ya göre (ö. 322/934) islami edebiyatta bunun ilk örneğini, ilk Emevi halifesi Muâviye b. Süfyân vefat ettikten sonra, yerine oğlu Yezîd'in geçmesi üzerine merasim yapılırken Şair 'Atâ b. Ebî Sayfî es-Sakafî vermiştir. Sözü edilen şiirde, bu Emevi şairi, Yezid'e hem babasının vefatından ötürü taziyelerini hem de tahta geçişinden ötürü tebriklerini iletmiştir.

İşte şairimiz Ebû Dülâme de, Halife Mansur'un vefat edip oğlu Mehdi'nin tahta oturması üzerine kaleme aldığı aşağıdaki şiirinde, genel olarak ilk şatırlarda mersiye ve taziye, ikinci şatırlarda ise tebrik ve sevinç paylaşımı anlamına gelebilecek manaları bir araya getirmiştir. İki paradoksal duygu durumunun başarıyla mezcedildiği

[193] *Târihu'l-Makrizî el-kebîr*, IV, 25; *Ensâbü'l-eşrâf*, IV, 217.
[194] *el-A'lâm*, III, 50.

bu şiir, aynı zamanda taziye ile tebriği cem eden şiir tarzının ikinci başarılı örneği kabul edilmektedir. Şöyledir şiirin metni:

عَـيْـنَـانِ وَاحِـدَةٌ تُـرَى مَـسْـرُورَةً ... بِإِمَامِهَـا جَـذْلَـى وَأُخْـرَى تَـذْرِفُ
تَبْكِـي وَتَضْحَـكُ مَـرَّةً وَيَـسُـوؤُهَـا ... مَـا أَبْصَـرَتْ وَيَسُـرُّهَا مَا تَـعْـرِفُ
فَـيَسُوؤُهَا مَـوْتُ الْخَلِيفَةِ مُحْرِمًـا ... وَيَـسُـرُّهَـا أَنْ قَـامَ هٰـذَا الْأَرْأَفُ
مَا إِنْ رَأَيْتُ وَلَا سَمِعْتُ كَمَا أَرَى ... شَـعْـرًا أُرَجِّـلُـهُ وَآخَـرَ أَنْـتِـفُ
هَـلَـكَ الْخَلِيـفَـةُ يَا لَأُمَّةِ أَحْـمَـدَ ... فَـأَتَـاكُـمْ مِـنْ بَعْدِهِ مَـنْ يَخْـلُـفُ
أَهْـدَى لِـهٰذَا اللّٰهُ فَـضْـلَ خِلَافَـةٍ ... وَلِـذَاكَ جَـنَّـاتِ النَّـعِيـمِ تُزَخْـرَفُ
فَابْكُوا لِمَصْـرَعِ خَيْـرِكُمْ وَوَلِيِّكُمْ ... وَاسْتَشْـرِفُوا لِـمَقَـامِ ذَا وَتَشَـرَّفُـوا

İki göz var: biri gördüğünden ötürü mutlu, öbürü gözyaşı dökmede
Hem gülüyor hem ağlıyor; gördüğü onu üzüyor, bildiğiyse sevindirmede
Halifenin garip koyup gitmesi üzer, lakin en şefkatlisinin gelişi sevindirir
Böyle şeyi ne gördüm ne işittim: bir saçımı tarıyor, bir saçımı yoluyorum
Ey Muhammed Ümmeti, Halifeniz öldü; ama size hayrülhalefi müjdeliyorum
Allah bu kuluna hilafet makamını bahşetti, öbür kuluna da Naîm Cennet'ini
En hayırlınız ve de efendinizin vefatına aksın gözyaşlarınız, kesilmesin enin
Ama şu yenisinin gelişini de şeref addedin, hem onunla sizler de şereflenin.[195]

B. Şiirlerinin Şahit Olarak Kullanılması

Ebû Dülâme'nin şiirleri, tasvirlerindeki orijinallik, espritüellik, nüktedanlık ve hiciv kalitesi kadar içerdiği kelimelerin çeşitliliği bakımından da lügat malzemesiyle ilgilenen dilcilerin dikkatini çekmiştir. O nedenle bazı önemli klasik sözlüklerin dil malzemesi içerisinde Ebû Dülâme'ye ait beyitlerin ya da şiir parçalarının da kanıt olarak kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin İbn Manzûr *Lisânü'l-'Arab*'ında, keza Zebîdî *Tâcü'l-'arûs*'unda NE-BE-SE maddesi hakkında bilgi verirken, tezimizin "Muzipliği ve Çirkefliği" başlığını taşıyan bölümde aktardığımız anekdottaki meşhur bir beyti lügat kanıtı olarak kullanmışlardır. Hususan *Lisânü'l-'Arab*'ta yer alan kısım şöyledir:[196]

[195] İbn Tabâtabâ, Ebü'l-Hasan, *'Iyârü'ş-şi'r*, Thk. Abdülaziz b. Nâsır el-Mâni', Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, t.y., s.128; el-'Askerî, Ebû Hilâl, *el-Evâil*, Thk. Muhammed Seyyid el-Vekîl, Dârü'l-Beşîr li's-sekâfe ve'l-'ulûmi'l-İslâmiyye, 1.Baskı, Kahire, 1987, s.146-47.

[196] İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab (I-XV)*, Dâru Sâdir, 1.Baskı, Beyrut, t.y., II, 193; *Tâcü'l-'arûs*, V, 367.

[نبث] نَبَثَ التـرابَ يَنْبُثُه نَبْثاً فهو مَنْبُوثٌ ونَبيثٌ استخرجه من بئر أَو نهر وهي النَّبيثَةُ والنَّبيثُ والنَّبَثُ وجمع النَّبَثِ أَنْباثٌ أَنشد ابن الأَعرابـي حتى إِذا وَقَعْنَ كالأَنْباثِ غَيـرَ خَفِيفاتٍ ولا غِراثِ وَقَعْنَ اطْمَأْنَنَّ بالأَرض بعد الرّيّ الجوهري نَبَثَ يَنْبُثُ مثل نَبَشَ يَنْبُشُ وهو الحفر باليد والنبيثة تراب البئر والنهر قال الشاعر أَبو دلامة إِنِ النَّاسُ غَطُّوني تَغَطَّيْتُ عَنْهُمُ وإِن بَحَثُوني كان فيهم مَباحِثُ وإِنْ نَبَثُوا بِئري نَبَثْتُ بِئارَهُمْ فَسَوْفَ تَرى ماذا تُرَدُّ النَّبائِثُ.

C. Şair Dostları

Tespitlerimize göre Ebû Dülâme'nin adı *edeb* kaynaklarında sınırlı sayıdaki bir şair kadrosuyla anılmaktadır. Ancak anekdotlara yansıyan ilişkileri esas alacak olursak hususan iki şairin adını zikretmek gerekir. Aşağıda nüktedanımızın bu iki şairle olan münasebetlerine kısaca değinilip anekdotlarından birer örnek verilecektir.

1. Ebü'l-'Atâ es-Sindî

Ebu Dülame'nin en samimi olduğu şair dostlarının başında Ebü'l-'Atâ es-Sindî gelmektedir. İşret meclislerinde sık sık Ebu Dülame ve Ebü'l-'Atâ atışırlar, ozanlar gibi birbirlerinin yarım bıraktığı dizeleri tamamlayarak nükteler yaparlardı. Bir rivayete göre Ebü'l-'Atâ, Ebû Dülâme'nin okuduğu beyitlere karşılık tuluatıyla o da beyitler okumuş ve onu fena halde bozmuştur. Aynı zamanda edebi sanatlardan mücâvebenin de güzel bir örneği olarak takdim edilen bahsi geçen anekdot[197] aynı zamanda Ebû Dülâme'nin şiirine ait önemli beyitler içeren bir rivayet olup, ayrıca şair dostlarından es-Seyyid el-Himyerî ile olan hem yakınlığının hem de şiir atışmalarından birinin de tipik şahididir. Yine anekdotta yer alan bir ifade, Ebû Dülâme'nin, şair dostu ile olan atışmasında pes ettiğini saptamamıza yardımcı olmaktadır. Şöyledir hikâye:

> Ebû Dülâme bir gün es-Seyyid el-Himyerî'yi evine davet etmiş. Bir ara kızı ağlamaya başlamış, Ebû Dülâme de susması için onu boynuna almış. İşe bak ki küçük kız babasının boynuna bindiği gibi çişini koyuvermiş. Son derece bozulan Ebû Dülâme öfkeyle kızını boynundan indirmiş ve derhal şu beyitleri söyleyivermiş:
>
> بَلَلْتِ عَلَيَّ لَا حُيِّيتِ تَوْبِـي فَبَالَ عَلَيْكِ شَيْطَانٌ رَجِيمُ
> فَمَا وَلَدَتْكِ مَرْيَمُ أُمُّ عِيسَـى وَلَا رَبَّـاكِ لُقْمَانُ الْحَكِيـمُ
> وَلَكِنْ قَـدْ وُلِـدْتِ لِأُمِّ سُـوءٍ يَقُومُ بِأَمْـرِهَا بَعْلٌ لَئِيــمُ
>
> Üzerime çiş yaptın, gün görmeyesice

[197] *Bedâi'u'l-bedâih*, s.65.

Şeytan da senin boynuna yapsın iyice
Ne seni dünyaya getiren İsa'nın anası Meryem
Ne de terbiyeni üzerine alan Lokman Hekim
Aksine öyle hayırsız bir anadan doğdun ki
Ona kocalık yapan harbi onursuzun teki

Ebû Dülâme, misafiri es-Seyyid el-Himyerî'ye "*Söylediğim beyitleri tuluatınla tamamla bakalım*" demiş. O da döktürmüş:

صَدَقْتَ أَبَا دُلَامَةَ لَمْ تَلِدْهَا مُطَهَّرَةٌ وَلَا فَحْلٌ كَرِيمُ
وَلٰكِنْ قَدْ حَوَتْهَا أُمُّ سُوءٍ إِلَى لَبَّاتِهَا وَأَبٌ لَئِيمُ

Doğru dersin Ebû Dülâme, baştan sona haklısın
Ne tertemiz anadan ne asil bir babadan doğdu kızın
Aksine onu bağrına basan: hayırsız bir ana
Ve ondan geri kalmayan onursuz bir baba

Ebû Dülâme bu sözlere hem gülmüş, hem de "*Kahrolasıca seni, bana neden bu kadar yüklenirsin ki!*" demiş sonra da bir daha kendisiyle şiir atışmasında bulunmayacağına dair yemin etmiş. Himyerî de lafı sokmuş: Meydanı terk eden sensin, ben değil![198]

2. Beşşâr b. Bürd

Ebû Dülâme'nin yakın dostu Ebü'l-'Atâ es-Sindî ile işret âlemlerinde bir araya geldiği şair dostlarından biri de ünlü âmâ Şair Beşşâr b. Bürd'dür. Kaynaklarda Ebû Dülâme'nin sık sık bu iki kankası ile bir araya gelerek şiir atışmalarında bulundukları, hem eğlenip hem içtikleri, hem de irticali manzumeler söyledikleri nakledilmektedir. Mesela *Eğânî*'de yer alan bir anekdotta Beşşâr b. Bürd kendisini boy bos ve yakışıklılıkça methedince Ebû Dülâme, Beşşâr'ı çirkinlikle itham, güya kendisini de çirkinlikte ona eşdeğer görerek b ir hakikat itirafında bulunmaktadır. Ancak Beşşâr'ın bunun üzerine söylediği söz oldukça manidardır:

كَلَّا وَاللّٰهِ مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَصْدَقَ عَلَى نَفْسِهِ وَأَكْذَبَ عَلَى جَلِيسِهِ مِنْكَ!

Vallahi senin kadar –hayatımda- kendisi hakkında bu kadar doğru;
ama arkadaşı hakkında bu kadar yalan söyleyen birini görmedim![199]

---

[198] el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 492; İbnü'l-Müzerri', *Emâlî Yemût İbni'l-Müzerri'*, thk. İbrahim Salih, Dârü'l-beşâir, 1.Baskı, Şam, 2001, s.28; *el-Celîsü's-sâlih ve'l-enîsü'n-nâsıh*, s.458; *Bedâi'u'l-bedâih*, s.65.

[199] İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, III, 96, el-'Abbâsî, Ebü'l-Feth, *Me'âhidü't-tansîs*, I, 290.

D. Ebû Dülâme'nin Katırı

Klasik Arap edebiyatı, pek çok dünya edebiyatının sahip olmadığı bir avantajın tadını yüzyıllardır çıkarmaktadır. Cahiliyye şiirinde Arap faunası ve hayvan tasvirleri üzerine söylenen akıl almaz şiirlerin, ince detaylara inen beyitlerin yanı sıra, hayvan türleri, hayvan davranışları, hayvan hikâyeleri üzerine Câhız'dan itibaren muazzam zenginlikte bir zoografi malzemesi birikmiştir. At, deve, koyun, keçi vb. üzerine telif olunan zoolojik nitelikteki bir dizi eserin yanı sıra, mesela Câhız sadece bunların zoolojik tarafı ile folklorik boyutunu harmanladığı *Kitâbü'l-hayevân*'ını kaleme almakla yetinmemiş; "katır"ın Arap kültür ve hayatındaki yeri üzerine de müstakil bir eser telif etmiştir.

Klasik Arap edebiyatında, belirli hayvan isimlerinin, nesne ya da garip davranış sahiplerinin isimleriyle ilişkilendirilerek meselleştirilmesi son derece yaygın bir usül olup esasen bu uygulama zaman içerisinde köklü ve zengin bir gelenek de teşkil etmiştir. Örneğin mesel kültürü içerisinde eşek cinsinin en popüler temsilcisi 'Abbâdî'ninkidir (حِمَارُ الْعَبَّادِي); keza koyunlardan Menî''inki (شَاةُ مَنِيعٍ); köpeklerden Havmel'in (كَلْبَةُ حَوْمَل)[200] veya Ashab-ı Kehf'in köpeği (كَلْبُ أَصْحَابِ الْكَهْفِ)[201]; horozlardan da Müzebbid'inkidir (دِيكُ مُزَبِّدٍ).[202] Kıyafetiyle meşhur olan İbn Harb'i (ابْنِ طَيْلَسَانُ حَرْبٍ),[203] sesli yellenmesi dillere destan Süleyman b. Vehb'i (ضَـرْطَةُ وَهْبٍ) de[204] elbette unutmamak lazım.

İşte, gerek nevadir derlemelerinde gerek edebiyat terimlerini ele alan kitaplarda "Ebû Dülâme'nin katırı" deyimi ya da (بَغْلَةُ أَبِـي دُلَامَةَ) meselinden de sıkça söz edilmektedir.[205] Mesela İbnü'l-Vatvât da *Mebâhicü'l-fiker ve menâhicü'l-'iber* adlı eserinin طَرَائِفُ فِـي ذَمِّ الْبِغَالِ başlığını taşıyan kısmında "Ebû Dülâme'nin katırı" deyimine dikkat çeker.[206] Keza Arap dilinde zoografik nitelikte kaleme alınmış iki ha-

---

[200] el-Câhız, Ebû Osman b. Bahr, *el-Kavl fi'l-biğâl*, Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1997, s.98.
[201] *Simâru'l-kulûb*, s.392.
[202] *Simâru'l-kulûb*, s.470-71.
[203] *Simâru'l-kulûb*, s.601.
[204] *Simâru'l-kulûb*, 207.
[205] *Simâru'l-kulûb*, 361; ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım, *Rebîü'l-ebrâr ve füsûsu'l-ahbâr (I-V)*, Müessesetü'l-A'lemî, 1. Baskı, Beyrut, 1991, V, 357; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, X, 60; İbnü'l-Vatvât, *Mebâhicü'l-fiker ve menâhicü'l-'iber*,

https://ketabonline.com/ar/books/197/read?part=1&page=56&index=4369437/4369446

[206] *Mebâhicü'l-fiker ve menâhicü'l-'iber*,

cimli eserden biri olan *Hayâtü'l-hayevân*'ında Dümeyrî, (بَغْل) maddesinde Ebû Dülâme'nin katırının "kusurları câmi" oluşunu belirten mesel üzerinden konuya değinmiştir.[207] Katırının, aşağıda genişçe ele alacağımız bir dizi kusuru, şair ve edipler arasındaki atışmalarda hasmı taşlamak üzere kullanılmıştır. Bir kişinin çok sayıda kusuru bulunduğunda, bu durum, üdeba ve şuara mabeyninde en güzel (وَأَجْمَعُ لِلْعُيُوبِ مِنْ بَغْلَةِ أَبِي دُلَامَةَ) "*Ebû Dülâme'nin katırından daha ziyade kusurlu*"[208] ya da (مَا هُوَ إِلَّا كَبَغْلَةِ أَبِي دُلَامَةَ) "*Tıpkı Ebû Dülâme'nin katırı gibi, pür kusur*"[209] deyimleriyle anlatılırdı. Mesela Harîrî, Makâmâtı'nın Kırkıncı Bölümü'nde bununla ilgili şöyle bir tavsifte bulunur:

وَأَنْتَ تَعْلَمُ أَنَّكَ أَحْقَرُ مِنْ قُلَامَةٍ **وَأَعْيَبُ مِنْ بَغْلَةِ أَبِي دُلَامَةَ** .

Sen, bir tırnak kesiğinden daha değersiz,
Ebû Dülâme'nin katırından da daha kusurlusun.[210]

Rivayetlere göre Ebû Dülâme en az kendisi kadar meşhur katırıyla Halife alaylarına refakat eder, devlet ricalinin ya da eşrafın davetlerine iştirak eder, buralarda katırının inatçılığı, sergilediği hımbıllığı ve de savurduğu çifteleriyle herkesi güldürürdü.[211] Luvis Şeyhô'nun verdiği bilgilere bakılırsa, bu katır sadece huyu ve karakterindeki olumsuzluklar itibariyle değil, fizyonomisi bakımından da sorunlu olup gözü rahatsız eden, hilkat garibesi bir mahlûktu. Tüm bu özelliklerini bilen ahali, hususan da çocuklar, Ebû Dülâme katırına binip de evinden çıktığında onu takip eder, laf atar, gülüşüp şakalar yapar ve huysuz katırın ne tür komik davranışlar sergileyeceğini beklerlerdi.[212]

Hemen her durum için şairlik yeteneğini konuşturarak beyitler nazmeden Ebû Dülâme'nin, katırının kusurları için şiir yazmamış olmasını düşünemeyiz. İlk defa Câhız'ın *Kitâbü'l-biğâl*'de tam metin olarak zikrettiği ve Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-ere-*

---

https://ketabonline.com/ar/books/197/read?part=1&page=55&index=4369437/4369444

[207] *Hayâtü'l-hayevân*, I, 209.

[208] es-Se'âlibî, Ebû Mansûr, *Sihru'l-belâga ve sirru'l-berâ'a*, Thk. Abdüsselâ el-Hûfî, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, I, 77; el-Kayrevânî, el-Husrî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb (I-II)*, thk. Yûsuf Ali Tavîl, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1997, II, 490.

[209] *Simâru'l-kulûb*, 361.

[210] el-Harîrî, *Makâmâtü'l-Harîrî*, Matba'atü'l-me 'ârif, Beyrut, 1873, s.422.

[211] *el-Vâfî bi'l-vefeyât,* XIV, 147.

[212] Şeyhô, Luis, *Mecânî'l-edeb fî hadâiki'l-'Arab (I-VI)*, Matba'atü'l-âbâi'l-Yesû'iyyîn, Beyrut, 1913, V, 126.

b'inde de yine tam metin olarak verilen bu çok popüler şiirinde şairimiz, bir hayvan olarak her türlü kusuru kendisinde cem eden katırını uzun uzun tasvir etmektedir.[213] Esasen Câhız'ın saptamasına göre "katır cinsi" kusurlarının çokluğu ve huy değişkenlikleri sebebiyle Araplar mabeyninde her daim kınanagelmiş, onların bu özelliği Arap dilinde zamanla, kusur çokluğunu anlatmak üzere meselleşmiştir.[214] Dolayısıyla, aşağıda geniş bir analizini yapacağımız şiirdeki abartılı kusur tasvirleri, Şair Ebû Dülâme'nin katırının yanı sıra diğer katırları da hedef almaktadır.

Şimdi, şiirin tam metin ve yorumuna geçmeden önce, Ebû Dülâme'nin, katırını esasen neden satmak istediğine ilişkin *el-Eğânî*'de yer alan bir değerlendirmeyle konuya başlamak istiyoruz. İsfehânî'nin bildirdiğine göre ünlü şair Ebü'l-'Atâ es-Sindî, Ebû Dülâme'nin katırını kısa bir şiirinde hicvedince, Ebû Dülâme katırın olumsuz nitelikleriyle kötü bir nam yapıp herkesin diline düşmesinden, dolayısıyla gerektiğinde istediği fiyattan satamamaktan korkmuş, erken davranarak çarçabuk onu elinden çıkarmıştır. O halde Ebû Dülâme, katırı hakkındaki bu eleştirel şiirini, katırını sattıktan sonra kaleme alıp meşhur etmiştir, diyebiliriz. Ebü'l-'Atâ es-Sindî'nin, Ebû Dülâme'nin katırını elden çıkarmaya sevk eden şiiri ise şöyledir:

أَبَغْلَ أَبِي دُلَامَةَ مِتَّ هَزْلًا عَلَيْهِ بِالسَّخَاءِ تُعَوِّلِينَا
دَوَابُّ النَّاسِ تَقْضُمُ مِنْ مَخَالِي وَأَنْتِ مُهَانَةٌ لَا تَقْضُمِينَا
سَلِيهِ الْبَيْعَ وَاسْتَعْدِي عَلَيْهِ فَإِنَّكِ إِنْ تُبَاعَيْ تَسْمَنِينَا

Ey Ebû Dülâme'nin katırı, sıskalıktan geberip gittin
Feryad-ı figan ederken sen, bonkör davranmalıydı sahibin
Başkalarının hayvanları katur kutur yem yerken yemlikten
Senin avurtlar boşa çalışıyor, hep hor hep hakirdin ezelden sen
O yüzden sahibine yalvar yakar da seni satsın
Besbelli ki sen ancak satıldığında şişmanlarsın[215]

Metin, Çeviri ve Tahlil

Arap edebiyatı tarihindeki yeri ve önemi dolayısıyla söz konusu şiirin çevirisini bu çalışmamızda tümüyle vermeyi uygun görüyoruz. Ancak şiir metnini bir bütün halinde Arapça ve Türkçe çevirisi şeklinde vermek yerine, şiirin değişik kısımla-

[213] *el-Kavl fi'l-biğâl*, s.98-100; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, X, 55-57; *el-Vâfî bi'l-vefeyât,* XIV, 147-49.
[214] *el-Kavl fi'l-biğâl*, s.102.
[215] İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî*, X, 199.

rında ele alınan konu, taşlama, teşbih ve nüktelere dikkat çekmek üzere bölüm bölüm vermek ve gerekli yorumları yerinde yapmak daha uygun düşecektir.

Ebû Dülâme bu uzun şiirine, daha önce kızılın değişik tonlarındaki asil atlara bindiği halde, artık nasibine tembelliği ifrat noktaya varmış bir katırla idare etmek durumunda kalışını zikretmekle başlar. Şair, ilk beyitte cenk meydanına bu atlarla atıldığını söylerse de esasen korkaklığı dillere destan Ebû Dülâme burada şanına yaraşır bir nükte ve ironi de yapmaktadır:

أَبَعْدَ الْخَيْلِ أَرْكَبُهَا وِرَادًا وَشُقْرًا فِي الرَّعِيلِ إِلَى الْقِتَالِ
رُزِقْتُ بُغَيْلَةً فِيهَا وِكَـالٌ وَخَيْـرُ خِصَالِهَا فَرْطُ الْوِكَالِ

Kestane kızılı ve altuni renkte atlara binip ön safta cenge koşarken heyhat
Bugün has meziyeti hımbıllık olan ufak bir katırla takas oldu o güzelim at

Ebû Dülâme eskiden sahip olduğu kızıl atların yokluğuna hayıflanmasının ardından kısmetine düşen katırın kusurlarını saymaya başlar. Ama önce bu kusurların saymakla bitmeyeceğini söyleyerek şiirin dinlenmesine yönelik muhatapta bir heyecan ve arzu uyandırmayı amaçlar:

رَأَيْتُ عُيُوبَهَا كَثُـرَتْ وَعَالَتْ وَلَوْ أَفْنَيْتُ مُجْتَهِدًا مَقَالِـي
لَيُحْصَى مَنْطِقِي وَكَلَامُ غَيْرِي عُشَيْرَ خِصَالِهَا شَـرَّ الْخِصَالِ

Gördüm ki katırımın kusurları çok ve çetin, anlatamam kendimi etsem de helak
Kusurlarının onda birini anlatmaya kalkışsak, bunlar en kötü huylar sayılır elhak

Ebû Dülâme katırının göze çarpan en birinci kusuru olarak, binerken ya da inerken kendisine çıkardığı zorlukları zikreder. Anlaşıldığı kadarıyla kendisini binbir zahmete sokan katırı, ne inmek, ne binmek ne de onu hızla koşturmak istediğinde kendisine kolaylık sağlamamaktadır:

فَـأَهْـوَنُ عَـيْـبِـهَـا أَنِّـي إِذَا مَـا نَزَلْتُ وَقُلْتُ اِمْشِـي لَا تُـبَالِـي
تَقُومُ فَمَـا تَرِيمُ إِذَا اسْتُـحِـثَّـتْ وَتَـرْمَحُنِي وَتَـأْخُذُ فِـي قِتَالِـي
وَإِنِّـي إِنْ رَكِبْتُ أَذَيْـتُ نَفْسِـي بِـضَـرْبٍ بِالْيَمِيـنِ وَبِـالشِّمَـالِ
وَبِـالرِّجْلَيْـنِ أُرْكِضُهُـا جَـمِـيعًـا فَـيَا لَكَ فِي الشَّقَاءِ وفِي الكَـلالِ

En hafif kusuru: İndiğimde “hadi yürü git” desem umursayıp aldırmaz
Öylece bekler; yürümesi istendiğindeyse çifteler savurur hiç acımaz
Ona bindiğimde bu bana ağır eziyet: durmadan çarparım bir sağa bir sola
Ne talihsiz ve bezginsin sen Dülâme, mahmuzlayıp koşturunca dört nala

Ebû Dülâme şiirin devamında katırının kötü meziyetlerinin sebeplerini zikre başlar. Ona göre katırının kötü huyları hayvanına seyisinden geçmiştir. Anlaşıldığına göre, o dönemlerde kürtlerin yaygın olarak istihdam edildiği bu iş kolu ister istemez kişiyi sert, huysuz, haşin ve kaba yapmaktadır. Dolayısıyla Ebû Dülâme de hiciv oklarının bir kısmını, katırı kadar onun eğitimiyle ilgilenen seyise yöneltmektedir:

رِيَاضَةُ جَاهِلٍ وَعُـلَـيـجِ سُوءٍ مِنَ الْأَكْرَادِ أَحْبَـنَ ذِي سُعَالِ
شَتِيمِ الْوَجْهِ هِـلْبَـاجٍ هِـدَانٍ نَـعُـوسٍ يَـوْمَ حَـلٍّ وَارْتِـحَـالِ
فَـأَدَّبَـهَـا بِـأَخْـلَاقٍ سِـمَـاجٍ جَـزَاهُ اللّٰهُ شَـرًّا عَنْ عِـيَـالِـي

Terbiyesi karacahil, hödük, öksürüklü, şişko bir kürdün elinden, belli
Konup göçme vaktinde surat ezik, hımbıl, ahmak ve uykucu temelli
Kürdün eğitimi hoyrat; Allah da onu sınasın bizimkilerden bin beteriyle

Ebû Dülâme başına bela olan bu katırdan kurtulmak için gecikmeden harekete geçmiştir. Başına açtığı türlü türlü dertler uykusunu kaçırmakta, mesaisini bölmekte ve her dem kendisini huzursuz etmektedir. Ancak bu mutsuzluğuna, daha önce satıldığı ama satış sözleşmesindeki "memnun kalınmazsa iadesi" şeklindeki kayıt nedeniyle yine elinde kaldığından bir kaygı daha eklenir. Yine de satmayı ümit ederek katırını alır, hayvan pazarının yolunu tutar:

فَلَمَّـا هَدَّنِـي ونَـفَى رُقَـادِي وطَالَ لِذَاكَ هَمِّي وَاشْتِغَالِـي
أَتَيْتُ بِهَا الْكُنَاسَةَ مُسْتَبِيعًـا أُفَـكِّـرُ دَائِـبًـا كَيْفَ احْتِيَالِـي
بِـعُهْدَةِ سِلْـعَةٍ رُدَّتْ قَدِيـمًا أَطُـمُّ بِهَا عَلَى الـدَّاءِ الْعُـضَالِ

Bu yüzden, beni helak edip, uykularımı kaçırıp ve de kaygılandırınca
Kara kara nasıl kurtulacağımı düşünerek getirdim onu mezbelelik alana
Eskiden sözleşme gereği iade edildiğinden, onulmaz hastalık gibi bu bana

Takip eden beyitlerden, Ebû Dülâme'nin bu beladan kurtulmak için fiyat üzerinde epey kafa yorduğu; türlü kusurları olan bir hayvanı satabilmek için fiyatı dipte tutmak gerektiğine kanaat getirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca şairimiz, böyle bir hayvana potansiyel müşteri olan şahsı daha görür görmez teşhisini koymuştur: Hüsrana uğramış, budala ve talihsiz:

فَبَيْنَـا فِكْرَتِـي فِي السَّوْمِ تَسْـرِي إِذَا مَا سِـمْـتُ أُرْخِصُ أَمْ أُغَالِـي
أَتَـانِـي خَـائِـبٌ حَـمِـقٌ شَـقِـيٌّ قَـدِيمٌ فِـي الْخَـسَارَةِ وَالـضَّـلَالِ
وَقَالَ تَبِيعُـهَـا قُـلْتُ اِرْتَـبِـطْـهَـا بِـكُـمِّـكَ إِنَّ بَـيْـعِـي غَيْـرُ غَـالِ

Kafamda satma fikri, fiyatı düşük mü yoksa yüksek mi tutayım derken
Eski bir müflis, yolunu şaşırmış, ahmak ve talihsizin biri çıkageldi öteden

"*Satıyor musun*" deyince de "*al götür"* dedim "*fiyatım yüksek değil zaten*"

Ebû Dülâme daha sonra müşterisinin tavırlarına bakarak, daha işin başında, onun kendisini kolay lokma gördüğünü fark eder. Deyim yerindeyse, pazarlığın henüz peşrev faslında tarafların birbirini karşılıklı tartışına şahit oluruz. Müşteri güzel laflarla şairimizi avlamaya çalışırken, Ebû Dülâme bize, bazen avcının da av olabileceğini hatırlatır:

فَـأَقْـبَـلَ ضَاحِكًـا نَحْـوِي سُـرُورًا وَقَـالَ أَرَاكَ سَـهْـلًا ذَا جَـمَـالِ
وَرَاوَغَـنِـي لِـيَـخلُـوَ بِـي خِدَاعًـا وَلَا يَـدْرِي الشَّقِـيُّ بِـمَنْ يُـخَـالِـي

Sevinçten gülerek yanıma gelip "*halden anlar, hoş birisin sen*" diyordu
Kazıklama gayesiyle beni sakin bir köşeye çekmeyi istiyordu
Lakin bu bahtı kara kiminle aşık attığını hiç mi hiç bilmiyordu

Anlaşılan Ebû Dülâme ile müşterisi arasında kısa bir pazarlık yaşanmıştır. Müşteri "*seninle pazarlık yapılır*" laflarıyla şairimize şirin görünmeye çalışırken, şairimiz yaptığı 5'lik indirimin gerekçesini açık açık itiraftan da çekinmemektedir:

فَقُلْتُ بِأَرْبَعِيـنَ فَقَالَ أَحْسِنْ إِلَـيَّ فَـإِنَّ مِـثْـلَـكَ ذُو سِـجَـالِ
فَـأَتْـرُكُ خَمْسَةً مِنْهَا لِـعِلْمِي بِـمَـا فِـيـهِ يَصِيـرُ مِنَ الْخَـبَـالِ

Fiyata ben 40 dedim, o "*Yap bi güzellik*" dedi "*var sende pazarlığa meyil*"
Öyleyse 5'i senin, elhak bu hayvanda da hani hiç aptallık yok değil

Ebû Dülâme bu katırdan ebediyen kurtulabilmek için satış akdini eski tecrübesine binaen "geriye dönüşü olmayan akit" cinsinden bir akitle yapmak istemiştir. Kısa süren bir pazarlık sonrasında şairimiz, katırının kendisine yaşattığı tüm talihsizliklerden kurtuluşunu büyük bir keyifle şöyle anlatmaktadır:

فَلَمَّـا ابْتَاعَهَـا مِنِّي وَبُـتَّـتْ لَهُ فِـي الْبَيْعِ غَيْـرِ الْمُسْتَقَالِ
أَخَذْتُ بِثَوْبِهِ وَبَرِئْـتُ مِمَّـا أَعُـدُّ عَلَيهِ مِنْ شَنِـعِ الْخِصَالِ

O bedbaht, feshi mümkün olmayan akitle satın alınca katırı benden
El sıkışıp kurtuldum o menfur hasletlerin cümlesinden

Ebû Dülâme, şiirinin bundan sonraki kısmının büyük bir bölümünü, çok çektiğinden dem vurduğu katırının kusurlarını bir bir sayıp dökmeye ayırır. Ancak o, akdi feshi mümkün olmayan bir akit söz konusu olsa bile bu kusurların kabarık listesini müşterisinin yüzüne yapmaya cesaret edemez. Şairimiz tüm bu kusurları iç monolog tekniğiyle katırına hitaben sıralamaktadır. Ebû Dülâme, önce hayvanının yürümesini engelleyen ayaklarındaki fiziksel kusurlardan işe başlar ve hayvanın performan-

sını bozan ne kadar rahatsızlığı varsa sıralar, ara ara da huysuzluğundan kaynaklı kusurlarını zikre koyulur:

بَـرِئْـتُ إِلَيْكَ مِنْ مَشَشٍ قَـدِيمٍ وَمِنْ جَـرَذٍ وَتَـخْرِيـقِ الْـجِـلَالِ
وَمِنْ فَـرْطِ الْحِرَانِ وَمِنْ جِمَاحٍ وَمِنْ ضَعْفِ الْأَسَافِلِ وَالْأَعَالِـي
وَمِنْ فَتْقٍ بِهَا فِي الْبَطْنِ ضَخْمٍ وَمِـنْ عُـقَّـالِـهَا وَمِنْ اِنْـفِـتَـالِ

Şükür kurtuldum senin nice kusurundan:
Ayağındaki eski bir kırıktan
Aşil tendonundaki şişlikten
Koşum takımını parçalayıp durmandan
Kös kös yatarak sergilediğin hımbıllıktan
İflah olmaz inatçılığından
Vücudunun alt ve üst bölgelerindeki cılızlıktan
Karın bölgesindeki kocaman fıtıktan
Yularından ve yularından boşanıp da kaçıp gitmenden

Şiirin devamında Ebû Dülâme, katırında gördüğü başkaca kusurları tadad eder. Bunların bir kısmı hayvana Hak'tan arız olan bir takım rahatsızlıklar ve fiziksel kusurlar, bir kısmı ise bizzat katıra özgü hakikaten tuhaf ve komik davranışlardır:

وَمِنْ عَـضِّ الْغُـلَامِ وَمِنْ خِـرَاطٍ إِذَا مَا هَـمَّ صَحْبُـكَ بِارْتِحَـالِ
وَمِنْ عَـقْدِ اللِّسَانِ وَمِنْ بَـيَاضٍ بِـنَـاظِـرِهَا وَمِنْ حَـلِّ الْحِبَـالِ
وَعُـقَّـالٍ يُـلَازِمُـهَـا شَـدِيـدٍ وَمِنْ هَدْمِ الْمَعَالِـفِ وَالرِّكَالِ
وَمِنْ شَدِّ الْعِضَاضِ وَمِنْ شَبَابٍ إِذَا مَا هَـمَّ صَحْـبُـكَ بِالزِّيَـالِ

Ve uşağı dişleyip durmandan, dalları sıyırıp yapraklarından
Arkadaşların ayrılıp gidecek olduğunda yanıbaşından
Dut yemiş bülbüle dönüp, ama müşteri geldiğinde vücudunun tüy dökmüş yerlerini (beyaz bölgelerini) sergilemenden; ayrıca bir de ipleri çözmenden
Buna bir de vücudunu kaskatı yapan onulmaz mafsal hastalığını ekle
Yemlikleri devirdiğin yetmez, sağa sola savurursun çifte ve tekme
Dişlenecek ne bulsan acımaz çekip yersin;
Dostların uzaklaşmaya görsün gençleşip sıpaya dönersin

Özellikle aşağıdaki iki beyitte Ebû Dülâme, katırındaki iki hastalığa değinir. Bunlar tipik uyuz ve kronik öksürme rahatsızlıklarıdır. Bu iki illet, katırını performanstan düşürmekte ise de, şair, katırının özellikle inatçılığı ve huysuzluğu yüzünden sırtındaki eğeri atmasından da müştekidir. Anlaşıldığına göre hayvancağızın rahatsızlıkları kötü huylarıyla birleşerek nüktedanımızı büsbütün çileden çıkarmaktadır:

تَقَطَّـعَ جِلْدُهَا جَـرَبًـا وَحَـكًّـا إِذَا هُزِلَتْ وَفِـي غَـيْـرِ الْهُـزَالِ
وَأَلْطَفُ مِنْ دَبِيبِ الذَّرِّ مَشْيًا وَتَـنْحِطُ مِنْ مُـتَـابَـعَةِ السُّعَالِ
وَتُـلْقِي سَـرْجَهَـا أَبَدًا شِمَـاسًا وَتَسْقُطُ فِي الْوُحُولِ وَفِي الرِّمَالِ
وَيُـهْـزِلُـهَـا الْجَمَامُ إِذَا خَصِبْنَا وَيُـدْبِـرُ ظَـهْـرَهَا مَسُّ الْجِـلَالِ
تَـظَـلُّ لِـرَكْـبَـةٍ مِنْهَـا وَقِـيـذًا يُـخَافُ عَلَيْكَ مِنْ وَرَمِ الطِّحَالِ

Derisi uyuz ve kaşınmaktan pare pare olmuştur
Bu hal arıklaştığında da arıklaşmadığında da hep böyledir
Vücudunda karınca yürüse etkilenir, hatta daha nahiftir
Öksürüğü hiç kesilmez, kronik hastadır ciğeri
Huysuzluğu sebebiyle silker atar hep eğeri
Yere düşer çamurda da kumda da
Otumuz bol olduğunda çayıra salmak da arıklatır onu
Sırtına bir şey koymaya gör, döner hemen sırtını
Çiftesini yedin mi dayak yemiş gibi olursun alimallah
Dalak şişmesinden ölmen ise mukadderdir, maazallah

Okuduğu şiirleri, sergilediği nükteleriyle uğradığı ekâbir meclislerinde atiyye ve ihsan avcılığına çıkan Ebû Dülâme'nin en büyük talihsizlikleri arasında, oluşan pozitif ortamı darmadağın eden katırının densizlikleri gelmektedir. Çünkü bu katır yerli yersiz yellenmeleriyle, nüktedanımızın binbir zahmetle tesis ettiği eşrafla olan muhabbet ortamını tarumar etmekte, süren diyalogu kesintiye uğratmaktadır:

وَتَـضْـرَطُ أَرْبَـعِـيـنَ إِذَا وَقَـفْـنَـا عَلَى أَهْـلِ الْمَـجَـالِـسِ لِلـسُّـؤَالِ
فَـتُـخْرِسُ مَنْطِقِي وَتَـحُولُ بَيْنِي وَبَـيْـنَ كَـلَامِـهِـمْ مِـمَّـا تُـوَالِـي
وَقَدْ أَعْيَتْ سِيَاسَتُـهَـا الْمُكَـارِيَ وَبِـيْـطَـارًا يُـعَـقِّـلُ بِـالـشِّـكَـالِ

Hüsn-ü talep için ekâbir meclisinde verince mola
Yellenmeden edemez, hem vardırır sayıyı kırka
Yartasıyla dâhil olur sohbete, hem keser konuşmayı
Bitmek bilmez tacizi, salar zarta üstüne zartayı
Bezdirdi oyunları parayla kiralayanı
Ve iple ayaklarını bağlar iken baytarı

Ebû Dülâme, şiirinde, katırının rutin yaşamı içerisinde sergilediği birçok olumsuz davranışa ait unsurları teker teker zikretmiş görünmektedir. Üstüne binileceğinde, yola çıkılacağında, erken kalkılacağında, başına yem torbası geçirilmek istendiğinde, sırtına yük vurulacak olduğunda vs. her duruma dair katırından sadır olan tep-

kiler mizahi bir üslup içerisinde anlatılır. Zaptu rapt altına alınmak Ebû Dülâme'nin katırını katır olmaktan çıkarıp onu bir kurda, bir aslana dönüştürmektedir:

حَرُونٌ حِينَ تَرْكَبُهَا لِحَضَرٍ جَمُوحٌ حِينَ تَعْزِمُ لِلنِّزالِ
وَذِئْبٌ حِينَ تُدْنِيهَا لِسَرْجٍ وَلَيْثٌ عِنْدَ خَشْخَشَةِ الْمَخَالِي
وَفَسْلٌ إِنْ أَرَدْتَ بِهَا بُكُورًا خَذُولٌ عِنْدَ حَاجَاتِ الرِّحالِ
وَأَلْفُ عَصًا وَسَوْطٍ أَصْبَحِيٍّ[216] أَلَذُّ لَهَا مِنَ الشُّرْبِ الزُّلالِ

Şehre gidecek olduğunda serkeşlik eder
Cenge çıkacak olduğunda diretir
Eğeri yaklaştırınca kurt kesilir
Yem torbasını görünce aslan
Erkenciysen eğer şanındandır hımbıllık
Koşum takımlarına göstermez hiç kolaylık
Daha tatlı bu katıra bin kırbaç ve sopa
İçimi tatlı sudan, inanmazsan inanma

Ebû Dülâme'nin katırının başkaca tuhaf huyları da vardır. Ürkektir, korkaktır, son derece ağır kanlı olup bevlettiği noktada bir süreliğine öylece kala kalmak gibi garip takıntılara sahiptir. Üzerindeki heybeleri sürekli kaydırmaktadır. Nallanmayı sevmemektedir, o yüzden nalsız yürümeyi tercih eder:

وَتُصْعَقُ مِنْ صُقَاعِ الدِّيكِ شَهْرًا وَتُذْعَرُ لِلصَّفِيرِ وَلِلْخَيَالِ
إِذَا اسْتَعْجَلْتَهَا عَثَرَتْ وَبَالَتْ وَقَامَتْ سَاعَةً عِنْدَ الْمَبَالِ
وَمِنْفَارٌ تُقَدِّمُ كُلَّ سَرْجٍ تُصَيِّرُ دَفَّتَيْهِ عَلَى الْقَذَالِ
وَتَحْفَى فِي الْوُقُوفِ إِذَا أَقَمْنَا كَمَا تَحْفَى الْبِغَالُ مِنَ الْكَلالِ
وَتَحْفَى لَوْ تَسِيرُ عَلَى الْحَشَايَا وَلَوْ تَمْشِي عَلَى دَمَثِ الرِّمَالِ

Horozun tiz sesinden korkar bir ay boyunca
Islık çalsan ürperir, bir de gölge görünce
Tırıs gitsen sendeler, hem işer de işer
İşediği noktada bir süreliğine bekler
Ürkektir, her eğeri öne doğru kaydırır
Sağlı sollu heybeleri ensesine vardırır
Nalsız yürümek ister evdeyken dahi
Tıpkı nalından bezmiş yük katırları gibi
Çıplak ayak seyirtir anızlı tarlalarda

[216] أَصْبَح Yemendeki meşhur kabilelerden birinin adı olup burada üretimi yapılan kırbaçlar sağlamlığıyla bilindiğinden, bir dönem kaliteli kırbaçların adı سَوْطٌ أَصْبَحِيٌّ şeklinde anılmıştır.

Aynı şekilde yürür yumuşak kumullarda

Bu katırın yeme içmesinde de bir takım ölçüsüzlükler ve gariplikler bulunmaktadır. Bir kere aşırı miktarda yeyip içmektedir. Ebû Dülâme bu aşırılıkları olabildiğince abartarak katırını daha komik bir surette tasvire çalışmaktadır:

وَلَوْ جَمَّعْتَ مِنْ هِنَّا وَهِنَّا مِنَ الْأَتبَانِ أَمْثَالَ الْجِبَالِ
وَأَمَّا الْقَتُّ فَأْتِ بِأَلْفِ وَفْرٍ كَأَعْظَمِ حَمْلِ أَحْمَالِ الْجِمَالِ
فَإِنَّكَ لَسْتَ عَالِفَهَا ثَلاثًا وَعِنْدَكَ مِنْهُ عُودٌ لِلْخِلالِ
وَإِنْ عَطِشَتْ فَأَوْرِدْهَا دُجَيْلًا إِذَا أَوْرَدْتَ أَوْ نَهْرَيْ بِلالِ
فَذَاكَ لِرَيِّهَا سُقِيَتْ حَمِيمًا وَإِنْ مَدَّ الْفُراتُ فَلِلنِّهَالِ

Yığsan ordan burdan topladığın dağlar gibi samanı
Ve koysan önüne deve yükü yeşil yoncayı
Bu halde onu üç gün yemleyemezsin
Hâlâ kürdan çöpünden farksız bu mahlûk dersin
Hele susadığında götür onu küçük dicleye
Ya da Basra diyarındaki Bilâl derelerine
Ancak bütün bunlar sade alır hararet
Suya kanmak içinse meddinde Fırat gerek

Ebû Dülâme, katırına dair bu uzun şiirinin sonlarına doğru bir de onun yaşına dair ilginç, abartılı, komik tasvirlerde de bulunur. Onu olabildiğince yaşlı göstermek için adını tarihte namı yürümüş bir dizi şahsiyetin (Kisra, Tübba, Lokman Hekim, Zülektâf, Numan ve Behrâm Gûr) adıyla birlikte anmaktan geri durmaz:

وَكَانَتْ قَارِحًا أَيَّامَ كِسْرَى وَتَذْكُرُ تُبَّعًا عِنْدَ الْفِصَالِ
وَقَدْ قَرِحَتْ وَلُقْمَانٌ فَطِيمٌ وَذُو الْأَكْتَافِ فِي الْحِجَجِ الْخَوَالِي
وَقَد دَبِرَت ونُعمَانٌ صَبِيٌّ وَقَبْلَ فِصَالِهِ تِلْكَ اللَّيَالِي
وَتَذكُرُ إِذَا نَشَا بَهْرَامُ جُورٍ وَعَامِلُهُ عَلَى خَرْجِ الْجَوَالِي
وَقَدْ أَبْلَى بِهَا قَرْنٌ وَقَرْنٌ وَأُخِّرَ يَوْمُهَا لِهَلَاكِ مَالِي

Katırımın, Kisra zamanında çıkmış 5 yaş dişleri
Hatırlıyor Tübba'nın sütten kesildiği demleri
5 yaş dişi çıkarken, Lokman ve Zülektâf da
Sütten kesilmekteymiş çok çok eski yıllarda
Uyuza yakalandı benim katır pek erken
Numan daha sabiyken, geceleri emerken
Ve hatırlar Behrâm Gûr'u, sarayda mest olurken
Tahsildarı, Hıristiyan ahaliden haraç keserken
Asır be asır yaşadı da bugüne kadar geldi

Batırsın beni diye ömrüne ömür bahşedildi

Şiirinin son iki beytinde, Ebû Dülâme, kendisinden çok çektiği katırından kurtulmak için niyaz makamına geçerek Allah'a yalvarır:

فَأَبْدِلْنِي بِهَا يَا رَبُّ بَغْلًا يَزِينُ جَمَالُ مَركَبِهِ جَمَالِي
كَرِيمًا حِينَ يُنْسَبُ وَالِدَاهُ إِلَى كَرَمِ الْمَنَاسِبِ فِي الْبِغَالِ

O yüzden Ya Rab, buna bedel başka katır ver bana
Binişinin güzelliği, süslesin cemalimi
Asil olsun nesebi ana babadan yana
Soyluca katır ya Rab, artık gör şu hâlimi.

Ve nihayet, Câhız'ın *el-Biğâl*'de verdiği bir detaya kulak verecek olursak da, Ebû Dülâme yukarıda tam metnini verdiğimiz meşhur, uzun şiirinden başka, Ebû Huneys'in kendi katırını hiciv sadedinde kaleme aldığı beyitlere bir nazire olmak üzere ayrıca şu dizeleri de nazmetmiştir:

أُبْعِدْتِ مِنْ بَغْلَةٍ مُوَاكِلَةٍ تَرْمَحُنِي تَارَةً وَتَقْمُصُ بِي
تَكَادُ عِند الْمَسِيرِ تَقطَعُني رَاكِبُهَا رَاكِبٌ عَلَى قَتَبِ
إِنْ قُمْتُ عِنْدَ الْإِسْرَاجِ أَثْفِرُهَا تَطْرِفُ مِنِّي الْعَيْنَيْنِ بِالذَّنَبِ
وَعِنْدَ شَدِّ الْحِزَامِ تَنْهَشُنِي مَانِعَةً لِلِّجَامِ وَاللَّبَبِ
لَيْسَ لَهَا سِيرَةٌ سِوَى الْوَثْبَى كَرَقْصِ زَنْجٍ يَنْزُونَ لِلطَّرَبِ
وَهِيَ إِذَا مَا عَلَفْتُهَا جَهَدَتْ لَا تَأْتَلِي فِي الْجِهَادِ عَنْ حَرَبِ
قَدْ أَكَلَتْ كُلَّ مَا اشْتَرَيْتُ لَهَا مِنْ رِزْقِ شَعْبَانَ أَمْسِ فِي رَجَبِ
تَمُرُّ فِيمَا نَمَى لِعَلْفَتِهَا إِنْ لَمْ تُعَلَّلْ بِالشَّوْكِ وَالْقَصَبِ

Düş yakamdan seni pisboğaz ortakçı katır
Kah çifte atar, kah ürküp tepinirsin
Giderken sırtında doğrarsın sanki beni
Ona binen, hörgücün tepesinde oturur sanki
Eğerlemeye kalktığımda kendisini
Kuyruğuyla taciz eder durur gözlerimi
İpini bağlayacak olayım, acımaz dişler beni
Hem gemlerken hem eğerlerken olur mani
Normal yürüyüşü yoktur, sıçrar da sıçrar
Dans eden zenci misali zıpladıkça zıplar
Yemini koyduğumda saldırır, cihat eder adeta
Kapçığıyla yalar yutar kusur etmez cihadında
Ne aldımsa yuttu o pisboğaz dün gece
Şaban için aldıklarımı daha Recep'te

Yemlenmek için daha büyümemiş otlara göz diker
Şayet alıkonmazsa mahmuz ya da değnekle

SONUÇ

Tezimizde ulaşılan sonuçları maddeler halinde şöylece özetleyebiliriz:

1. Abbasi hanedanından ilk üçünün (Seffâh, Mehdi ve Mansûr) hilafet dönemlerini idrak eden şair ve nüktedan Ebû Dülâme, "muhadram şairler" kadrosunun en seçkin üyelerinden biridir. Her üç halife de muzip, nüktedan ve şair tabiatlı Ebû Dülâme'yi saraylarında görmeyi arzu etmiş; akdedilen ulema, üdeba ve şuara meclislerini nükteli şiirleriyle şenlendirmesini talep etmiştir.

2. En acılı günlerinde dahi devlet ricalini güldürmeyi başaran Ebû Dülâme geçimini en çok halife ve emirlere okuduğu iğneli, eğlenceli ve hiciv yüklü şiirlerden kazanmıştır. Her üç halifeden de muazzam miktarda bahşiş, caize ve atiyye temin etmesine rağmen müsrif karısı yüzünden bunların bereketini görememiştir.

3. Hemen tüm nükteleri aynı zamanda şiir parçaları da ihtiva eden Ebû Dülâme'nin kimi anekdotları kısa, kimi anekdotları oldukça uzundur. Sınırlı sayıdaki nüktesi ise, görülen bir manzara ya da sahne üzerine nazmedilen mizahi vurgulu kısa tasvirlerden oluşur. Ebû Dülâme'ye nispet edilen nüktelerin az da olsa bir bölümünde ciddi manada nispet sorunları bulunmaktadır.

4. Ebû Dülâme nüktelerinin önemli bir özelliği, menfaat temini için yer yer, bir takım sentetik hadiselerin kurgulanmasına, keza aslı astarı olmayan rüya anlatımlarına da dayanıyor olmasıdır. Nüktedanımız, belirli bir şahısta işe yaradığını düşündüğü bir taktik ve stratejiyi başka şahıslar üzerinde de uygulamaktan geri kalmamıştır.

5. Hemen her vesileyi akıl almaz taktiklerle menfaate dönüştürebilen Ebû Dülâme sıradan bir "tufeylî" olmayıp, espri yeteneği ile şairlik karihasını muzip şahsiyetinde harmanlamayı başarmış yetenekli bir şair ve nitelikli bir nüktedandır.

6. Ebû Dülâme'ye nispet edilen anekdotik merviyyât klasik *edeb* kaynaklarının pek çoğunda yer almaktadır. *el-Eğânî*, *Vefeyâtü'l-a'yân*, *Tabakâtü'ş-şu'ar'a*, *Târîhu Bağdâd*, *el-'Ikdü'l-ferîd*, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, *Nihâyetü'l-ereb*, *Cem'ül-cevâhir* bu manada muhtevasında en çok Ebû Dülâme nüktesi barındıran eserlerdir.

7. Ebû Dülâme'nin kendisine nispet edilen müstakil bir divanı olmayıp, mevcut divanlar, orada burada dağınık vaziyette bulunan manzum ve mensur parçaların bir araya getirilmesiyle elde edilmiş nev-zuhur eserlerdir.

8. Ebû Dülâme bozuk itikatli biri olmamasına rağmen haramları çok rahat işler, farzları boşlar, bunu da alenen yapardı. Kendisine atfedilen "zındık" damgası ise

kelimenin teknik manasıyla değildi. O yer yer müstehcenlik kokan ve mücun karakteri taşıyan esprileri sebebiyle zecir gayesiyle zındıklıkla itham edilmiştir. Bu durumu herkesçe müsellem olduğundan, taşkınlıklarına rağmen, yerinde sergilediği latife ve şakalar her defasında onun gözden düşmesine engel olmuş, aksine, nüktedanımız bu gibi olumsuz özelliklerinden dahi nemalanmayı bilmiştir.

9. Bir doğaçlama şairi olan Ebû Dülâme'nin farklı konu ve temalara dâhil edilebilecek pek çok şiiri vardır. Bunlardan özellikle şarap (*hamriyyât*), bahçe tasvirleri (*ravziyyât*), yergi (*hiciv*), ağıt (*mersiye*), övgü (*methiye*) gibi başlıklarda son derece özgün ve yetkin olduğu şiir eleştirmenleri tarafından ittifakla dile getirilmiştir. Hususan kısa şiirlerinin bir bölümünde, yerine getirilmeyen taahhütlerden ötürü hiciv oklarının yakın dostlarına yönelttiği görülür.

10. Şair olmak hasebiyle, Ebû Dülâme'nin mizahi hikâyelerinin bir bölümü iki yetkin tuluat şairi dostuyla (Ebü'l-'Atâ es-Sindî ve Beşşâr b. Bürd'le) olan ozanvari atışmaları konu alır.

11. Kuşkusuz, Ebû Dülâme'yi mizah tarihinin yanı sıra, edebiyat tarihi açısından da unutulmaz kılan bir diğer önemli etken, binbir kusurla muallel katırına hitaben yazıp meşhur ettiği şiiri vesilesiyle, adını (أَعْيَبُ مِنْ بَغْلَةِ أَبِي دُلَامَةَ) meseli üzerinden ölümsüzleştirmesidir.

12. 1993 senesinde kendi ismiyle yayınlanan 33 epizodluk bir komedi dizisinde çağımız insanıyla da buluşan klasik çağ mizah kahramanı Ebû Dülâme, hicve ve mizaha son derece yatkın kişiliği ile bir yandan modern çağ insanını güldürürken diğer yandan şiirle mizahın içiçeliğinin en güzel örneklerinden birini sunmayı başarmıştır.

13. Ve nihayet, Hamid Vehbî'nin ifadesiyle, Arap kültürünün bir nevi Nasreddin Hoca'sı kabul edilen Ebû Dülâme, birçoğunu irticali yolla nazmettiği beyitlerinin muhtevasındaki şaka ve nükteleri sayesinde kadim dönem klasik Arap mizahının en dikkat çekici simalarından biri olarak kalmaya devam edecektir.

BİBLİYOGRAFYA

el-‘Abbâsî, Ebü’l-Feth, *Me‘âhidü’t-tansîs (I-II)*, ‘Âlemü’l-kütüb, Beyrut.

‘Abduh Bedevî, *eş-Şu‘arâü’s-sûd*, el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-‘âmme li’l-kitâb, Mısır, 1988.

Abdulhamid Abdulmaksûd, *Hediyyetü Ebî Dülâme*, el-Müessesetü’l-‘Arabiyyetü’l-hadîse, 2000.

Ali Ahmed Bâkesir, *Ebû Dülâme*, Mektebetü Mısr.

Ali el-Kâş, *Katâifü’l-letâif*, Dârü’l-kütüb, 2019.

el-Âmidî, *el-Mu’telif ve’l-muhtelif fî esmâi’ş-şu‘arâ*, Thk. Krenkow, Dârü’l-Cîl, Beyrut, 1.Baskı, 1991.

el-‘Âmilî, Bahâüddîn, *el-Keşkûl (I-II)*, Thk. Muhammed ‘Abdülkerîm en-Nemerî, Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1998.

Âmilîn Nesîb, *Nevâdiru Ebî Nüvâs ve Ebî Dülâme ve tarâifühümâ*, Dârü’l-‘ilm li’l-melâyîn, 1994.

el-‘Askalânî, İbn Hacer, *Lisânü’l-mîzân (I-VII)*, Müessesetü’l-e‘lemî li’l-matbû‘ât, thk. Dâiretü’l-ma‘ârifi’n-nizâmiyye, Beyrut, 1986.

---------- *Nüzhetü’l-elbâb fi’l-elkâb (I-II)*, thk. Abdülaziz Muhammed b. Sâlih es-Sedîrî, Mektebetü’r-Rüşd, Riyâd, 1. Baskı, 1989.

el-‘Askerî, Ebû Hilâl, *el-Evâil*, Thk. Muhammed Seyyid el-Vekîl, Dârü’l-Beşîr li’s-sekâfe ve’l-‘ulûmi’l-İslâmiyye, 1.Baskı, Kahire, 1987.

el-‘Asma‘î, *Fuhûletü’ş-şu‘arâ*, Dârü’l-kütübi’l-cedîd, Thk. Charles Cutler Torreys (neşre haz. Salahaddin el-Müneccid), Beyrut, 1980.

el-Bağdâdî, Ebü’l-‘Alâ Sâ‘id, *Kitâbü’l-füsûs fi’l-mülah ve’n-nevâdir (I-V)*, thk. Abdül-vehhâb et-Tâzî Se‘ûd, el-Memleketü’l-Mağribiyye li’l-vizârati’l-evkâf ve’ş-şuûni’l-İslâmiyye, 1994.

el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd (I-XIV)*, Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye,1. Baskı, Beyrut, 1996.

el-Bekrî, Ebü’l-‘Ubeyd, *Mu‘cemu mâ ustu‘cime min esmâi’l-bilâd ve’l-mevâdı‘ (I-IV)*, Thk. Mustafa es-Sakkâ, ‘Âlemü’l-kütüb, 3.Baskı, Beyrut, 1982.

el-Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü’l-eşrâf (I-XIII)*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâz ez-Ziriklî, Dârü’l-fikr, 1. Baskı, Beyrut, 1996.

el-Beyhakî, Muhammed b. İbrâhîm, *el-Mehâsin ve’l-mesâvi’*, haz. Friedrich Schwally, Leipzig, 1902.

el-Büstî, Ebû Hâtim, *Ravdatü’l-‘ukalâ ve nüzhetü’l-fudalâ*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, Beyrut, t.y.

el-Câhız, Ebû Osman ‘Amr b. Bahr, *Kitâbu’l-hayevân (I-VIII)*, nşr. Muhammed ‘Abdüsselâm Hârûn, Dârü’l-cîl - Dârü’l-fikr, Beyrut, 1988.

---------- *el-Kavl fi’l-biğâl*, Dârü ve Mektebetü’l-Hilâl, Beyrut, 1997.

ed-Dârekutnî, *el-Mu’telif ve’l-muhtelif (I-V)*, Thk. Muvaffak b. Abdullah, Dârü’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut, 1986, III, 1138.

ed-Demîrî, Kemâleddîn, *Hayâtü’l-hayevâni’l-kübrâ (I-II)*, Dârü’l-kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2003.

ed-Dîneverî, İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve’ş-şu‘arâ (I-II)*, Dârü’l-hadîs, Kahire, 2002.

Ebû Hâmid, İzzeddîn, *Şerhu Nehci’l-belâga (I-XX)*, thk. Muhammed Ebü’l-Fadl, İbrâhîm, Dârü ihyâi’l-kütübi’l-‘Arabiyye, y.y., t.y.

Ekrem Matar, *Nevâdiru Ebî Dülâme ve Ebi'ş-Şamakmak,* Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî, 1996.

Emîl Bedî' Ya'kûb, *Dîvânü Ebî Dülâme*, Dârü'l-cîl, Beyrut, 1994.

el-Ezdî, İbn Zâfir, *Bedâi'ü'l-bedâih*, Mısır, 1861.

el-Ezrârî, Takiyyüddîn Ebû Bekir, *Hızânetü'l-edeb ve ğâyetü'l-ereb (I-II)*, thk. 'Isâm Şü'-aytû, Dârü Mektebeti'l-Hilâl, 1. Baskı, Beyrut, 1987.

el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn (I-VIII)*, Thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmarrâî, Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, y.y., t.y.

el-Gırnâti, İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir fî müstahseni'l-ecvibe ve'l-mudhikât ve'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-hikâyât ve'n-nevâdir,* Matba'atü Dâri'l-kütüb ve'l-vesâi-ki'l-kavmiyye, Kahire, 2014.

Hadûsî Râbih, *Mevsû'atü'd-dahik el-'âlemiyye*, el-Menhel, 2015.

el-Hamevî, Takiyyüddîn Ebû Bekr İbn Hıcce, *Semerâtu'l-evrâk fi'l-muhâdarât (I-II)*, Mektebetü'l-Cumhûriyyeti'l-'Arabiyye, Mısır, t.y.

el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ (I-VII)*, nşr. İhsân 'Abbâs, Dârü'l-Ğarbi'l-İslamî, 1. Baskı, Beyrut, 1993.

---------- *Mu'cemu'l-büldân (I-V)*, Dârü'l-fikr, Beyrut, t.y.

Hamid Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm (I-IV)*, Mihrân Matbaası, 1884.

Hana Chebaiki, *el-Fükâhe fî şi'ri Ebî Dülâme: Dirâse madmûniyye fenniyye*, Yüksek lisans tezi, Konstantine Üniversitesi, Cezayir, 2013.

el-Harîrî, *Makâmâtü'l-Harîrî*, Matba'atü'l-me 'ârif, Beyrut, 1873.

Hartmut Fähndrich, Compromising the Caliph: Analysis of Several Versions of an Anecdote about Abū Dulāma and al-Manṣūr, Journal of Arabic Literature, Brill, 1977.

Hüseyin 'Atvân, *ez-Zendeka ve'ş-şu'ûbiyye fi'l-'asri'l-'Abbâsi'l-evvel*, Dârü'l-cîl, Beyrut.

İbn 'Abdilber, *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis*, thk. Muhammed Mürsî el-Hûlî, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1981.

İbn 'Abdi Rabbih, *el-'Ikdü'l-ferîd (I-IX)*, thk. Müfîd Muhammed Kumeyha, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1983

İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimeşk, (I-LXX)*, thk. 'Amr b. Ğarâme el-'Amravî, Dârü'l-fikr, 1. Baskı, Beyrut, 1998.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *Ahbârü'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn*, nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Cânî, Dârü İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut, 1997.

---------- *el-Ezkiyâ*, *Kitâbü'l-ezkiyâ*, Mektebetü'l-Ğazzâlî, y.y., t.y.

---------- *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*, şerh: Abdülemîr Mehennâ, Dârü'l-fikri'l-Lübnânî, 1. Baskı, Beyrut, 1990.

---------- *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem (I-IX)*, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, t.y.

İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulletü's-siyerâ (I-III)*, thk. Hüseyin Mu'nis, Kahire, 2.Baskı, 1985.

İbn Ebi'l-İsba' el-Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr fî sınâ'ati'ş-şi'ri ve'n-nesr*, el-Cumhûriyyetü'l-'Arabiyyetü'l-Müttehıde, Thk. Hanefî Muhammed Şeref, y.y., t.y.

İbn Ebi'l-Hadîd, İzzeddîn, *Şerhu Nehci'l-belâga (I-XX)*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl, İbrâhîm, Dârü ihyâi'l-kütübi'l-'Arabiyye, y.y., t.y.

İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zemân (I-VII)*, thk. İhsan 'Abbâs, Dârü Sâdir, Beyrut, 1994.

İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye (I-X)*, nşr. İhsân Abbâs, Bekr Abbâs, Dâru Sâdır, 1. Baskı, Beyrut, 1996.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye (I-XV)*, Dârü'l-fikr, 1986.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab (I-XV)*, Dâru Sâdir, 1.Baskı, Beyrut, t.y.

İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, thk. 'Abdüssettâr Ahmed Ferrâc, Dârü'l-me'ârif, 3. Baskı, Mısır, 1956.

---------- *el-Bedî' fi'l-bedî'*, Dârü'l-Cîl, 1.Baskı, 1990.

İbnü'l-Müzerri', *Emâlî Yemût İbni'l-Müzerri'*, thk. İbrahim Salih, Dârü'l-beşâir, 1.Bas-kı, Şam, 2001.

İbn Tabâtabâ, Ebü'l-Hasan, *'Iyârü'ş-şi'r*, Thk. Abdülaziz b. Nâsır el-Mâni', Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, t.y.

İbnü'l-Vatvât, *Mebâhicü'l-fiker ve menâhicü'l-'iber*, https://ketabonline.com/ar/books/197/read?part=1&page=56&index=4369437/4369446

el-İbşîhî, *el-Müstetref fî külli fennin müstazraf (I-II)*, nşr. Müfîd Muhammed Kumeyha, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1986.

İsfehâni, Râgıb, *el-Eğânî (I-XXV)*, Thk. İhsan 'Abbâs, İbrâhîm es-Se'âfîn, Bekir 'Abbâs, Dâru Sâdır, 3.Baskı, Beyrut, 2008, X, 188.

İyâd Fir'avn, *Min vücûhi'l-fükâhe*, Jarrous Press, Trablus, 2000.

el-Katîî, İbn Şemâil, *Merâsıdü'l-'ıttılâ' 'ale'l-emkine ve'l-bikâ' (I-III)*, Dârü'l-Cîl, Beyrut, 1991.

el-Kayrevânî, el-Husrî, *Cem'ül-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dârü'l-cîl, Beyrut, 1987.

---------- *Muhtârât min kutbi's-sürûr fî evsâfi'l-enbize ve'l-humûr*, el-İntişârü'l-'Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2008.

---------- *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb (I-II)*, thk. Yûsuf Ali Tavîl, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1997.

el-Kayrevânî, Reşîk, *el-'Umde fî mehâsini'ş-şi'r ve âdâbihi (I-II)*, Dârü'l-Cîl, Beyrut, 1981.

el-Kazvînî, Hatîb, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, Dârü İhyâi'l-'ulûm, 4.Baskı, Beyrut, 1998.

Kehhâle, Ömer Rıza, *A'lâmü'n-nisâ*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, t.y.

el-Kummî, 'Abbâs, *el-Künâ ve'l-elkâb (I-III)*, Mektebetü'l-hadîs ve 'ulûmih, y.y., t.y.

el-Kütübî, el-Vatvât, Ebû İshak Burhâneddîn, *Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha ve 'urerü'n-nekâizi'l-fâziha*, nşr. İbrâhîm Şemseddîn, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2008.

el-Makrizî, *Târîhu'l-Makrizî / el-Mukaffa'l-kebîr (I-VI)*, thk. Muhammed Osman, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1971.

el-Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan, *Mürûcu'z-zeheb* (I-II), thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulha-mîd, Dâru'l-fikr, 5. Baskı, Beyrut, 1973.

el-Mısrî, Îsâ 'Abdüşşâfî İbrâhîm, ez-Zarf ve's-siyâse fî şi'ri Ebî Dülâme el-Esedî, Mecelletü'l-'ulûmi'l-insâniyye, Bahreyn Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:29, 2017

el-Mu'âfâ, İbn Zekeriyyâ, *el-Celîsü's-sâlih ve'l-enîsü'n-nâsıh*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2005.

Muhammed Ben Cheneb, Abū Dulâma, poète bouffon de la cour des premiers califes

abbasides, Alger 1922.

el-Müberred, Ebü'l-'Abbâs, *el-Kâmil fi'l-lüğa ve'l-edeb*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İb-râhîm, Dârü'l-fikri'l-'Arabî, 3. Baskı, Kahire, 1997.

---------- *Kitâbü'l-Fâdıl*, Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 3.Baskı, Kahire, 2000

Müfîd Kumeyha, *Ebû Dülâme*, el-Fikru'l-Lübnânî, 1992.

en-Neşşâbî el-İrbilî, *el-Müzâkere fî elkâbi'ş-şu'arâ*, Thk. Şâkir el-'Âşûr, Dârü'ş-şüûni's-sekâfiyyeti'l-âmme, 1.Baskı, Bağdat, 1988.

en-Nümeyrî, Ömer b. Ebû Şebbe, *Ahbâru Basra*, thk. Selmâ Abdülhamid Hüseyin el-Hâşimî, Merkezü Türâsi'l-Basra, 1.Baskı, 2014.

en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb (I-XXXIII)*, thk. Müfîd Kumeyha ve ekibi, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2004.

er-Râfi'î, Mustafa Sâdık; *Târîhu âdâbi'l-'Arab (I-III)*, Dârü'l-kitâbi'l -'Arabî, y.y., t.y.

Rüşdî Ali Hasan, *Dîvânu Ebî Dülâme*, Müessesetü'r-risâle, 1985.

es-Safedî, Halîl b. Aybeg, *el-Vâfî bi'l-vefeyât (I-XXIX)*, thk. Ahmed el-Arnâ'ût, Türkî Mustafa, Dârü ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2000.

es-Se'âlibî, Ebû Mansûr, *Simârü'l-kulûb fi'l-mudâf ve'l-mensûb*, Dârü'l-me'ârif, Kahire, t.y.

---------- Ebû Mansûr, *el-İktibâs mine'l-Kurâni'l-Kerîm (I-II)*, Thk. İbtisâm Merhûn es-Saffâr, Mücâhid Mustafa Behcet, Dârü'l-Vefâ li't-tıbâ'a ve'n-neşr ve't-tevzî', 1.Baskı, 1992.

---------- *Sihru'l-belâga ve sirru'l-berâ'a*, Thk. Abdüsselâ el-Hûfî, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiy-ye, Beyrut.

eş-Şenterînî, Ebü'l-Hasan, *ez-Zehîre fî mehâsini ehli'l-cezîre (I-VIII)*, Thk. İhsân 'Abbâs, ed-Dârü'l-'Arabiyye li'l-kitâb, Libya, 1978.

Şeyhô, Luis, *Mecânî'l-edeb fî hadâiki'l-'Arab (I-VI)*, Matba'atü'l-âbâi'l-Yesû'iyyîn, Beyrut, 1913.

et-Tevhîdî, Ebû Hayyân el-Endelusî, *el-Basâir ve'z-zehâir (I-IX)*, thk. Vedâd el-Kâdî, Dâ-ru Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1988.

et-Tilemsânî, *el-Cevhere fî nesebi'n-nebiyyi ve ashâbihi'l-'aşere*, Thk. Muhammed Te-nûhî, Dârü'r-Rifâ'î, Riyad, 1.Baskı, 1984.

et-Tuyûrî, el-Mübârek b. Abdülcebbâr, *et-Tuyûriyyât (I-IV; 17 Cüz)*, y.y., 2004.

Yahyâ eş-Şâmî, *Nevâdiru Ebî Dülâme ve Ebi'l-'Aynâ*, Dârü'l-fikri'l-'Arabî, 1900.

el-Yûsî, Hasan, *el-Muhâdarât fi'l-edeb ve'l-lüğa (I-II)*, Thk. Muhammed Haccî, Ahmed eş-Şarkâvî İkbâl, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1982.

---------- *Zehrü'l-ekem fi'l-emsâl ve'l-hikem (I-III)*, thk. Kusay el-Hüseyin, Dârü ve mektebetü'l-Hilâl, 1. Baskı, y.y., 2003.

ez-Zebîdî, *Tâcül'l-'arûs (I-XL)*, Dârü'l-hidâye, Kuveyt, t.y.

ez-Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân b. Kaymaz, *Siyerü a'lâmi'n-nü-belâ (I-XXV)*, thk. Şu'ayb el-Arnâ'ût, Müessesetü'r-risâle, 3. Baskı, Beyrut, 1985.

ez-Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, Dârü'l-'ilm li'l-melâyîn, 15. Baskı, Beyrut, 2002.